

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SİNAN ALPER - ONURCAN YILMAZ

SAĞCILIĞIN VE SOLCULUĞUN Psikolojisi

FARKLI DÜNYALARIN İNSANLARI

SAĞCILIĞIN VE SOLCULUĞUN PSİKOLOJİSİ: Farklı Dünyaların İnsanları

Sinan Alper
Onurcan Yılmaz

SAĞCILIĞIN VE SOLCULUĞUN PSİKOLOJİSİ: Farklı Dünyaların İnsanları

Sinan Alper, Onurcan Yılmaz

Bilimsel Eserler No. : 325

E-ISBN : 978-625-7932-74-5

E-Yayın Tarihi : Mayıs 2020

© Copyright 2020, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

'NOBEL BİLİMSEL ESERLER' Bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım : Furkan Mülâyim -furkan@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Alper, Sinan., Yılmaz, Onurcan.

Sağcılığın ve Solculuğun Psikolojisi: Farklı Dünyaların İnsanları /

Sinan Alper, Onurcan Yılmaz

VIII+110 s. 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-7932-74-5

1. İdeoloji 2. Solculuk 3. Sağcılık 4. Siyaset 5. Psikoloji 6. Sosyal Psikoloji

TEŞEKKÜR

Bu kitabın hazırlanışında tavsiyeleri ve yardımları için İlyas Göz'e, beraber yaptığımız bilimsel çalışmalarla bu kitapta anlatılan bazı bilimsel bilgilerin üretilmesine ön ayak olan S. Adil Sarıbay'a, kitabın kaynakçasının hazırlanmasında yardımcı olan yüksek lisans ve lisans öğrencilerimize (Berke Aydaş, Dilara Çavdar, Bengi Aktar, Yiğit Aşık, Fırat Şeker, Ebrar Ceylan) ve bugüne kadar bizleri entelektüel ve psikolojik anlamda besleyen ailelerimize (Gözde Alper, Nehir Alper, Güler Yılmaz, M. Ramazan Yılmaz, B. Ceren Yılmaz) sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

ÖN SÖZ

Her kitabın kendi hikâyesi vardır. Bu kitap, iki genç akademisyenin kendi uzmanlık alanlarında kendi bilimsel çalışmalarından da esinlenerek ortaya koydukları bilimsel bir kitaptır ve bizim kongrelerde ya da kendi aramızda zaman zaman tartıştığımız kuramsal bazı meselelerin popüler bir dil vasıtasıyla Türkçe okuyan okuyucuya tanıtılma çabası olarak değerlendirilebilir.

Bu kitapta orijinal bir iddiada bulunmuyoruz, tam tersine tamamen güncel bilimsel bulgular ışığında, bu bulguların sağ-sol psikolojisine dair ne söylediğini sistematik bir dille özetliyoruz. Bunu yaparken de genel kitleye hitap ettiğimizden, sıkıcı olmamak adına olabildiğince kısa ve öz anlatmaya, çok fazla alıntı kullanmamaya ve özellikle gündelik hayattan örnekler seçmeye dikkat ettik.

Bu kitaba gelebilecek (yanlı) eleştirilerden birisi kitabın biyolojik bir belirlenimcilik yaptığı üzerine olabilir. Ancak bu eleştiriye daha gelmeden cevap vermek adına, insan davranışının hem biyolojik hem de çevresel kökenlerden etkilendiğini ve bu yüzden kitap boyunca hem biyolojik (genler, beyin yapısı) hem de çevresel (ebeveynlik tarzları, kültür) etkenlerin siyasal ideolojiler üzerindeki etkisine ayrı ayrı değindiğimizi en baştan söyleme gereği hissediyoruz. Hiç kuşkusuz, psikolojinin birçok diğer alanında olduğu gibi davranış, bu iki gücün etkileşimi sonucunda oluşmaktadır. Bu yüzden bu kitap, hem biyolojik hem de kültürel etkenlerin etkisini bir arada gösteriyor olması açısından orijinal olarak Türkçe üretilen kitaplar arasında dilimizde türüne az rastlanan bilimsel bir bakış açısının temsilcisi olarak görülebilir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
ÖN SÖZ.....	v
GİRİŞ	
Sağcılığa ve Solculuğa Sosyal Psikolojik Bir Bakış Açısı	1
BÖLÜM 1	
Yaşadığımız Dünyanın Tehditkârlığı Bizi Nasıl Etkiliyor?	
Künefe İzdihamı, İdeal Çocuk Sayısı ve İdeolojinin Şaşırtıcı	
Ortak Noktası.....	5
BÖLÜM 2	
Kişilik, Beyin Yapısı ve Siyaset:	
Sağcılar ve Solcuların Beyni Farklı mıdır?	15
BÖLÜM 3	
Siyaset ve Düşünme Stilleri:	
Bir Matematik Sorusuna Verilen Cevap Bize İdeolojiyle	
İlgili Ne Anlatılabilir?	25
BÖLÜM 4	
Sağcılık, Solculuk, Olumsuzluk:	
Bardağın Dolu ve Boş Taraflarının Siyasetle İlişkisi	35
BÖLÜM 5	
Ailenin Siyasi Tutumlar Üzerindeki Etkisi:	
“Taş Fırın” Babalar ve Kartondan Polis Arabaları	39
BÖLÜM 6	
İnsanlar Neden Statükoyu Meşru Görme Konusunda Farklılaşır?	
Eski Köye Yeni Âdet Getirmemenin Psikolojik Nedenleri	51
BÖLÜM 7	
Sağcılar ve Solcuların Ahlakî Farklılıkları:	
“Taharetsiz Oğlanlar” ve Ahlakın İşlevi.....	61

BÖLÜM 8

Ölümü Hatırlatan Şeylerin Siyaset Üzerindeki Etkisi:

Düşen Bir Uçaktakilerin İdeolojisi75

BÖLÜM 9

Komplo Teorilerinin Siyasi İşlevi:

Düz Dünya, Uzaylılar ve İdeoloji Nasıl İlişkili Olabilir?83

SONSÖZ

Solcular ve Sağcılar Gerçekten Farklı Dünyaların İnsanları

mıdır?95

KAYNAKÇA99

YAZARLAR HAKKINDA109

GİRİŞ

SAĞCILIĞA VE SOLCULUĞA SOSYAL PSİKOLOJİK BİR BAKİŞ AÇISI

İdeoloji Fransızca kökenli bir kelime olmasının yanında farklı disiplinlerde farklı anlamlara gelebilmektedir. Köken olarak "idée" (fikir) ve "-ologie" (bilim) kelimelerinden oluşan ideoloji, fikir bilimi anlamına gelmektedir. Bugün siyaset psikolojisi alanında ise daha çok görece tutarlı, ahlaki, kültürel ve felsefî düşünce sistemlerini tanımlamak için kullanılmaktadır (Jost, 2006). Kabaca sol ve sağ olarak tanımlanan iki karşıt grup gündelik hayatla ilgili pek çok konuda farklılaşmaktadır. Aslen Fransız Ulusal Meclisindeki bir toplantı sonrasında ortaya çıkan bu sol-sağ ayrımı idamdan göçmen karşıtlığına, kürtajdan evlilik öncesi cinsel ilişkiye kadar birçok konuda kişilerin kararlarını etkilemektedir. Solcular genel olarak evrenselci birtakım değerlere sahipken sağcılar yerele daha fazla önem vermektedir. Solcular toplumun aksayan kısımlarını değiştirmeye uğraşırken sağcılar var olan sistemin ve geleneklerin devamını savunur.

Günümüzde birçok çalışma ABD’de gerçekleştirildiğinden literatürde liberal-muhafazakâr ayrımı sıklıkla dile getirilmektedir, ancak ABD’deki liberal kelimesi solcuya, muhafazakâr kelimesi ise bizim bildiğimiz anlamda sağcıya karşılık gelmektedir. Bu kitapta sol-sağ ayrımından bahsedildiğinde de ABD’deki liberal-muhafazakâr ayrımına benzer bir ayrım kastedilmektedir.

İdeolojiler genel olarak iki ana eksenle değerlendirilmektedir: Sosyal (kültürel) ve ekonomik tutumlar. Sosyal anlamda sağcı olmak geleneklerin ve var olan statükonun devamını savunmakla eşleştirilmektedir. Ekonomik anlamda sağcı olmak ise (ABD örneğinde) serbest piyasa ekonomisini savunmaya karşılık gelirken solcu olmak sosyal devlet anlayışını savunmaya karşılık gelmektedir. Bu ayrımlar farklı kültürlerde farklı şekillerde temsil edilebilmektedir.

Ancak bu ayrımlar bugünkü güncel siyaset psikolojisi literatüründe çalışılıyor olmasına rağmen özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Francis Fukuyama gibi "ideolojinin sonu" tezlerini savunanlar, tarihin bittiğini ve bundan sonra toplumsal ve ekonomik sistemlerimizde büyük değişimlerin yaşanmayacağını iddia etmekteydiler. Başka bir ifadeyle, kişilerin ideolojik tutum ve fikirlerinin de pek bir önemi olmayacağı ve sol-sağ ayrımlarının da işe yararlılığını kaybettiğini iddia etmişlerdir. Hatta Soğuk Savaş döneminin sona ermeye başlamasıyla beraber "ideolojinin sonu" argümanlarını savunan sosyal bilimciler, ideolojinin sıradan insanlar açısından bir anlam ifade etmediğini savunmuşlardır. Argümanları temel olarak dört neden üzerine kurulmaktadır:

- (1) İlk olarak sıradan insanların siyasal tutumlarının mantıksal ve içsel tutarlılıktan yoksun olduğu vurgulanmaktadır.
- (2) İkinci olarak ise kendini solcu ya da sağcı olarak tanımlayan insanların gerekli motivasyondan ve bu motivasyonların siyasal davranışa dönüşme potansiyelinden yoksun oldukları savunulmaktadır.
- (3) Günümüz kapitalist toplumlarının hayal edilen eşitlikçi sosyalist kurumların (örneğin ücretsiz sağlık hizmeti, haftalık izinler, asgari ücret vb.) bir toplamından oluştuğu ve bu yüzden kapitalizmi eleştirmenin gereksiz olduğu vurgulanmaktadır.
- (4) Ayrıca kendini solcu ya da sağcı olarak tanımlayan insanların felsefi veya psikolojik açıdan çok bariz bir farklılığa sahip olmadıkları belirtilmektedir.

Ancak yapılan görgül (*empiric*) çalışmalar mükemmel bir tutarlılıkta olmasalar da insanların kendilerini sol-sağ skalasında bir yere yerleştirdiklerini göstermektedir. Aynı şekilde "bilmiyorum" ya da "daha önce bunun üzerine hiç düşünmedim" gibi seçenekler olmasına rağmen insanlar %90 oranında bir ideolojiyle kendini eşleştirmektedir ve bu eşleştirmelerin oy verme davranışını yordadığı (*predict*) bilinmektedir. Mesela Amerikan Ulusal Seçim Ça-

lışmaları (ANES) merkezinden alınan verilere göre, 1972’den beri yapılan seçimlerde oy verme davranışıyla tek bir soru olarak sorulan “Kendinizi sol-sağ skalasında nerede görüyorsunuz?” şeklindeki soruya verilen cevap arasındaki korelasyon .90’ı geçmektedir (Jost, 2006), ki bu güçlü bir ilişkiye karşılık gelmektedir. Daha açık ifadeyle, tek bir sol-sağ skalasına verilen yanıtlar ABD’deki 30 yıllık oy verme davranışındaki farklılaşmanın çok büyük bir kısmını açıklayabilmektedir.

Bir diğeri iddia ise solcu ekonomik ve kültürel eleştirinin gereksiz olduğu, çünkü modern kapitalist toplumların hayal edilen eşitlikçi sosyalist kurumların bir toplamından oluştuğu argümanıdır. Kapitalist toplumların sosyalist kurumların bir toplamından oluştuğu görüşü ise günümüz siyasal gerçekliğine baktığımızda tutarlı görünmemektedir (Jost, 2006). Wolff’un (1996) analizleri, en zengin %1 Amerikan vatandaşının ülkenin toplam zenginliğinin yarısını kontrol ettiğini ve en zengin %20’nin de ülkenin net gelirinin %94’üne sahip olduğunu göstermektedir. Yine televizyonlarda ya da Amerikan dizilerinde pek görünür olmasa da 30 milyondan fazla Amerikalının bugün yoksulluk sınırında yaşadığı ve gelir eşitsizliğinin de ileri seviyede olduğu bilinmektedir. Bu gelir eşitsizliğinin ABD’ye özgü bir durum olmadığı, aksine 1980 ve 1990’larla beraber neoliberal ekonomik politikaların uygulandığı her ülkede gözlendiği belirtilmektedir (Weeks, 2005). Türkiye’de de 1980’den sonra uygulanan serbest piyasa ekonomisi ilkeleri, gelir dağılımının eskisinden daha kötü bir şekilde bozulmasına yol açmıştır (Güçlü ve Bilen, 1995). Sonuç olarak söyleyebiliriz ki kapitalist sistemin sosyalist kurumların gerekliliğine olan ihtiyacı azaltmak bir yana, nerede kapitalist ve neoliberal politikalar artıyorsa orada gelir eşitsizliği ve yoksulluk artış göstermiştir.

İdeolojilerin insanların davranışlarını belirlediği argümanına getirilen bir diğeri eleştiri ise solcu ve sağcılar arasında temel birtakım psikolojik farklar olmadığı üzerinedir. Jost ve arkadaşlarının (2003) yaptıkları geniş meta analiz çalışması sonrasında bugün biliyoruz ki sol ve sağı ayıran birçok psikolojik özellik bulunmak-

tadır. Jost ve arkadaşları sağcılığı “motive bir sosyal biliş” (*political conservatism as motivated social cognition*) olarak tanımlayarak ideolojik eğilimlerin motivasyonel birtakım farklılıklar sonucunda ortaya çıktığını savunmuşlardır. Birinci tür ihtiyaçlar *epistemik* sıfatıyla anılmakta ve belirsizliğin yönetilmesi olarak adlandırılmaktadır. İkinci tür ihtiyaçlar ise *varoluşsal* sıfatıyla anılmakta ve tehdit algısının idare edilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşımın orijinal katkısı, kültürden görece bağımsız iki temel ihtiyacın sağcılığı tanımladığını iddia etmesidir. Birinci ihtiyaç, toplumsal olarak değişime direnerek var olan gelenekleri sürdürme ve toplumdaki statükoyu savunmadır. İkinci ihtiyaç ise toplumsal eşitliğe karşıtlık olarak tanımlanmakta ve toplumdaki hiyerarşik ilişkilerin kabulüne karşılık gelmektedir. Bu yaklaşıma göre sağcılar belirsizliğe daha az tahammül gösterebildikleri için değişimden uzak durmaya çalışmaktadır. Benzer şekilde sağcılar ekonomik krizler, sistem istikrarsızlığı ya da terör tehdidi gibi olumsuz uyarılardan daha fazla etkilendikleri için de düzene ve istikrara daha çok önem vererek eşitsiz bile olsa mevcut sistemin devamını arzu etmektedir (güncel bulgular için bk. Jost, 2017).

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki *ideolojinin sonu* argümanını dile getirenlerin hiçbir tezi bugün geçerli değildir ve solcularla sağcılar arasında temel bazı psikolojik farklılıklar olduğunu gösteren araştırma bulguları vardır. Biz bu kitapta, bu farklılıkların önemli bir kısmının ortak bir özelliği olduğunu göstereceğiz: Araştırma bulguları, sağcıların psikolojik özelliklerinin tehlikeli ve öngörülemez bir dünyada, solcularının ise daha güvenli, öngörülebilir ve farklılıkların korkutucu olmadığı bir dünyada yaşamaya daha uygun olduğunu düşündürüyor. Bu temel farklılığı beyin yapısından düşünme biçimine, ahlak anlayışından çocuk yetiştirme tarzına kadar birçok alanda görmek mümkündür. Bu kitapta “psikolojik açıdan sağcılar mı yoksa solcular mı daha üstündür” gibi sığ ve değersiz bir tartışma yapmıyoruz. Onun yerine daha ilginç bir şeyi göstermeye çalışıyoruz: Sağcılar ve solcuların algıladıkları dünya çok farklı ve zihinlerinde aslında bambaşka dünyalarda yaşıyorlar!

BÖLÜM 1

YAŞADIĞIMIZ DÜNYANIN TEHDİTKÂRLIĞI BİZİ NASIL ETKİLİYOR?

KÜNEFE İZDİHAMI, İDEAL ÇOCUK SAYISI VE İDEOLOJİNİN ŞAŞIRTICI ORTAK NOKTASI

1944 yılının sonbaharına gelindiğinde, Hollandalılar muhtemelen hayatlarının en uzun kışına yaklaştıklarını bilmiyorlardı. Nazi Almanyası'nın bölgeye gıda girişini kısıtladığı yetmezmiş gibi, şiddetli çatışmalar da ulaşımı imkânsız hâle getiriyordu. Buna normalden çok daha sert geçen bir kış da eklendiğinde, yaklaşık 4.5 milyon insanın hayatı cehenneme döndü. Tarihe “Hollanda Açlık Kışı” olarak geçen hadise Mayıs 1945’e kadar yaklaşık 20.000 kişinin ölümüne sebep oldu. Bu dönemde, ortalama bir yetişkinin aldığı günlük kalori 400 ila 800’e kadar düştü -ki bunun olması gerekenin dörtte birinden bile daha az olduğu düşünülmektedir (Schulz, 2010).- Aylarca aç bir karınla uyuyan Hollandalılar, yaşadıkları sefaletin günün birinde önemli bir bilimsel bulgunun yolunu açacağını tahmin dahi edemezlerdi.

1999 yılında, Hollandalı araştırmacı Anita Ravelli ve arkadaşları bir arşiv çalışması yürüttüler. Merak ettikleri şey, Hollanda Açlık Kışı sırasında henüz anne karnında olan ve doğmayı bekleyen bebeklerin, doğduktan sonra bu açlığın izlerini taşıyıp taşımadıklarıydı. Ulaştıkları bulgu, birçok kişiyi şaşırtacak cinstendi: Anne karnında ilk aylarında açlık çeken çocukların, yetişkinliğe ulaştıklarında obez olma ihtimalleri, açlık çekmeyenlere göre daha yüksekti. İlginç bulgunun daha da ilginç bir açıklaması vardı: Basitçe ifade etmek gerekirse, yaşanan yoğun açlık çocuğa dışarıdaki hayatın son derece çetin olacağıyla ilgili mesajlar gönderiyor; bu tekinsiz, belirsiz ve zorlu hayata uyum sağlayabilmek için doğan

çocuk bulabildiği her şeyi kendisini frenlemeden yemeye, yediklerini de zor zamanlarda kullanmak üzere yağa dönüştürmeye başlıyor. Yani aslında çocuk farkında olmadan doğduğu andan itibaren yemek bulmanın çok zor olacağı, tehditkâr bir dünyaya kendisini hazırlamış oluyor ama açlık dönemi uzun sürmediği ve yemek bulmak tekrar kolaylaştığı için bu taktik ters tepiyor. Çünkü vücut kendisini açlığa hazırlamış bir şekilde mümkün olan her an yemek yiyip bunu depolamak istiyor, ancak dış dünyada yemek artık bol-laştığı için obezite ortaya çıkabiliyor.

Sonraki çalışmalar, buna benzer etkilerin ortaya çıkması için illa açlık çekmek gerekmediğini ortaya koydu. Örneğin 1970 ve 1989 yılları arasında doğmuş 65,212 Danimarkalı çocuk üzerinde yapılan bir çalışmada, eğer hamilelik sırasında annenin yakınlarından biri hayatını kaybetmişse, doğan çocuğun ileride fazla kilolu olma ihtimalinin arttığı bulundu (Li, Olsen, Vestergaard, Obel, Baker ve Sørensen, 2010). Zira doğum öncesi yaşanan stresin, stres hormonlarının daha fazla salgılanmasına yol açtığı, bunun da anne karnındaki bebeğe bir mesaj verdiği düşünülmektedir. Hollanda Açlık Kışı'nda olduğu gibi, burada da doğacak çocuk çok stresli ve zorlu şartlarda yaşamaya kendisini hazırlamakta ve bulabildiği tüm enerji kaynaklarını zor günler için vücudunda yağ olarak depolamaktadır.

Doğum öncesi stresin ilginç etkileri bunlarla da sınırlı değil. Pek çok sayıda araştırma, doğmadan önce anne karnında maruz kalınan stresin ileride hiperaktivite ve dikkat, davranış (kurallara uymama ve saldırganlık) ve kaygı bozukluklarına sebep olabildiğini göstermiştir. Konuyla ilgili olarak, İngiliz araştırmacı Vivette Glover 2011 yılında yazdığı makalede, bu sonuçların aslında evrimsel açıdan adaptif olabileceğini öne sürmüştür. Diğer bir deyişle, bizim “bozukluk” olarak gördüğümüz bu duygusal ve davranışsal farklılıklar, aslında anne karnında strese maruz kalan ve dışarıdaki dünyanın tehlikeli ve öngörülemez bir yer olduğuna dair mesajlar alan çocuğun, bu güvensiz dünyaya uyum sağlama çabası olarak görülebilir. Zira;

- Bu dünyada her an her yerden tehlikeli bir şey çıkabilir, dolayısıyla uzun süre tek bir şeye dikkat vermektense dikkati sürekli farklı şeylere kaydırmak ve hiperaktif olmak gerekiyor olabilir.
- Hayatın öngörülebilir ve güvenli olmadığı bir dünyada, kuralları yıkarak daha güvenli olabilecek ortamları keşfetmeye çalışmak ve saldırgan davranarak olası tehlikeleri büyümeden bertaraf etmek anlaşılabilir bir durumdur.
- Son olarak, tehlikenin kol gezdiği bir dünyada sürekli kaygılı olmak gayet normaldir, çünkü o kaygı tehlikelere karşı bizi tetikte tutar.

Dikkatli bir okuyucu şöyle düşünebilir: “İyi de bedenimizin bizi hazırladığı bu tehditkâr dünya, hiç de 21. yüzyıla aitmiş gibi gözüküyor.” Gerçekten de bu hazırlıklar, sanki hâlâ mağara devrinde yaşıyormuşuz ve her an bir yerlerden yırtıcı bir hayvan üzerimize atlayacakmış gibi bir resim çiziyor. Bu da insanlık olarak yaşadığımız büyük talihsizliklerden biri: Biyolojik evrim çok yavaş işleyen bir süreç ve biz binlerce yıldır dünyayı ve hayatlarımızı o kadar hızlı değiştirdik ki biyolojik yapımız bu hızı yakalayamadı. Günümüzde yırtıcı hayvanlardan veya kuraklıktan dolayı değil gireceğimiz sınav veya toplantılardan dolayı stres yaşıyoruz, ancak bedenimiz hâlâ tehlike dendiğinde yırtıcı hayvanları veya günlerce yemek bulamamayı anlıyor. Bunun örneklerine kendi coğrafyamızda çok daha fazla rastlıyoruz. Örneğin 23 Temmuz 2017’de, Hatay’ın ana vatana katılışının 78. yılı şerefine düzenlenen kutlamalarda, 78 metrelik bir künefe hazırlanıp halka ikram edildi. Hürriyet gazetesinin haberine göre, bu 1.5 ton ağırlığındaki künefe yaklaşık 20 dakika içinde tamamen tükendi, bu sırada çocuklar ezilme tehlikesi geçirdi ve “büyükler ise dağıtımı beklemeden elleriyle tabaklara aldıkları künefeleri yine elleriyle tezgâh başında yedi” (Hürriyet, 2017). Bu insanlar neden porsiyonu (o zaman için) yaklaşık 5 liraya temin edilebilen ve o kadar da lüks sayılamayacak bir gıda maddesi için birbirini ezmeyi göze aldı? Neden sanki açlıktan çıkmışlar veya büyük bir açlığa hazırlık yapıyorlarmış gibi

davrandılar? Gerginlik ve kaygının hâkim olduğu bir ülkede yaşıyor olmaları veya şehirlerinin hemen yanı başındaki Suriye’de her gün katliamların yaşanıyor olması bir sebep olabilir mi? Bu yüzden bunun bilincinde olmasalar bile o insanların bedeni aslında çok zor ve tehlikeli bir dünyaya uyumlu şekilde davranıyor olabilir mi? Bu tarz olaylar ile Hollanda Açlık Kışı’nın sonuçları arasında bir paralellik kurmak hiç de zorlama olmaz.

Yaşadığımız çevrenin üzerimizde oluşturduğu stres, sadece bizim bireysel sağlığımızı etkilemiyor, aynı zamanda, nasıl üreyeceğimizi, kaç çocuk yapacağımızı ve çocuklarımıza ne kadar ilgi göstereceğimizi de belirliyor. Yaşam Öyküsü Kuramı (*Life History Theory*) bize bu konuda önemli bir bakış açısı kazandırıyor (Del Giudice, Gangestad ve Kaplan, 2015). Kurama göre, insanlar dâhil tüm organizmalar yaşam stratejilerini bulundukları ortama göre seçerler. Eğer yaşadıkları çevrede şartlar zorlu ve hayat öngörülemezse (yani sürekli bir değişkenlik varsa ve yarınınızdan emin olamıyorsanız), çok sayıda yavru dünyaya getirmek bir üreme stratejisi olarak benimsenir. Çünkü tek bir yavru olursa ve tekinsiz dünyada o yavrunun başına bir şey gelirse kişi neslini devam ettiremeyecek demektir. Bunun yerine çok sayıda yavru dünyaya getirir ki böylece aralarından en azından birkaçının hayatta kalma ve üreme yaşına ulaşma ihtimali daha yüksek olacaktır. Ancak takdir edersiniz ki çok sayıda çocuk demek, her biriyle yeterince fazla ilgilenememek anlamına da gelmektedir. Bu durumda ebeveynler, her birine daha az yatırım yapmak pahasına daha fazla sayıda yavru dünyaya getirerek neslin devamını garanti altına almaya çalışır. Bunun adı *hızlı yaşam stratejisi*’dir; zira yarın ne olacağının belli olmadığı bir dünyada yaşamak, bir an önce mümkün olduğunca fazla çocuk yapmak anlamına gelmektedir. Peki hızlısı buysa *yavaş yaşam stratejisi* nedir? Eğer bulunduğunuz çevre güvenli ve öngörülebilir bir yerse bu durumda hayatta kalmayla ilgili bir kaygınız da yok demektir. Bu sebeple daha az miktarda yavru dünyaya getirmek neslinizin devamını tehlikeye sokmaz. Hatta eşit miktarda kaynağı daha az sayıda yavruya böleceğiniz için her yavruya daha fazla yatırım yapabilirsiniz.

Ne demek istediğimizi bir örnekle anlatalım: Diyelim ki aylık kazancınızın en fazla 1000 lirasını çocuklarınızın eğitim masraflarına ayırabiliyorsunuz. Bulunduğunuz şehirde ise sadece iki okul var ve herkes çocuğunu bu iki okuldan birine göndermek zorunda:

- Birinci okulun eğitim kalitesi çok düşük ve aylık masrafı öğrenci başına 100 TL.
- İkinci okulun eğitim kalitesi ise çok yüksek, ancak aylık masrafı öğrenci başına 1000 TL.

Soru ise şu: Sizin yapmanız gereken ideal çocuk sayısı nedir? Zor bir soru ve herkes önceliklerine göre farklı cevaplar verebilir. Ancak Yaşam Öyküsü Kuramı'na göre verilecek cevabı etkileyecek çok önemli bir faktör vardır: Çevresel koşullar! Varsayın ki yaşadığınız dünya son derece güvenli, herkesin geleceğini görebildiği, şartların sert olmadığı bir yer. Böyle bir ortamda çocuğunuza dair çok uzun vadeli planlar yapabilirsiniz. Dolayısıyla tek çocuk yapıp en pahalı okula göndermeyi tercih edebilirsiniz. Böylece çocuğunuz olabilecek en iyi yatırımı alacak, kendisini en iyi şekilde yetiştirecek ve neslinizi başarıyla devam ettirebilecek potansiyele ulaşacaktır.

Ama belki de böyle bir dünyada yaşamıyorsunuz, belki de sizin hayatınız zorluklar ve belirsizliklerle dolu. Ölümle, tehditle, korkuyla dolu bir dünyada yaşıyor, yarın başınıza ne geleceğinden bile emin olamıyor olabilirsiniz. Mesela düşünün ki yaşadığınız coğrafyada bulaşıcı hastalıklar çok yaygın ve her sene bir yenisi ortaya çıkan salgınlar yüzünden doğan her 10 çocuktan 3'ü yetişkinliğe ulaşmadan ölüyor. Böyle bir durumda, neslinizi de devam ettirmek istediğinizi varsayarak kaç çocuk yaparsınız? Tek çocuk yapıp tüm bütçeyi bu çocuğa ayırmak oldukça riskli bir strateji değil mi? Onun yerine 10 çocuk yapıp hepsini ucuz okula göndermek daha mantıklı olmaz mı? Aralarından bazıları ölse bile en azından bir kısmı çok büyük ihtimalle hayatta kalacaktır.

Çok soğuk ve duygusuz bir bakış açısı gibi gözüküyor olabilir ama doğanın işleyişi bu şekildedir. Yapılan çalışmalar, gerçekten de sosyoekonomik seviyesi düşük olan, çok uzun vadeli planlar yapmanın mümkün olmadığı yerlerde doğmuş, gecekondu mahalleleri gibi güven vermeyen ortamlarda büyümüş insanların daha fazla sayıda çocuk yaptıklarını ortaya koymuştur (Nettle, 2010). Bu yatkınlık, bizim kültürümüzde de çok belirgin değil mi? Bu profile uyan insanların daha erken yaşta evlenip daha çok çocuk yaptıkları hepimizin malumudur.

Ya da öyle midir? Dikkatli bir okuyucu bu noktaya itiraz edebilir ve bunun tamamen kültürle alakalı bir şey olduğunu ve bunun tehditkâr ortamlara uyum sağlama amacı gütmediğini öne sürebilir. Ancak bu durumun sadece kültürün bir sonucu olmadığını ve biyolojik bazı faktörlerin de devreye girdiğini biliyoruz. Mesela yapılan araştırmalardan stresli ortamda büyüyen, ebeveynleri tarafından yeterli yatırımı almayan (yani yeterince ilgilenilmeyen ve bakılmayan) kızların daha erken yaşta âdet görmeye başladığını biliyoruz (Ellis ve ark., 2012). Yaşam Öyküsü Kuramı'na göre beden bu kadar verdiği mesaj açık: Eğer stresli, dolayısıyla tehlikeli bir dünyada yaşıyorsan bir an önce çocuk yapmaya başla ve mümkün olduğunca fazla üre; çünkü aksi takdirde neslini devam ettiremeyecebilirsin.

Yani, her ne kadar her zaman bunun bilincinde olmasak da tehdit altında olmak ve geleceğimizi öngörememek neslimizi devam ettiremeyebileceğimizin sinyalini veriyor olabilir bize. Bu nedenle olsa gerek ki örneğin Türkçü Toplumcu Budun Demeği 2006 yılında İzmir'de "Kürt nüfus artışı durdurulsun" ismiyle düzenlediği imza kampanyasında "Ey Türk kadını ve erkeği! Türkçülük için bir çocuk daha yap. Hainler, kapkaççılar, uyuşturucu satıcıları çoğalıyor. Kürt ve Çingene çetelerine ve yobazlara hak ettiği cevabı vereceğiz" ifadelerinin geçtiği bir bildiri dağıtmıştır (Biryol, 2008). Geçen ifadelere dikkat edin: Türklere daha fazla üreme çağrısı yapılırken bunun gerekçesi olarak birçok korku unsuru kul-

lanılıyor. Dernek elemanlarına, farklı etnik kökenler olan Kürtler ve Çingeneler yeterince korkutucu gelmemiş olsa gerek ki yanlarına bir de “çeteler” ilave edilerek korku unsuru artırılmaya çalışılmıştır. Hatta atıfta bulunulan etnik köken farklılıklarıyla hiçbir ilgisi olmamasına rağmen “kapkaççılık” ve “uyuşturucu satıcılığı” gibi herkesin gözünde olumsuz algılanan unsurlar da metne özellikle iliştilmiş ki geleceğinizden endişe duymanız garantilensin.

Peki bütün bu anlatılanların insanların siyasi görüşleriyle ilgisi nedir? Obezlik, dikkat bozukluğu veya ~~yapılan~~ çocuk sayısıyla ilgili tartışmalar bize siyasi görüşlerle ilgili bilmediğimiz veya görmezden geldiğimiz ne anlatabilir? Bütün bunların siyasetle ilgili bize verdiği ortak mesaj nedir?

Bu sorunun basit bir cevabı var: Tehdit altında hissetmek ya da hissetmemek tüm hayatımızı etkiliyor. Her türlü hayat koşuluna uyum sağlayabilen, çölde de kutuplarda da yaşamayı başarabilen insan türü (bilimsel ifadesiyle Homo sapiens sapiens), yaşadığı dünyanın tehdit ve belirsizlik seviyesine de adapte olabiliyor. Üreme ve yeme gibi en temel biyolojik fonksiyonları bile bu tehdit algısına adapte olabiliyorsa o kişinin siyasi tutumlarının ve dünya görüşünün bu adaptasyon sürecinden muaf olacağını düşünemeyiz. Bir örnek ile anlatalım. İki farklı zorluk seviyesi olan bir bilgisayar oyunu düşünün:

- Birinci seviye, yani kolay olanda, ölme ihtimaliniz düşük, çok fazla tehdit unsuru yok, var olan düşmanlarınız ise öngörülebilir şekilde davranıp sürpriz şekillerde saldırmıyor, ertesi gün ne yapacağınızı planlayabiliyorsunuz; güvenliğinizden ve geleceğinizden endişe duymanız gerekmiyor.
- İkinci seviyede, yani zor olanda ise, kan gövdeyi götürüyor. Oyunda sürekli olarak ölüyorsunuz, çok farklı şekillerde hiç beklemediğiniz yerlerden düşmanlarınız çıkıyor, oyunun gidişatı öngörülebilir değil ve dolayısıyla uzun vadeli bir planlama yapamıyorsunuz.

Bu oyunda karşınızdaki birinin size doğru yaklaştığını hayal edin. Hemen silahınıza sarılıp öldürür müsünüz, yoksa biraz daha yaklaşmasına izin verip o karakterin kötü mü yoksa size yardım edecek iyi bir karakter mi olduğunu anlamaya çalışırsınız? Muhtemelen bu soruya cevabınız oyunun zorluk seviyesine göre değişecektir. Birinci seviyede oynuyorsanız kendinizi daha güvende hissedeceğinizden dürtüsel davranmayıp karşıdan gelen kişinin niyetini anlamaya çalışacaksınız. Ancak ikinci seviyede oynuyorsanız sürekli her yerden bir tehlikenin çıkmasını beklediğiniz için işinizi şansa bırakmayıp karşıdan gelen yabancıyı sorgusuz sualsiz öldüreceksiniz.

Sosyal psikolojik çalışmalar, hayatı solcuların birinci, sağcılarının ise ikinci seviyede algıladığına işaret etmektedir (Jost, Glaser, Kruglanski ve Sulloway, 2003). Sağcı kişi dünyayı, bu bilgisayar oyunu örneğindeki zor seviye gibi, tehdit üreten, şartların çetin olduğu, geleceğe dair plan yapmanın çok zor olduğu, çevresinin düşmanlarla sarılı olduğu sert ve öngörülemez bir yer olarak algılamaktadır. Burada “algılama” kelimesi kritiktir, zira dünyanın illa böyle bir yer olması gerekmez, böyle *algılanıyor* olması yeterlidir. Aynı mahallede yaşayan ve aynı ekonomik koşullara sahip iki kişiden biri hayatını kolay seviyede görürken diğeri dünyayı çok tehlikeli ve öngörülemez görüyor olabilir. Pek tabi ki objektif olarak çevresel şartların nasıl olduğu da önemlidir ancak bu tek faktör değildir, dünyanın nasıl algılandığı da önemli faktörlerden biridir. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde, bu algıyı etkileyen unsurları daha ayrıntılı bir şekilde tartışacağız.

Sağcı muhafazakârdır ve adı üstünde var olan durumu korumak ister, savunmacıdır ve dış tehditlere karşı tetiktedir, çünkü yetişkinler çocukluğundan itibaren kendisine, çevresinin düşmanlarla dolu olduğunu öğretmiştir ve bu düşmanlar çoğunlukla kendisinden farklı olanlardır. Bunun bir sonucu olarak farklılıklara karşı biraz mesafeli davranabilir. Bunun sebebi ise barizdir: Çünkü dünyayı tehlikeli bir yer olarak görür ve olumsuz gibi algılanabilen bu

özellikleri, aslında onun tehlikeli bir dünyada yaşamaya kendisini adapte etmesinin sonucudur. Kısacası sağcılık, tehlikeli bir dünyada yaşadığını düşünen insanın bu zorlu şartlara uyum sağlamasıdır; böyle bir dünyaya karşı sürekli savunmada kalması ve her an saldırıya hazır olmasıdır. Sosyal ve teknolojik değişiklikler onu güvensizliğe sevk eder ve bu nedenle değişimlere karşı çıkar (statükocu); solcuların sağcılar için *gerici*, kendileri için ise *ilerici* sıfatını kullanmalarının geri planında işte değişim karşısındaki bu tutum farklılığı yatar. Solculuk ise bu durumun karşı ucunu temsil eder: Solcu, kendisini daha güvende hisseder ve (doğru veya yanlış bir şekilde) dünyayı tehditkâr ve belirsiz bir yer olarak görmez; kendisinden farklı olanları düşman olarak görmez, çünkü çocukluğundan itibaren kendisine öyle öğretilmemiştir. Bu nedenle, sosyal değişimler (devrimler), geleneklere aykırı yenilikler, farklı insanlar onun için tehditkâr ve olumsuz şeyler değildir. Dolayısıyla solcu da tehlikeli olarak algılamadığı bir dünyanın şartlarına uyum sağlamıştır.

Bu yüzdendir ki sağcıların ve solcuların beyin yapılarından düşünme biçimlerine, ahlak anlayışlarından çocuk yetiştirme tarzlarına kadar her şey dünyayı ne derece tehditkâr ve belirsiz algıladıklarına göre şekillenmiştir. Bu kitapta bunları ayrıntısıyla, günlük hayattan örneklerle işleyerek siyaset üzerine düşünürken genelde görmezden gelinen psikolojik ve biyolojik boyutları keşfedeceğimiz bir yolculuğa çıkacağız.

BÖLÜM 2

KİŞİLİK, BEYİN YAPISI VE SİYASET:

SAĞCILAR VE SOLCULARIN BEYİNİ FARKLI MIDIR?

Arkadaşlarınızla yaptığınız bir siyasi tartışmada hiç başka bir gezegenden biriyle konuştuğunuz hissine kapıldığınız oluyor mu? Bununla ilgili siyaset psikolojisinin son yirmi yılında sıkça dile getirilen metaforik bir soru var: Solcular Mars'tan, Sağcılar Venüs'ten mi geliyor?

Aslında burada vurgulanmak istenen şey solcularla sağcıların iki ayrı gezegende şekillenmiş kadar farklı birtakım özelliklere sahip olabilecekleridir. Her ne kadar buradaki ifade bir abartmadan ibaret olsa da sağcılarla solcuların beyinlerinin, fizyolojik yapılarının ve genel olarak dış uyaranlara verdikleri tepkilerin hafifçe birbirinden farklılaştığını söyleyen birçok çalışma bulunmaktadır (Hibbing, Smith ve Alford, 2014).

Bu alanda yapılmış ilk çalışmalar farklı kültürlerin algısal düzeyde karşılaştırılmasından gelmektedir. Japonya'da yaşayan insanlarla Amerika'da yaşayan insanların dünyayı farklı algıladığına ve farklı kişiler arası ilişkiler kurduklarına dair birtakım bulgular vardır. Doğulu kültürlerde yaşayan insanlar nesnelerin ayrıntılarına odaklanmak yerine nesneleri bir bütün hâlinde ilişkili olarak görürler. Batılılar ise tam tersini yapar. Batılı, bir resmi gördüğünde spesifik nesnelerin ayrıntılarına bakar ve bütünsel resme daha geç odaklanır. Mesela Şekil 1'deki görüntüye odaklanın. Doğulu kültürlerde büyümüş kişiler buradaki L harfine daha çok odaklanırken Batılı kültürlerde büyümüş kişiler bütünsel resimden ziyade F'lerin varlığına odaklanmaktadır.

Şekil 1. F'lerin oluşturduğu L harfi.

Özetle, bütünsel (holistik) düşünce bağlama odaklanırken analitik düşünce bireysel nesnelere odaklanmaktadır. Çalışmalar Batılı ve bireyci kültüre sahip insanların (örneğin ABD) daha analitik düşündüğünü, Doğulu ve toplulukçu kültüre sahip insanların (örneğin Japonya) ise daha bütünsel düşündüğünü göstermektedir. Son yıllarda yapılan bir çalışma ise benzer bir ayrımın siyasal ideolojileri tanımlamak için de kullanılabileceğini göstermiştir.

Talhelm ve arkadaşları (2015) solcuların tipik Batılı ve bireyci bir insan gibi analitik düşünerek ayrıntılara odaklandığını gösterirken sağcılarının tipik Doğulu ve toplulukçu bir insan gibi bütüne odaklanarak ilişkisel düşündüğünü göstermiştir. Hatta Hong Kong'ta yapılan bir dizi deneyde bu bulgular tekrarlanmıştır (Talhelm, 2019). Bu farklılıkların kökenlerine dair farklı görüşler olsa da yaşanan çevrenin bu algısal farklılıkta önemli olduğu düşünülmektedir. Örneğin Türkiye örneğini ele alalım: AKP'nin (sağ kanat bir parti olarak) aldığı oyların önemli bir kısmı kırsal kesimde yaşayan seçmenlerden gelirken CHP'nin (sol kanat bir parti olarak) aldığı oyların önemli bir kısmı kıyı kentlerde yaşayan seçmenlerden gelmektedir. Bu farklılık da yaşam şeklinde bir farklılaşmaya sebebiyet verdiğinden bir grup daha bireyci düşündürken

bir grup daha toplulukçu ve ilişkisel düşünmektedir. Bu algısal farklılıklar aynı zamanda bir geribesleme döngüsüyle bizim davranışlarımızı, çevremizi ve kararlarımızı etkilemektedir. Örneğin bireyci kültürlerdeki çoğu yoksulluk karşıtı program bireye odaklı olması sebebiyle çözüm yolu olarak grubu güçlendirmekten ziyade yoksulun sosyoekonomik basamakta bireysel olarak yukarıya tırmanmasının yollarını önermektedir.

Sağcılarla solcular arasındaki bu temel farklılıklar hiç kuşkusuz algısal alanla sınırlı değildir. Özellikle genetik biliminin gelişmesiyle son zamanlarda yapılan birtakım çalışmalar solcular ve sağcıların küçük de olsa birtakım genetik farklılıklara sahip olabileceğini iddia etmektedir. Hatta Alford ve arkadaşları (2005), Hatemi ve McDermott (2012) ve Hibbing ve arkadaşları (2014) siyasal tutum farklılıklarının önemli bir yüzdesinin genetik farklılıklarla açıklanabileceğini ima etmektedirler. Peki, solcularla sağcılar arasında genetik açıdan farklılıklar olduğunu söyleyen araştırmalar neye dayanarak bu sonuca varmaktadır?

Psikolojide sık kullanılan bir yöntem ikiz çalışmalarıdır ve psikolojik bir faktörün kalıtsal mı yoksa çevrenin etkisiyle mi geliştiği sorusuna cevap bulmak için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntemlerin kullanılmaya başlandığı ilk yıllarda örneğin zekânın kalıtsal mı yoksa çevresel mi olduğu tartışılmasına rağmen bugün hemen hemen her davranış örüntüsünün (özellikle sosyal davranışların) genetik ve çevresel etmenlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Burada cevaplanmaya çalışılan asıl soru ise kalıtımın ve çevrenin etkisinin ne kadar olduğudur. Bu tür araştırmalarda tek yumurta ikizleriyle çift yumurta ikizleri karşılaştırılarak kalıtımın ve çevrenin ayrı rolleri incelenmeye çalışılmaktadır. Elde edilen genel bulgu %100 olarak aynı genetik bilgiye sahip tek yumurta ikizlerinin yaklaşık %50 ortak gene sahip çift yumurta ikizlerine göre daha fazla ortak siyasal tutuma sahip olduğu bilgisidir. Ancak elbette burada çıkan ortak siyasal tutumlar tamamen aynı ev ve çevrede yaşamak ya da aynı anne ve babadan

eğitim görmek sebebiyle de ortaya çıkıyor olabilir. Bu durumu kontrol etmek için ise sıklıkla ikiz deneylerinde bir tanesi ya da ikisi birden başka bir aileye evlat verilmiş ikizler kullanılmaktadır ve böylece kalıtımın etkisiyle çevrenin etkisinin birbirinden ayrılması sağlanmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar emekleme döneminde olmasına rağmen sağcılar ve solcuları birbirinden farklılaştıran ve onların dünyaya başka bir şekilde bakmasına sebebiyet verecek kişilik örüntülerine sahip olmalarına yol açan genlerin neler olabileceğiyle ilgili birtakım aday genler ileri sürülmüştür (Fowler ve Dawes, 2008).

Ancak unutulmamalıdır ki ideolojilerin genetik bir kökeni olduğunu iddia etmek, solculuğun ya da sağcılığın bir geni olduğunu *söylememektedir*. Bu tür fikirler (tanrı geni, muhafazakârlık geni vs.) popüler kültürde sıklıkla yer bulmasına rağmen bilimsel açıdan yanlıştır, çünkü böylesi karmaşık sosyal davranışlardan tek başına bir genin sorumlu olması mümkün değildir. Burada siyasal tutumların genetik temeli olduğu teziyle kastedilen, belli genetik özelliklerin bizleri belli kişilik özelliklerine yatkın hâle getiriyor olduğu (örneğin değişime açık/kapalı olmak) ve bu kişilik özelliklerinin de, bu özelliklerle uyumlu ideolojileri seçme ihtimalini artırdığıdır. Keza elli yıldır süren kişilik psikolojisi literatüründe sağcılarla solcuların birçok kişilik özelliği açısından farklı olduğu bulunmuştur (Jost vd., 2003).

Hiç kuşkusuz siyasal ideolojilerin oluşmasında çevrenin etkisi yadsınmaz. Tamamen solcu bir ailede büyüyen bir çocuk büyüdüğünde solcu olmayı daha kolay benimseyebilir; tıpkı çoğunluğu Hristiyan bir ülkede (örneğin Almanya) doğan bir çocuğun Hristiyanlığı benimseme ihtimalinin daha yüksek olması gibi. Ancak genetik ve fizyolojik bakımdan tipik bir sağcıya benzeyen birisi sağcı bir çevrede büyüdüğünde bu ideolojileri çok daha kolay benimseyebilir. Veya sağcı bir çevrede büyüse de solcu olmuş, farklı kişilik özellikleri gösteren ve ailesinin diğer üyelerine göre daha “çıkıntı” olan kişilere de rastlayabiliyoruz. Bu da çevreyle genlerin

etkileşimsel bir şekilde işleyebildiğini gösteren güzel bir örnektir. Dolayısıyla genlerin yaptığı şey genel kişilik örüntülerine neden olarak belli ideolojilere insanları eğilimli kılmaktır. Peki, kişilik derken ne kastediyoruz?

Kişilik kuramları arasında görgül açıdan destek gören ve kültürler arası geçerliliği olduğu gösterilen en değerli kuram Büyük Beşli (*Big Five*) kuramıdır (McCrae & Costa, 2003). Bu kuram kişiliğin beş farklı faktör açısından ele alınabileceğini savunmaktadır: Dışa dönüklük, öz disiplin, değişime açıklık, uyumluluk ve duygusal dengesizlik. Dışa dönüklük, konuşkan olmak gibi kişiler arası etkileşimi artıran birtakım özelliklerle ilgilidir. Öz disiplin sahibi olmak, organize ve düzenli olmak gibi düzene dair birtakım özelliklerle ilişkilidir. Değişime açıklık, yeni fikirlerle, yaklaşımlara ve deneyimlere açık olmak ve meraklı, hayal gücü yüksek olmak şeklindeki özelliklerle ilişkilidir. Uyumluluk, uysal, güvenilir, yardımsever, sıcakkanlı olmakla tabir edilen ve kişiler arası ilişkileri nasıl kurduğunu belirleyen bir kişilik tipidir. Duygusal dengesizlik ise gündelik hayatta düşünme ve eylemlerde bir tür rahatsızlık hisseden, sinirli, kaygılı ve bardağın boş tarafına bakma eğilimiyle ilişkili kişilik örüntüsüne verilen isimdir. Bu kişilik özelliklerinin siyasal tutumlarla olan ilişkisine dair yapılmış çok sayıda çalışma vardır. 2012 yılında 73 farklı çalışmanın birleşimiyle yapılan bir meta analiz çalışmasında sol kanat ideolojiye sahip olmakla değişime açıklık ilişkili bulunurken sağ kanat ideolojiye sahip olmakla öz disiplin ilişkili bulunmuştur (Sibley, Osborne ve Duckitt, 2012). Ancak bazı araştırmacılar bu ilişkinin evrenselliğini sorgulamıştır (Fatke, 2017). Bizim araştırma grubumuzun yaptığı bir çalışmada ise bu kişilik-ideoloji ilişkisinin evrenselliği kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Alper ve Yılmaz, 2019). Kültürleri sınıflandırmak için Henrich, Heine ve Norenzayan'ın (2010) kullandığı sınıflandırmayı kullanarak kültürleri Batılı, eğitilmiş, endüstrileşmiş, demokratik ve zengin olan ve olmayan ülkeler olarak ikiye ayırdık. Psikoloji çalışmalarında kullanılan örneklemelerin büyük çoğunluğu

bu beş özellikte yüksek olan kültürlerde yaşayan bireyleri kapsamaktadır, ancak bu beş özelliğe sahip insanlar aslında dünyanın çok küçük bir azınlığını oluşturmaktadır. Dolayısıyla kişilik-ideoloji ilişkisinin evrenselliğini bu kültürlerde aynı anda test etmek gerekmektedir. Çıkan sonuçlar beklentilerle uyumlu bir şekilde kişilik-ideoloji ilişkisinin her kültürde aynı şekilde işlemediğini ve kültürün yapısının aradaki ilişkinin niteliğini ve büyüklüğünü değiştirdiğini göstermiştir (Alper ve Yılmaz, 2019).

Ayrıca bu kişilik özellikleri oy verme davranışıyla da bağlantılıdır (Carney vd., 2008). Buna ek olarak, boylamsal bir çalışmada 20 yıl önce öğretmenleri tarafından daha enerjik, öz güvenli vs. şeklinde tanımlananlar, 20 yıl sonra daha solcu olma eğilimi gösterirken katı, engellenmiş ve kararsız tanımlananlar daha sağcı olma eğilimi göstermektedirler (Block ve Block, 2006). Başka bir çalışmada ise bu araştırmanın bulguları desteklenmiş ve erken çocukluk dönemindeki farklı mizaç özelliklerinin 18 yaşındaki ideolojiyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Fraley, Griffin, Belsky ve Roisman, 2012).

Bu kişilik farklılıklarına ek olarak solcularla sağcılar ayırt eden ilginç birtakım davranış örüntüleri de vardır. İlk bölümde anlatıldığı gibi sağcılar düzen ihtiyacı içerisinde olduklarından, evlerinin, solcuların evlerine göre daha düzenli olduğu ve düzene dair eşyaları (ütü, çöp kutusu gibi) daha çok bulundurdıkları bulunmuştur. Solcuların ise değişime açıklık özellikleri nedeniyle merakla ve keşfetmekle ilgili eşyaları (harita, kitap, konser bileti vs.) daha çok bulundurdıkları bulunmuştur (Carney vd., 2008). Hatta sağcıların kafiyeli şiirleri daha çok sevdiğine dair birtakım veriler vardır (Jost, 2006) çünkü kafiye düzeni ve uyumu temsil eder. Buna ek olarak, sosyal baskınlık yönelimi düşük insanların daha çok kedi, yüksek olanların ise köpek beslemekten daha çok hoşlandıkları bulunmuştur (Alba & Haslam, 2015). Sosyal baskınlık yönelimi de sağ ideolojinin temel özelliklerinden biri olduğu için (Jost vd., 2003), bu farklılık solcu-sağcı farklılığı olarak değer-

lendirilebilir. Bunun dışında Amerikan Veterinerler Birliğinin (AVMA) istatistiklerine göre en fazla köpek sahibi insanın olduğu 10 eyaletin dokuzunda 2012 Başkanlık seçimlerinde Cumhuriyetçi (sağcı) adaya daha çok oy verilirken en az köpek sahibi insanın olduğu 10 eyaletin dokuzunda ise Demokrat (solcu) adaya oy verilmiştir (AVMA, 2012). Eğer bu gözlemler doğruysa, muhtemelen kedilerin isyankâr profilleri solculara yakın gelmekte, köpeklerin sadık ve itaatkâr özellikleri de sağcılara yakın gelmektedir.

Tabi sağcılarla solcuların farklı gezegenlerden geldiğini düşünmeye yönelten bulgular bunlarla sınırlı değil. Örneğin vücuttaki kortizol (stres hormonu) düzeyini ölçmenin öz bildirim ölçümlere göre, siyasal oy verme davranışına dair daha fazla bilgi sağladığını öne süren araştırmacılar vardır (French vd., 2014) Ya da kişilerin farklı beyin bölgelerinde verdikleri farklı düzeylerdeki aktivasyon seviyesine göre onların siyasal ideolojilerini tahmin edebileceğimiz düşünülmektedir. Mesela tehdit içeren bir nesne görüldüğünde sağcıların beyninin duyguyla ilgili bölgelerinde solcularınkine kıyasla daha hızlı ve daha fazla aktivasyon olduğu görülmüştür (Schreiber vd., 2013). Genel olarak sağcıların bir hayatta kalma stratejisi olarak olumsuz ve tehdit içerikli uyarılara hem psikolojik hem de fizyolojik olarak daha fazla tepki gösterdikleri düşünülmektedir (Hibbing vd., 2014). Başka bir ifadeyle, fizyolojik çalışmalar sağcıların beyninin solcuların beynine göre olayları daha duygu içerikli yorumlamaya ve bardağın boş tarafını görerek çevredeki olumsuz uyarıları daha kolay tespit etmeye eğilimli olduğunu göstermiştir. Örneğin sağcıların duygu durumdan sorumlu beyin bölgesi olan amigdala bölgesindeki gri madde aktivitesi, solculara kıyasla, daha fazla bulunmuştur (Kanai, Feilden, Firth ve Rees, 2011). Amigdala, beyin evrimi sırasında ilk olarak gelişen ilkel beyin bölgelerindendir, genellikle korku ve kaygı tepkileriyle ilişkili bu bölgenin evrimsel tarihte ortaya çıkışının bizi duygusal bir tür hâline getirdiği söylenebilir. Başka bir bulgu, sağcıların yüksek bir ses duyduklarında sinir sistemlerinin buna daha fazla tepki verdiği (Oxley vd., 2008). Sağcılar ayrıca olumsuz uya-

ran içeren bir fotoğrafa daha çok bakmakta ve sinir sistemleri çok daha kısa sürede o uyaranlara tepki vermektedir (Dodd vd., 2012).

Peki bu genetik, fizyolojik ve nöropsikolojik farklılıklar neden var? Bu tür sorulara cevap verirken psikolojide genelde işlevsel bir yaklaşım benimsenmektedir çünkü bu tür davranış kalıplarının ortaya çıkmasının sıklıkla bir işlevi olmaktadır. Giriş bölümünde de değinildiği gibi aslında bu tür farklılıkların ortaya çıkması solcularla sağcıların farklı güdülere sahip olmasından kaynaklanıyor olabilir. Jost ve arkadaşları (2003) sağcılığın motive bir sosyal biliş olarak işlev gördüğünden bahsetmektedir. Sağcıların çevredeki olumsuz uyaranlardan daha fazla etkilendikleri için düzensizlikten daha fazla rahatsız olduklarını, belirsizliğe karşı daha çok tahammülsüz olduklarını ve mevcut düzeni sürdürmek için gerekli olan hiyerarşik yapıyı daha fazla önemsediklerini öne sürmektedir. Solcuların ise çevreyi daha güvenli bir yer olarak gördükleri için yeni deneyimlere daha açık olduklarını; değişimden ve belirsizlikten daha az etkilendiklerini iddia etmektedir. Hibbing ve arkadaşları (2014) ise daha güncel bir kuramsal yaklaşımda sağcılarla solcuların olumsuz uyaranlara karşı gösterdikleri fizyolojik hassasiyet açısından farklı olduklarını öne sürmüştür (bk. Bölüm 4).

Peki, en baştaki tartışmaya geri dönecek olursak, bir solcuyla bir sağcı siyasal bir tartışma yürütürken yarışmaya farklı gezegenlerden mi katılıyorlar? Karşı ideolojiden biriyle hiçbir zaman tam anlaşılamamanızın sebebi algısal ve görece değişmeyen sabit fizyolojik özelliklerde mi yatıyor dersiniz? Güncel literatür etrafında bu soruya verilebilecek yanıt belli alanlarda “evet” olmakla birlikte buradaki farklılıklar abartılmamalıdır. Örneğin zekâ üzerinde genetik birtakım etkenlerin belirleyici rolü olduğu uzun yıllardır bilinmektedir. Ancak bir çocuğun genetik özelliklerinin kendisine sağladığı (örneğin yaklaşık %3’lük) bu avantaj abartılmamalıdır çünkü çevresel etmenlerle kolayca tersine çevrilebilir.

Çok iyi bir şekilde eğitilmiş bir çocuk genetik olarak akranından geride olsa bile zekâsını daha fazla geliştirebilir ve zekânın öngördüğü bazı alanlarda daha yüksek başarı gösterebilir. Aynı durum kişilik ve siyasal görüş farklılıklarındaki genetik etkenler için de geçerlidir.

Sonuç olarak, sağcılarla solcular arasında gözlenen görüş farklılıklarının kısmen de olsa fizyolojik bir kökeninin de olabileceği görülmektedir. Fizyolojik kökenli bu farklılıklar kitabımızın ana tezi ile uyum içindedir: Tehlikeye ve korkuya verilen tepkilerde önemli rolü olan amigdala ile bize uzak durmamız gereken şeyleri işaret eden iğrenme tepkisini yöneten insula bölümleri, sağcıların beyinlerinde solculara göre daha aktiftir. Solcular, değişime açık kişilik özellikleri nedeniyle, risk almaya ve riskli yaşamaya daha eğilimlidirler; öte yandan sağcılar, değişime dirençli oldukları ve mevcut koşulların devamını tercih ettikleri için risksiz ve düzenli bir hayat yaşamaya daha eğilimlidirler. Dolayısıyla tehlikeli ve değişken (istikrarsız) bir dünya sağcıları solculardan daha fazla rahatsız ettiği ve onların güvensizlik duygusunu beslediği için sağcılar daha tehlikesiz ve istikrarlı, solcular ise daha tehlikeli ve değişken bir dünyanın insanlarıdır. Sonraki iki bölümde, sağcılar ve solcuların zihinlerinin çalışma şekillerini birbirinden ayırt eden iki farklı hususa daha değineceğiz: Düşünme tarzları ve olumsuzluk eğilimi.

BÖLÜM 3

SİYASET VE DÜŞÜNME STİLLERİ:

BİR MATEMATİK SORUSUNA VERİLEN CEVAP BİZE İDEOLOJİYLE İLGİLİ NE ANLATABİLİR?

2018 yılında “Kim Milyoner Olmak İster?” yarışmasında bir soruya verilen yanlış bir yanıt sosyal medyayı oldukça fazla süre meşgul etti. Bu soruda üniversite öğrencisi olan bir yarışmacıya 45 saniye içerisinde cevaplama için şu soru soruldu: “Bir çikolata ve bir sakızın toplam fiyatının 11 lira olduğu markette çikolata sakızdan 10 lira daha pahalıysa sakızın fiyatı nedir?” Araştırmalar göstermektedir ki bu tür sorularda insanın aklına ilk gelen yanıt, sezgisel ve yanlış olan yanıttır. İnsanların çoğunluğu bu soruyu duyduklarında otomatik bir şekilde 1 lira cevabını vermektedir. Ancak dikkatli bakıldığında eğer sakızın fiyatı 1 lira olursa aralarında 10 lira fark olacağından çikolata 11 lira olacak ve toplamı 12 lira edecektir. Dolayısıyla sakızın 50 kuruş, çikolatanın ise 10.5 lira olması gerekmektedir ki toplamı 11 lira olsun. Bu basit soruya verilen yanlış yanıt sosyal medyada Türkiye’deki eğitim sisteminin sorgulanmasına ve yarışmacıyla alay edilmesine sebep oldu ancak unutulmamalı ki bu tür sorular insanın düşünme tarzına dair temel bir farklılığa işaret ediyordu: *Sezgisel düşünme* ve *analitik düşünme* farklılığı.

Zihnin ikili işlem modeli zihnimizin iki temel düşünme sistemine göre hareket ettiğini savunmaktadır (Kahneman, 2011). Tip 1 (Sistem 1 olarak da adlandırılır) düşünme tarzı daha sezgisel, düşük eforlu ve hızlı şekilde işlerken Tip 2 (Sistem 2 olarak da adlandırılır) bilişsel çaba gerektiren işlerde kullanılır. Örneğin bisiklet ya da araba kullananlar bilirler ki bu araçları kullanmayı öğrendikten sonra tekrar kullanmak için bilişsel bir çaba harcamayız, çünkü

bu yetiler artık bizim için otomatikleşmiştir. Ya da uzman bir garsonun bardak dolu tepsiyi düşürmeden ve rahat bir şekilde taşıyabiliyor olmasının sebebi bu işi minimum dikkat ve hatayla yapmaya alışmış olmasından gelir. Tecrübeli bir itfaiyeci yangını söndürmeye çalıştığı bir binanın tam hangi noktada çökeceğini de sezgilerini kullanarak başarılı bir şekilde tahmin edebilir. Fakat eğer araba sürmeye yeni başladıysanız ve yarım debriyaj yapıp arabayı durdurmadan gaz pedalına basmaya çalışıyorsanız ya da işe yeni başlamış bir garson ya da itfaiyeciyse Tip 2 düşünme tarzınızı kullanmak zorundasınız, çünkü bu yetiler henüz sizin otomatik bir şekilde yapabileceğiniz bir yeti hâline gelmediğinden bu işlemi gerçekleştirmek için bilişsel dikkat ve çaba gerekmektedir.

Matematik problemleri de insanların çoğunluğu için Tip 2 mekanizmasını işletmeyi gerektiren belirli görevler içermektedir. Örneğin en baştaki soruyu düşündüğümüzde bu soruda doğru yanıtı bulabilmek için mutlaka Tip 2 düşünce tarzımızı kullanmamız gerekmektedir. Bu soruyu ilk ortaya atan Frederick (2005) insanların sezgisel mi yoksa analitik mi düşündüklerini anlamamız için 3 farklı soru önerdi. Bu soruların ilki en başta anlattığımız soruya mantık olarak çok benziyordu, diğer ikisinde de ortak olan şey sezgisel düşünceyle ulaşılan yanlış bir cevabı olmasıydı. Üç soru şu şekildedir:

1. Bir beyzbol sopası ve bir beyzbol topu 1.10 TL tutuyor. Beyzbol sopası, beyzbol topundan 1.00 TL daha pahalı. Buna göre beyzbol topunun fiyatı nedir? (kuruş cinsinden)
2. 5 makine 5 parçayı 5 dakikada üretiyor. Buna göre 100 makine 100 parçayı kaç dakikada üretir?
3. Bir gölün belli bir alanı nilüfer yapraklarıyla kaplı. Bu alanın büyüklüğü her gün iki katına çıkmaktadır. 48 günde bu alan gölün tamamını kapladığına göre, kaç günde gölün yarısını kaplar?

Bu soruların cevabını vermeden önce kendi kendinize uğraşmayı denerseniz o kadar da kolay cevapları olmadığını göreceksi-

niz. Ancak cevabı öğrendikten sonra bu sorunun cevabının oldukça basit olduğunu düşünme eğilimi gösterebiliriz. Frederick'in (2005) verilerine göre 11 farklı karşılaştırma grubundan bu üç soruya en yüksek yanıt veren grup Massachusetts Institute of Technology'de okuyan bir grup öğrencidir. Bu öğrenciler 3 soruda 2.18'lik bir ortalama tutturmuşlardır. İkinci olanlar ise Princeton University'de okuyan bir grup öğrencidir ve bunların ortalaması 1.63'tür. Dolayısıyla dünyanın en iyi üniversitelerinden gelen öğrenciler dahi bu sorularda çuvallamaktadır. Türkiye'de bizim araştırma grubumuzun yaptığı bir çalışmada ise farklı bölümlerde okuyan 750 Boğaziçi Üniversitesi öğrencisinin bu sorulara 1.93'lük bir ortalamayla yanıt verdiklerini gözlemledik (Yılmaz ve Sarıbay, 2016). Her ne kadar bu karşılaştırma grupları tam güvenilir bilgi vermese de şüphesiz ki dünyanın en iyi üniversitelerinde okuyan öğrencilerin bu sorularda başarısız olabildiklerini göstermektedir.

Sorulara geri döndüğümüzde ilk sorunun cevabı girişte anlattığımız soruya oldukça benzemektedir. Çoğunluk bu soruya 10 kuruş yanıtını verirken doğru cevap aslında 5 kuruştur çünkü beyzbol sopası 1 lira daha pahalı olduğundan 1.05 TL olmak zorundadır ki toplamı 1.10 lira olabilsin. Şimdi bu mantıkla aşağıdaki soruyu çözmeyi denediğinizde doğru cevabı bulma ihtimaliniz artacaktır:

- Bir kalem ve bir silgi toplam 2 lira 50 kuruştur. Kalem silgiden 2 lira daha pahalı olduğuna göre silginin fiyatı nedir? (Doğru cevap yine de hemen aklınıza gelmiyor olmalı, doğru cevabı bulmak için durup düşünmeniz gerekiyor olmalı).

İkinci soruda ise çoğunluk doğru cevap olarak 100 seçeneğini yazmaktadır oysa soruya dikkatli bakıldığında doğru cevabın 5 olduğu görülecektir. Burada aldatıcı olan 5 sayılarının aynı olmasıdır. Örneğin 5 makine 5 parçayı 8 dakikada üretiyor olsaydı, 1 makinenin 1 parçayı 8 dakikada ürettiğini kolaylıkla görebilirdik. Dolayısıyla soruya dönecek olursak 100 makine 100 parçayı yine 5 dakikada üretir çünkü bir makine bir parçayı 5 dakikada üretmek-

tedir ve 1000 makine de olsa 1000 parçayı yine 5 dakikada üretecektir. Şimdi aşağıdaki soruyu bu mantığa göre çözmeye çalışır mısınız?

- 10 makine 10 parçayı 10 dakikada üretiyor. Buna göre 50 makine 50 parçayı kaç dakikada üretir? (Cevabın 10 dakika olduğu şu an rahatlıkla görülmektedir ama yine de bir durup sağlamasını yapmakta fayda var!).

Yukarıdaki üçüncü soruya insanların çoğunluğu 24 cevabını vermektedir. Eğer gölün büyüklüğü her gün iki katına çıkıyorsa ve 48 günde tamamına ulaşırsa, 24 günde yarısı dolu mudur? Durup düşününce bu cevabın yanlış olduğu rahatlıkla görülebilmekte ancak insanın ilk aklına gelen cevap da genellikle bu tip yanlış cevaplar olmaktadır. Hâlbuki burada da mantık basittir. Eğer bir bardağın içindeki su miktarı her gün iki katına çıkıyorsa, kaç günde tamamen doluyorsa ondan bir gün öncesinde bardağın yarısı dolu olmalıdır. Yani soruya dönecek olursak, eğer bardak 48 günde doluyorsa 47 günde yarısı doludur çünkü her gün iki katı dolduğundan 48 günde tamamının dolması için 47. günde yarısının dolu olması gerekmektedir. Açıklamayı okuduktan sonra benzer bir soruyu çözmek çok kolaylaşmaktadır ancak yine de mantığını özümsememiz için otomatik ve hızlı karar vermek yerine durup düşünmemiz gerekebilir.

Bugün bu soruların çok farklı versiyonları üretildi. Örneğin bir yarışta ikinciye geçtiğinizde kaçınca olursunuz? Sezgisel cevap “birinci” olmasına rağmen doğru cevap “ikincidir”. Yahut Ayşe’nin babasının üç çocuğu vardır. Birincinin adı Eylül, ikincinin adı Ekim, üçüncünün adı nedir? Kasım? Hayır, üçüncünün adı Ayşe’dir çünkü soruda Ayşe’nin babasının üç çocuğundan bahsedilmektedir. Bu soruları birbiriyle ortak yapan şey hepsinin sezgisel ve yanlış bir yanıtının olmasıdır. Peki bu sorulara verilen yanıtlarla siyasal ideolojilerin ne ilgisi var? Bu soruya geçmeden önce bu düşünme tarzlarının kökenlerine dair bir şeyler söylemek ve bunun gündelik hayattaki birçok davranış örüntüsüyle ilişkili olduğunu göstermek yararlı olacaktır.

Zihnimizin bu iki sistemli yapısı aslında çok eski çevresel ortamlarda çoğunlukla evrimsel açıdan adaptif bir işlevi olduğu için ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle zihnimizin otomatik düşünme eğilimi enerji tasarrufu sağladığından birçok durumda işe yaramaktadır. Örneğin arabanın başına her oturduğumuzda tekrar tekrar arabanın nasıl çalıştığını ya da yarım debriyajın nasıl yapıldığını düşündüğümüzü hayal edin: Bu, her seferinde harcanacak ekstra bir bilişsel enerji kaybına sebep olacaktır.

Her ne kadar sezgisel düşünmeyi kullanmak hayatın çoğu alanında bize rehberlik edip enerji harcamadan ilerlememizi sağlasa da bu otomatikliğin bir tür yan ürünü olarak önceki nesillerden beri miras aldığımız birtakım zihinsel hatalara sahibiz. Sonradan ekonomi alanında Nobel Ödülü kazanacak olan Daniel Kahneman ve çok yakın çalışma arkadaşı Amos Tversky'nin bir dizi çalışmayla gösterdiği gibi sezgisel düşünme sonucunda ortaya çıkan bir sürü bilişsel yanlılığa sahibiz. Örneğin analitik düşünme eğilimi yüksek olan insanların olasılık içerikli bir soru sorulduğunda verilen kalıpyargısal (*steoretipik*) bilgiyi bastırıp gerçek temel oran bilgisine dikkat ederek mantıksal hata yapma olasılıklarının daha düşük olduğu bilinmektedir. Örneğin çok bilinen Linda probleminde şu soru sorulmaktadır:

Linda 31 yaşında, yalnız, samimi ve çok neşelidir. Felsefe mezunudur. Öğrenciliğinde ayrımcılık ve sosyal adalet konuları ile yakından ilgilenmiş, nükleer karşıtı gösterilere katılmıştır. Bu tarife göre hangisi daha olasıdır?

A) Linda bir bankacıdır.

B) Linda bankacıdır ve feminist harekette aktiftir.

Analitik düşünme eğilimi yüksek olan insanlar A şıkkının B şıkkından oransal olarak daha yüksek olasılığa sahip olduğunu daha kolay görebilmektedir çünkü bir şeyin “A” olması hem “A” hem de “B” olmasından daha olasıdır. Diğer bir deyişle, “bankacı” olmak “bankacı ve feminist” olmanın bir üst kümesidir (yani bütün B’ler aynı zamanda A’dır) ve bu üst küme çok daha kalabalık ol-

duğundan Linda'nın A olma olasılığı da otomatik olarak daha fazladır. Sezgisel düşünme eğilimi yüksek olan insanlar ise temel oran bilgisine dikkat etmeyip daha kolay bir şekilde yanlış olan B şıkkını işaretlemektedirler. Çünkü verilen tariftaki kişi insanların aklındaki feminist profilini çağrıştırmaktadır; bu sebeple de sezgisel düşünen kişiler çok düşünmeden otomatik olarak bu seçeneğe yönelmektedir.

Bu mantık hatalarına verilebilecek diğer örnekler ise çerçeveleme (*framing*) ve çapalama (*anchoring*) etkisidir. Örneğin çapalama etkisinde iki grup katılımcıya Gandhi'nin 140 yaşından ne kadar önce ya da 35 yaşından ne kadar sonra öldüğü sorulduğunda, 140 yaş referansı verilen katılımcıların ortalama tahminleri 67 olurken 35 yaş referansı verilen grubun tahmin ortalaması 50 olmaktadır. Kuşkusuz bu etkiler sadece sıradan insanlar için geçerli olmamakta, elit bilim insanları arasında da bu tür bilişsel yanlışlıklar görülebilmektedir. Örneğin doğrulama yanlışlığı birisinin geçmiş inançlarını destekleyen bulguları daha çok araması, daha çok beğenmesi ve bunlarla daha çok ilgilenmesi anlamına gelmektedir. Mesela bir makale yazarken araştırmacının iddiasını destekleyen bulguları uzun uzun anlatırken onunla uyumlu olmayan bulguları görmezden gelmek buna bir örnek olabilir. Keza biz de bu kitapta yalnızca tezimizi destekleyen bulguları anlatıp desteklemeyenleri anlatmıyor olsaydık, benzer bir doğrulama yanlışlığı tuzağına düşmüş olurduk.

Muhafazakârlık yanlışlığında ise insanlar yeni bir kanıt gördüğünde var olan inançlarını değiştirmeye dair bir tür isteksizlik içindedir ve bu durum bilim insanlarında da görülebilir. Bu etkiler zihnimizin sezgisel düşünmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır ve analitik düşünme eğilimi daha yüksek olan insanlar bu sorularda daha az hata yapmaktadır. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki sezgisel düşünme mantıksal olarak yanlış olan birtakım kararlara yol açabilmektedir. Ancak bu bilgi eksikliğine dayanan zihinsel hataları düzeltmek görece kolaydır, çünkü kişinin yaptığı bu hataların farkına varmasını ve yukarıda yaptığımız gibi temel matematiksel bilgileri öğretip buna dikkat etmesini sağladığımızda bu hatalardan

kısmen de olsa kaçınılabilmektedir. Peki bu hatalar bize toplumsal yaşama dair ne tür şeyler söyleyebilir?

Bu düşünme süreçlerinin gündelik hayatla ilgili birçok sosyal tutum ve davranışla ilişkili olduğu bilinmektedir (Pennycook, Fugelsang ve Koehler, 2015). Sezgisel düşünme eğilimi yüksek olan insanlar dinsel ya da paranormal inançları daha fazla kabul etmekte; komplo teorilerine ve sahte haberlere daha fazla inanmaktadır (bk. Bölüm 9). Ayrıca sezgisel düşünme eğilimi yüksek olan insanlar geleneksel ahlaki değerlere daha çok önem vermekte ve sosyal ikilem içeren ekonomik oyunlarda daha çok iş birliği davranışında bulunarak daha az bencil (bireyci) davranışlar sergilemektedir (alan yazının bir özeti için bk. İşler ve Yılmaz, 2019). Bu bölümün konusuna gelecek olursak, sezgisel düşünme eğilimi yüksek olan insanlar sağcılıkla ilişkili tutumları ve geleneksel inançları daha çok benimsemektedir.

Buna dair ilk bulgular yukarıda anlatılan Frederick'in (2005) geliştirdiği Bilişsel Düşünme Testi (*Cognitive Reflection Test*) kullanılarak yapılmış ve istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde solcuların sağcılara göre bu sorularda ortalama olarak daha iyi performans gösterdiği bulunmuştur. Bu alanda yapılan çalışmaların derlendiği bir meta analiz çalışmasında ise (Jost, Sterling ve Stern, 2017) solcuların daha analitik düşündüğüne dair bazı bulgular ulaşılmıştır. Bu bulgular zekâ ya da dindarlık gibi değişkenler kontrol edildiğinde de geçerlidir (Sarıbay & Yılmaz, 2017). Ancak sözü geçen bu bulgular korelasyonel olduğu için neden sonuç ilişkisine dair bir bilgi vermemektedir.¹ Sezgisel düşüncenin aktive edildiği deneysel bir çalışmada Eidelman ve arkadaşları (2012), sezgisel düşünmesi için yönlendirilen katılımcıların sağcı görüşleri benimseme olasılığının arttığını göstermiştir. Bunun tam tersi yön-

¹ Korelasyonel çalışmalarda X'in mi Y'ye, yoksa Y'nin mi X'e sebep olduğu kesin belli değildir. Hatta hiç ölçülmemiş üçüncü bir Z değişkeni hem X'e hem de Y'ye sebep oluyor olabilir. Buradaki örnekte ise, sağcılığın mı sezgisel düşünceye, yoksa sezgisel düşüncenin mi sağcılığa sebep olduğu korelasyonel çalışmalardan anlaşılamamaktadır.

de bir değişim de mümkündür: Bizim araştırma grubumuzun yaptığı iki ayrı çalışmada ise (toplam 4 deneyde), analitik düşünmesi için yönlendirilen katılımcıların solculukla ilgili tutumları benimseme ihtimalinin arttığını bulduk (Yılmaz ve Sarıbay, 2017a, 2017b). Bu deneysel bulgular düşünme tarzı ve ideoloji arasında sadece bir korelasyon bulunmadığını, birinin diğerine sebep de olabileceğini göstermiştir: Sezgisel veya analitik düşündüğünüzde siyasi tutumlarınız da buna göre değişebiliyor. Bu düşünme tarzları gerçekten de belli siyasi görüşlerle iç içe geçmiş gözükmemektedir: Zitek ve Tiedens (2012) sağcıların daha çok benimsediği hiyerarşilere hassasiyet göstermenin daha kolaylıkla algılandığını (yani sezgisel olduğunu), Van Berkel ve arkadaşları (2015) ise solcuların daha fazla önem verdiği eşitlik hassasiyetinin bilişsel olarak daha fazla çaba gerektirdiğini (yani analitik olduğunu) göstermişlerdir (alan yazının bir özeti için bk. Alper, Yılmaz ve Sarıbay, 2020). Peki sağcıların daha sezgisel, solcuların ise daha analitik düşünmesinin sebebi nedir?

Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi aslında sağcılar ve solcular farklı birtakım güdülerle hareket ederler ve asıl amaç bu güdülerini mümkün olan en verimli şekilde tatmin etmektir. Eğer gelenekler sizin için tartışılmaması hatta üzerinde düşünmeden içselleştirilip itaat edilmesi gereken birtakım kurallarsa -ki bu, yetiştirme tarzından etkilenir- bunun yerine ne koyacağınızla ilgili düşünmenize de gerek kalmaz ve tek yapmanız gereken toplumdaki bu normatif kuralları içselleştirmektir. Ancak sizin temel güdünüz toplumdaki sosyal sistemi gerekirse devrimler yoluyla değiştirmekse burada yapmanız gereken şey var olan sistemin yerine ne koyacağınızla ilgili bilişsel çaba harcayarak düşünmenizdir. Keza yine bizim araştırma grubumuzun Türkiye’de yaptığı bir başka çalışmada ise sağcılığın iki temel boyutu olan gelenekleri savunmak ve hiyerarşileri içselleştirmek boyutlarından, sadece gelenekleri savunmak boyutu sezgisel düşünceyle ilişkili bulunmuştur (Yılmaz ve Sarıbay, 2018). Bu da sağcılıkla ilişkili olan geleneklere sıkı sıkıya bağlılığın, Türkiye’de de sezgisel düşünceyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ancak bizim araştırma grubumuzun gerçekleştirdiği bir başka çalışma, bu bulguların kültürler arası geçerliğinin olup olmadığına dair bir tartışma başlatmıştır (Yılmaz ve Alper, 2019). Otuz farklı kültürden 7000’den fazla insanın verilerini meta analiz yoluyla incelediğimizde gördük ki “milliyetçilik”, “hiyerarşiyi desteklemek” ve “dinî yaşam şekline önem vermek” ile “sezgisel düşünme” değişkenleri arasında ilişki var ama bu ilişki Batılı kültürlerde güçlü olduğu hâlde, Batı’nın dışında kalan ve Türkiye’nin de dâhil olduğu kültürlerde zayıftır. Bu tür araştırmaların önemli bir sınırlılığı ise seçilen örneklemelerin birbirine eş bir şekilde karşılaştırma yapmaya çoğunlukla uygun olmamasıdır (popülasyonu temsil etmesi için olasılıksal örnekleme yönteminden oluşmaması gibi). Bu yüzden psikolojinin çoğu alanında olduğu gibi bu bulgunun da kültürler arası geçerliliğini test etmek için yeni çalışmalar gerekmektedir. Ancak sonuç olarak, bu bölümde anlattığımız bütün bu bulgular, sağcıların ve solcuların bir matematik problemi karşısındaki performanslarının bile farklı olabileceğini ve bunun da aslında insan doğasına dair temel bir düşünme farklılığına işaret edebileceğini göstermektedir.

Peki bu farklılık, diğer bölümlerde de bahsettiğimiz gibi dünyanın ne kadar tehlikeli ve öngörülemez olduğuyla ilişkili olabilir mi? Kendinizi tehlike altında hissediyorsanız ve bir karar vermek zorundaysanız ayrıntılı bir analiz mi yaparsınız yoksa sezgisel olarak aklınıza gelen şeyi hızlıca yapmaya mı çalışırsınız? Muhtemelen ikincisi, zira çoğu zaman daha doğru tepki bu olacaktır. Kimse kafasının üzerinde kurşunlar uçuşurken oturup yarım saat ne yapması gerektiğini düşünmez. Geçmiş çalışmalar gerçekten de stresin düşünme biçimini değiştirdiğini göstermektedir: Zaman baskısı altındayken olduğu gibi stresli durumlarda daha sezgisel düşünüyoruz (Evans ve Curtis-Holmes, 2005) ve dışarıdan bize kortizol (stres hormonu) verildiğinde bu bölümün başında bahsettiğimiz Bilişsel Düşünme Testi’ne verilen cevaplardaki doğru yanıt oranı düşmekte, insanlar sezgisel olan (ama yanlış) şıkları seçmektedir

(Margittai vd., 2016). Dolayısıyla bir kimsenin kendisini tehlike altında hissetmesinin sezgisel düşünme eğilimini artırıp analitik düşünme eğilimini azaltması beklenebilir. Bu da bizi tekrar sağcılığın ve solculuğun temel farklarından birisine geri götürüyor: Sağcılar yaşadıkları dünyayı tehlikeli ve öngörülemez olarak algıladıkları için sağcıların sezgisel düşünme ve karar verme eğilimleri daha yüksektir; öte yandan solcular bu durumun tersine, içinde yaşadıkları dünyayı bu şekilde algılamadıkları için solcuların analitik düşünme eğilimleri daha yüksektir.

BÖLÜM 4

SAĞCILIK, SOLCULUK, OLUMSUZLUK:

BARDAĞIN DOLU VE BOŞ TARAFLARININ SİYASETLE İLİŞKİSİ

2016 Amerikan başkanlık seçimlerinde kimsenin beklemediği bir performans göstererek Donald Trump Amerika Birleşik Devletleri'nin 45. başkanı olmuştur. Trump'ın seçim kampanyası göçmen karşıtlığı ve Amerika'nın yeniden dünya lideri olma söylemleri üzerine kuruludur. Bu söylemler sırasında sarf ettiği bazı sözler bir grup medya tarafından sert bir şekilde eleştirilse de Trump'ın yürüttüğü sert seçim kampanyası başarılı olmuş gibi gözükmektedir. Peki Trump'ın göçmen karşıtı ve sert milliyetçi söylemlerinin başarı kazanmasının altında yatan temel etken ne olabilir?

Aslında Trump'un seçim kampanyasının neden işe yaradığı sorusu bizlere sağcı ve muhafazakâr insanların psikolojisiyle ilgili bir bilgi vermektedir. Kampanyanın içeriğine baktığımızda, seçim kampanyası Amerika'da her şeyin kötüye gitmesine ve kendisinin eski güçlü Amerika'yı tekrar geri getireceğine vurgu yapmaktaydı ve bu kampanya çok tuttuğu için Trump hızlıca popülerlik kazandı. Peki ama neden bu kampanya sağcılarda daha çok işe yaradı? Bunun sebebi bugün olumsuzluk yanlılığı (*negativity bias*) olarak tanımladığımız bir psikolojik mekanizmaya dayanıyor. Peki nedir bu olumsuzluk yanlılığı?

Bir önceki bölümde düşünme tarzı farklılıklarının sol-sağ gruplar arasındaki temel psikolojik farklılıklardan biri olduğunu gördük. Bu bölümde ise olumsuzluk yanlılığına sahip olmanın aradaki farklılığı yaratan temel psikolojik etkilerden biri olduğunu göreceğiz.

Hibbing ve arkadaşları 2014 yılında yayımladıkları bir makalede daha önceden siyaset psikolojisi alanında sol-sağ grupları ayırtmak için tespit edilen psikolojik farklılıkların aslen olumsuzluk yanlılığı altında birleştirilebildiğini ve bu yanlılığın da solu ve sağı birbirinden ayıran temel bir ayrıma işaret ettiğini iddia etmişlerdir. Olumsuzluk yanlılığı olumsuz durumların (örneğin kızgının bir surat ifadesi) olumlu durumlara (örneğin neşeli bir surat ifadesi) oranla daha baskın, belirgin ve güçlü olma durumu olarak tanımlanmaktadır (Rozin ve Royzman, 2001). Bu durum için evrimsel olarak getirilen açıklama ise yaralanma, enfeksiyon ve ölüm gibi olumsuz durumların olumlu durumların getireceği faydadan daha pahalıya mal olmasıdır. Olumsuz olaylara öncelik vermek ve buna göre kararlar almak, canlının hayatta kalma şansını artıracaktır. Bu da olumsuzluk eğiliminin neden evrimleşmiş bir mekanizma olabileceğini açıklamaktadır. Yapılan araştırmalar sağcılarının solculara kıyasla olumsuz uyarılara karşı daha hassas olduğunu göstermektedir (Hibbing vd., 2014). Örneğin Amerikalı sağcı katılımcılar yüz ifadeleri belirsiz fotoğraflara baktıklarında, o yüz ifadelerini kızgınlık, iğrenme ve üzüntü gibi olumsuz duygu ifadeleriyle tanımlama eğilimleri solculara göre daha yüksek bulunmuştur (Vigil, 2010). Üstelik bu ilişki Türkiye’de gerçekleştirilen iki ayrı çalışmada da tekrarlanmıştır. Peker, Booth ve Dikçe’nin (2017) çalışmasında sağcılar davranışsal bir ölçümde (görsel nokta izleme görevi) tehdit içerikli uyarana karşı daha fazla hassasiyet göstermiştir. Bizim araştırma grubumuzun yaptığı bir başka çalışmada ise (Salter, Duymaz, Yılmaz ve Bahçekapılı, 2019) sağcı katılımcıların belirsiz yüz ifadelerini olumsuz duygularla tanımlama eğiliminde oldukları bulgusu tekrarlanmış ve ayrıca bu eğilimin sezgisel düşünme altında arttığı bulunmuştur. Yani olumsuzluk yanlılığı insanlar düşük bilişsel çabayla düşündüklerinde artmaktadır. Dahası, sözü geçen çalışmada sezgisel düşünme koşulu altında sol-sağ arasındaki olumsuzluk yanlılığı farkı ortadan kalkmıştır. Bu bulgu solcuların aslında bilişsel çaba harcayarak bu eğilimden kurtulduklarını ve bu bilişsel çaba olanağı ortadan kaldırıldığı zaman sağcı-

lar gibi davrandıklarını göstermektedir (Bu konuya Bölüm 6'da daha ayrıntılı değinilecektir). Bu da olumsuzluk yanlılığının sezgisel bir şekilde yapıldığı ve insan doğasının en derin taraflarına dokunduğu düşüncesini desteklemektedir.

Bunlara benzer birçok bulgu genel olarak sağcıların solculara göre olumsuz bir uyaran gördüklerinde buna fizyolojik olarak daha fazla tepki verdiklerini göstermektedir. Peki en baştaki tartışmaya dönecek olursak, madem olumsuzluk yanlılığı düşük çabalı düşünmeye ve kısmen insanın ilk evrimleştiği çevre şartlarında ortaya çıkan temel ve basit bir mekanizmaya dayanıyor, o zaman neden Trump'ın seçim kampanyası bunun üzerine kuruluydu ve başarılı oldu? Buna verilebilecek en doğru cevap, olumsuzluk yanlılığına sahip olmanın evrimsel açıdan adaptif birtakım işlevlere sahip olduğudur.

En basit hâliyle ifade etmek gerekirse, bardağın boş tarafına odaklanmak ya da çevredeki olumsuz (örneğin tehdit içerikli) uyarılara hassas olmak fiziksel ve bilişsel açıdan yorucu olsa da hayatta kalımla ilgili oldukça işlevseldir ve doğrudan evrimsel bir avantaj oluşturmaktadır. Mesela ıssız bir ormanda yürüdüğünüzü hayal edin. Bu yolda yürürken çevrenizde ne olduğunu, karşınıza ne çıkacağınızı bilmiyorsunuz. Bu durumda çevreden gelecek (özellikle olumsuz) uyarılara karşı hazırlıklı olmak sizin hayatta kalma ihtimalinizi artıracaktır çünkü eğer hazırlıklıysanız daha hızlı tepki verme şansınız olacaktır. Ancak diyelim ki İsveç'ten geldiniz ve Bağdat'ta gezerken İsveç sokaklarında yürüyormuş gibi rahat bir şekilde dolaşırsanız, başınıza bir şey geldiğinde kurtulma olasılığınız da bir o kadar azalmaktadır. Çünkü tehlikeli bir ortamda yürümek ölümle sonuçlanabilecek bir sürü maliyeti beraberinde getirebilir. Dolayısıyla olumsuzluk yanlılığına sahip olmanın geçmiş çevre şartlarında evrimsel olarak adaptif bir işleve sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Peki ya bugün? Bugün için aynı şeyi söyleyebilir miyiz?

Mesela Psikolojiye Giriş dersinin hocası bir ödev verdi ve fena bir not almadığınız hâlde hocanız ödevi nasıl geliştirebileceğinize dair birkaç yapıcı yorumda bulundu. Bu yorumların moralinizi bozduğunu ve sizi üzdüğünü düşünün. Ya da sevgilinizle kavga ettiniz ve sevgiliniz evi terk etti. O geceyi bir başkasının evinde geçirme ihtimalini aklınıza getirmenizin sağlıklı olduğunu düşününüz var mı? Hiç kuşkusuz bireysel sağlık açısından olumsuz uyarılara maruz kalmak günümüz korunaklı şehirlerinde adaptif görünmemektedir.

Ancak grup düzeyinde düşündüğümüzde Trump'ın ya da diğer muhafazakâr parti liderlerinin yaptıkları seçim kampanyalarının olumsuzluk yanlılığı üzerine kurulu olması aslında hâlâ bu eğilimlerin insanların kararlarına etki ettiğini göstermektedir. Mesela G. W. Bush 2000 yılında seçimi kazanıp Amerikan başkanı olduktan sonra 2003 yılında Irak'ı işgal etmesiyle popülerliğini büyük oranda yitirmiş ve İkiz Kule saldırılarını Amerika'nın kendi kendisine yaptığına dair komplo teorileri ortaya atılmıştır. Ancak 2004 yılında yapılan başkanlık seçiminde tüm tahminlerin aksine Bush yeniden Amerikan başkanı olmayı başarmıştır. Sağcılar olumsuzluğa daha çok önem vermesi ve siyasi tutumlarını bu çerçevede belirlemesi sürpriz midir? Elbette hayır. Bu bölüm boyunca bahsettiğimiz gibi eğer potansiyel bir tehlikenin içindeyseniz, olumsuz şeylere odaklanmanız sizin hayatınızı kurtarır. Çalıdan gelen hışırtyı yılan sanıp kaçarsanız ya hayatınızı kurtarırsınız ya da eğer orada yılan yoksa boşuna biraz yorulmuş olursunuz. Ama eğer orada yılan varsa ve siz o sesi olumlu bir şeye (rüzgâr, yavru kedi vs.) yorarsanız başınız dertte demektir. Dolayısıyla en kötüsüne hazır olmak, tehlikeli bir dünyada daha adaptif bir tepkidir. Sağcılar (en azından zihin dünyalarında) tehlikeli bir dünyada yaşadıklarını düşündükleri için olumsuza (dış tehditlere, hainlere vs.) solculara göre daha fazla önem atfetmekte, bu yanlılıkları da tüm siyasi davranışlarını etkilemektedir.

BÖLÜM 5

AİLENİN SİYASİ TUTUMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:

“TAŞ FIRIN” BABALAR VE KARTONDAN POLİS ARABALARI

“Çocuklar Duymasın” adlı televizyon dizisi, 2002 yılında yayımlanmaya başladı. Bir “durum komedisi” (*sit-com*) olan dizi, şehirli bir çekirdek ailenin iç dinamikleri üzerinde yoğunlaşıyordu. Ailenin babası “Taş Fırın” Haluk, annesi Meltem ile iki çocuğu “Havuç” Emre ve Duygu’nun ana karakterleri olduğu dizi, seneler boyunca Türkiye’de reyting rekorları kırdı, milyonlarca kişi ekran başında bu ailenin hayatına kitlendi. Peki ilk bakışta siyasetle hiçbir alakası yokmuş gibi gözüken bu dizi, acaba bize bir çocuğun gelecekte nasıl bir siyasi görüşü olacağına dair önemli şeyler anlatabilir mi?

Bu sorunun cevabını verebilmek için öncelikle karakterlerin özelliklerini biraz incelememiz gerekiyor. Meltem modern hayatın gereklerini yerine getirmeye çalışan, Haluk’a göre daha çağdaş fikirleri olan bir kadın. Her ne kadar cinsiyet rollerine tamamen karşı çıkmıyor olsa da geleneksel ev kadını tiplemesinden biraz farklı. Zira eşinden ilgi, alaka, romantiklik, incelik bekliyor ve bunları göremeyince de kıyamet kopuyor. Haluk’un bu beklentileri karşılayamamasının sebebi ise karakteridir: O, yeniliklere ve alışık olmadığı şeylere kapalı, gelenekçi bir adam. “Modern” hayat ona göre değil, zira anne babasından öğrendiği yaşama biçiminden çok farklı şeylerle karşılaşılıyor ve bu farklılıkları kabul etmemek için direnebildiği yere kadar direniyor. Kendisine “Taş Fırın” lakabını takmış, çünkü erkeğin hası, olması gerektiği gibi bir adam olduğuna inanıyor. Her ne kadar duyguları olsa da bunları açıktan belli etmeyi zayıflık olarak algılıyor; otoriter, dediği dedik, eski köye getirilen yeni âdetlere kapalı ve en azından ilk bakışta soğuk ve

mesafeli olmayı gerçek aile babalığının kuralları olarak görüyor. Bu farklılıktan dolayı da Meltem’le sık sık sürtüşüyor ve Meltem’in jenerik “Mutfak!” nidasının ardından “çocuklar duymasın” diye mutfağa giderek tartışmaya başlıyorlar.

Haluk’un kimyasının tutmadığı tek kişi Meltem değil. Aile dostları Gönül ve Selami ile de sürekli şakayla karışık tartışıyorlar. Çünkü Gönül ve Selami’nin ilişki içinde aldıkları roller, Haluk’un kafasındaki geleneksel şemaya uymuyor. Daha baskın ve dediğini dinleten biri olduğu için Gönül’e “Dominant Teyze” (baskın) lakabını takıyor. Gönül’ün evlilik içinde dominant taraf olması Haluk’un asla kabullenemeyeceği bir şey. Çünkü ona göre evin “reisi” ve karar mercii erkektir. İlişkideki bu “anormallik” sebebiyle Selami’ye de “Light Erkek” (yumuşak, hafif) lakabını takıyor. “Light”, çünkü Haluk’a göre Selami tam bir erkek değil; yarım kalmış, elini masaya vurmadığı için esash, “taş fırın” olamamış biri. Haluk genel olarak onların ilişki tarzına karşı olduğu gibi, Meltem-Gönül-Selami üçlüsünün kolaylıkla kucaklayabildiği modern hayata dair yeniliklere de karşı. Bir örnek vermek gerekirse, Meltem bazı bölümlerde psikoloğa gitmekte, Haluk ise bunu tamamen zaman ve para kaybı olarak görmektedir. Öyle ya, Haluk’un ana babasının zamanında psikolog mu vardı?

Eğer karakterler kafamızda netleştiyse, şu soruların cevabını aramaya başlayabiliriz: Haluk gibi bir baba figürüyle büyüyen bir çocuk, yetişkinliğe ulaştığında sağcı mı olur, yoksa solcu mu? Nasıl bir dünya görüşü olur, hangi partiye oy verir acaba? Peki ya Selami’nin çocukları?

Öncelikle, ailenin siyasi tutum üzerindeki etkisine bir göz atmamız gerekiyor. Bu konuda popüler olmuş önermelerden biri, George Lakoff’un “aile metaforu” kavramıdır. Lakoff’a (2010) göre iki çeşit ebeveyn vardır ve bu ebeveynlik tarzları çocuğun ileride sahip olacağı ideolojii etkiler:

- Bakım veren, şefkatli ebeveyn: Bu tarz ailelerde iki ebeveyn iş bölümü yapar, katı cinsiyet rolleri işletilmez ve hem anne hem de baba çocukla yakından ilgilidir. Sadece

anne değil baba da çocuğa şefkat göstermekten, duygularını belli etmekten kaçınmaz. Yani kısaca “taş fırın” olma takıntısı yoktur. Çocuğa kural koyulur, ancak bu kuralların sebebi açıklanır, çocuğun anlamasına ve hatta yeri geldiğinde bu kuralları sorgulamasına izin verilir. Katı cezalandırma yoktur, onun yerine yanlış davranışın çocuğun anlayacağı şekilde açıklanarak düzeltilmesi vardır. Çocuğa şefkat, empati, yardımseverlik gibi erdemler öğretilir, ahlak anlayışının merkezine bunlar oturtulur. Lakoff’a göre bu tarz bir ailede yetişen çocukların ileride solcu olma ihtimalleri daha yüksektir. Çünkü bu çocuklar sert normların dayatılmadığı, farklılıklara ve sorgulamaya açık, mağdur durumdaki insanlara ve dış gruplara yardım etmenin önemli erdem sayıldığı bir ortamda büyümüşlerdir. Bu sebeple, örneğin bu kişiler otoriter bir siyasi figürü mutlak irade olarak kabul edip ne olursa olsun onun peşinden gitmezler. Yeri geldiğinde kendi babasının koyduğu kuralları bile sorgulayabilecek şekilde yetiştirilmiş bir kişi, bir siyasi figürü neden mutlak otorite olarak kabul etsin? Veya dünyada adaletsizlikler olabileceği ve bizim bunları mümkün olduğunca düzeltmeye çalışmamız ve bu kişilere yardım etmemiz gerektiği algısıyla büyütülmüş bir kişi, dış grupların yaşadığı haksızlıklara nasıl tepkisiz kalabilir; mağdurların mağduriyetlerini nasıl görmezden gelebilir? Kısacası, Lakoff, ailede ne gördüysek ülkemizi ve toplumumuzu da aynı şekilde gördüğümüzü, yani aileyi bir metafor olarak kullandığımızı söyler. Eğer şefkatli bir ailede büyüdüyse, sizin gözünüzde ideal otorite figürü bu şekilde olacak ve bu tanıma uyan politikacılara oy vereceksiniz demektir.

- Otoriter baba: İsminden de anlaşılacağı üzere, burada anneden ziyade babanın rolü daha kritiktir. Bu tarz ailelerde baba, gerçek bir “taş fırın” erkeğidir. Ahlakın merkezine anne-babaya itaat yerleştirilir, çocuğun disiplinli olması en öncelikli konudur. Ebeveyn mutlak otoritedir ve çocuğun kuralları sorgulaması çok hoş karşılanmaz; çünkü karşı

#33062

gelmek, direktmek çocuğun haddine değildir. Çevrenizde, ebeveynin söylediği bir şeye tepki olarak “Ama neden?” diye soran çocuğa “Çünkü ben öyle diyorum” diye cevap veren insanların olduğuna şahit olmuşsunuzdur. Bu ailelerde, kural konduğu andan itibaren çocuğun o kurala uyması beklenir, ebeveyn kuralın mantığını çocuğa anlatma gereği duymaz. Zira otorite kendisidir, neyin doğru neyin yanlış olduğunu kendisi bilir, çocuğun görevi ise mutlak uyulması gereken kuralları tartışmaya açmak değil bu kurallara göre kendisini şekillendirmektir. Kurallara uyulmadığında ise cezalar serttir. Ancak bu ebeveynlik tarzını benimseyen kişiler aslında iyi niyetlidir: Bu cezaların uzun vadede çocuğa yararlı olduğuna inanılır, zira çocuk şu an kuralların mantığını idrak edemese de bu cezalar sayesinde ve zamanla (yani kendisi de anne veya baba olduğunda) doğruyla yanlış ayırt etmeyi öğrenecektir. Ayrıca bu ebeveynlik yaklaşımıyla çocuğun kendi kendine zarar vermesinin ve yanlış şeyler yapmasının önüne geçildiğine inanılır. Ancak kolay kolay fark edilemeyen bir sorun vardır: Kuralın mantığı ve gerekliliği açıklanmadan o kurala koşulsuz itaat beklemek çocuğa kuralı içselleştirmeyi değil sadece itaati öğretir. Örneğin küfür ettiği için tokat yiyen çocuk, küfür etmenin neden yanlış bir şey olduğunu öğrenmemiştir. Onun yerine, yakınlarda kendisini cezalandırabilecek bir otorite figürü varken küfür etmemesi gerektiğini anlamıştır, zira işin sonu tokatla bitebilir. Bu sebeple evde küfür etmez, ancak kuralı içselleştirip genelleştirmediği için okul bahçesinde veya sokakta (yani kendisini cezalandırabilecek otoritelerin uzağında) küfür etmeye devam edebilir. Bu davranışın uzantısını yetişkinlikte de sık sık görüyoruz. Bu konuda kendi başımızdan geçen küçük bir olaydan örnek vermek isteriz: Emniyet Müdürlüğü, şehirler arası yollarda aşırı hız problemini çözmek için son yıllarda yaratıcı bir çözüme giderek yolların belli bölümlerine polis arabası maketleri yerleştirdi. Bu maketleri gören insanlar bunu

gerçek polis arabası sanıp yavaşlayacak, dolayısıyla hız problemi de nispeten azalacaktı. Bir keresinde, İzmir’den Ankara’ya giderken önümüzde giden bir motosikletli bu maketi gördüğü anda aniden yavaşladı; biraz yaklaşıncı ise gerçek olmadığını anladı ve elini “Tüh Allah belanı versin” der gibi sallayarak tekrar hızlandı ve yoluna devam etti. Burada iki önemli nokta var:

- Motosikletli hız kuralının farkında, yapabileceği en yüksek hızın da üstüne çıkarak yasayı çiğnediğini biliyor.
- Ancak bu kurala sadece cezalandırılma ihtimali olduğunda uyuyor. Eğer çevrede polis arabası veya hız kamerası gibi cezalandırılmasına sebep olabilecek bir şey yoksa kurala uymuyor. Bu da kuralın esas konulma sebebini anlamadığını veya içselleştirmedini ortaya koyuyor. Yüksek hız, ölümcül bir kaza yaşanma ihtimalini etrafta polis arabası olsa da olmasa da artırır. Ancak söz konusu sürücü, kuralın var olma nedeninden ziyade otorite figürünün ceza verip veremeyeceği konusunu önemsiyor.

Diyebilirsiniz ki sadece bu motosiklet sürücüsü değil ki hemen hemen tüm sürücüler böyle. Hatta sadece trafikte değil toplumsal hayatın her aşamasında halkımız cezalandırılma ihtimalinin olmadığı veya az olduğu durumlarda, eğer işin ucunda bir menfaat varsa o kuralı çiğniyor. Bu durumu açıklamak için kendimize sormamız gereken bir soru var: Bu motosiklet sürücüsü Taş Fırın Haluk’a mı, yoksa Light Erkek Selami’ye mi daha çok benziyor?

Ebeveynin çocuğa yaklaşımı, çocuğun ileride sahip olacağı dünya görüşünü çok temelden etkileme özelliğine sahiptir. Örneğin Lakoff’a (2010) göre otoriter baba figürüyle büyüyen çocuklar, her şeyden önce itaati ve kurallara uymayı içselleştirir. Dolayısıyla da ülkeyi yönetecek kişiden beklentisi o kişinin mutlak bir otorite olmasıdır. Mutlak otoritenin söylediği de kuraldır ve kurallara

uyulması gerekir. Baba, müdür, patron, başkan ve benzeri otorite figürlerinde olduğu gibi ülkeyi yöneten kişilerin koyduğu kurallara da sırf kural oldukları için uyulmalıdır. Bu tarz bakış açısı, solculardan ziyade sağcı özellikler gösteren kişilerde daha sık görülmektedir (Altemeyer, 1981). Şefkatli ebeveyn figürleriyle büyümüş çocuklar ise kurala uymayı değil kuralın mantığını içselleştirir; farklılıklara karşı ise daha hoşgörülüdür. Bu sebepten de şefkatli bir ebeveyne sahip olmak solculukla daha yakından ilişkilidir.

Her insanın çocukluk deneyimi, ileride edinilecek siyasi tavrı belli bir dereceye kadar etkiler. Bunun en çarpıcı örnekleri ise siyasi liderlerin hayatlarıdır. Örneğin Woodrow Wilson 1913 ile 1921 yılları arasında Amerikan başkanlığı görevini yürütmüş bir siyasetçidir. Her ne kadar Demokrat Partiden (nispeten daha solcu olan siyasi kanattan) seçilmiş olsa da sert, taviz vermez ve katı ahlakçı tutumuyla tanınan bir kişiydi (Cottam, Masters, Preston ve Dietz, 2015). Alexander George ve Juliette George (1964), psikanalitik bir perspektifle Wilson'ın kişiliğini değerlendirdikleri kitaplarında, Wilson'ın bu özelliklerini çocukluğunu geçirdiği ortama bağlamışlardır. Son derece sofu bir Presbiteryen (Protestanlığın bir kolu) ailede, otoriter bir baba figürüyle beraber yaşayan Wilson, çocukluğunda yaptığı tüm yanlış hareketlerden sonra babası tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır. Bu baba figürü sebebiyle Wilson'ın da katı bir ahlaki tutum geliştirdiği; kesin ve tartışılmaz “doğru”lara alıştırıldığından, gri alanları görmektense dünyayı siyah beyaz algılayan birine dönüştüğü iddia edilmektedir. Otoriter baba figürüyle büyüyen de muhafazakâr özellikler gösteren tek lider Wilson değildi. Britanya'nın ünlü başbakanlarından Margaret Thatcher'ın da benzer bir hikâyesi vardır. Katı muhafazakâr olan ve sert tutumu sebebiyle “Demir Leydi” lakabıyla anılan Thatcher'ın babası Alfred Roberts'ın da sert ve disipline çok önem veren biri olduğu öne sürülmektedir (Adams, 2009). Kişinin kendi kendine yetebilmesi ve öz disipline sahip olmasına fazlasıyla değer veren Roberts, küçük bir dükkân işlettiği kasabada yaşamış diğer çocuklar tarafından korkutucu ve soğuk biri olarak tarif edilmektedir (Adams, 2009).

Ebeveynin tutumunun siyasi yönelimi nasıl etkilediğine dair, anekdotlar dışında, birçok görgül çalışma da mevcuttur. Örneğin 2008 yılında yapılan bir çalışmada, katılımcılara hayatlarından 12 önemli anı hatırlamaları istenmiştir (McAdams ve ark., 2008). Katılımcılardan daha sağcı olanlar, çocukluklarındaki otorite figürlerini ahlaki kuralların ve disiplinin uygulayıcıları olarak hatırlamış; daha solcu olanlar ise daha çok empati ve açık görüşlülüğü çağrıştıran anıları hatırlamıştır.

Çocuk yetiştirme tarzının dünyayı algılama biçimini derinden etkilediğine dair başka psikolojik yaklaşımlar da mevcuttur. John Duckitt ve arkadaşlarının (Duckitt, 2001; Perry, Sibley ve Duckitt, 2013) öne sürdüğü modele göre, ideolojiyi etkileyen iki farklı dünya görüşü vardır:

- 1) *Dünyanın tehlikeli bir yer olduğu inancı*: Dünyanın ve içinde yaşayan insanların tehlikeli olduklarına inanmak hiçbir zaman tam olarak güvende hissetmemeyi beraberinde getiren bir dünya görüşüdür. Bu inanca sahip olan kişiler, dünyada kötü insanların olduğunu ve iyi insanların varlıklarının ve ahlaki değerlerinin her daim bu kötü insanların tehdidi altında olduğunu düşünmektedir. Söz konusu görüşe göre, dünyada tehlikeli, kötü niyetli ve iyilere zarar vermek isteyen çok sayıda kişi mevcuttur ve bu kişilere karşı her daim tetikte olunmalıdır.

Duckitt'e göre bu algının sebebi, çocukluk döneminde yaşanan deneyimlerdir. Lakoff'un "otoriter baba" olarak tanımladığı özelliklere benzer şekilde, eğer ebeveyn sert ve cezalandırıcıysa çocuk yaşadığı dünyanın tehlikeli bir yer olduğuna inanmaya başlayacaktır. Çünkü, disiplin genelde çocuğu tehlikelerden koruduğuna inanıldığı için uygulanır. Örneğin bir çocuk eve geç geldiği için cezalandırılıyorsa ebeveynin gözünde bu cezanın sebebi çocuğun geç saatte dışarıda olmanın potansiyel tehlikelerini anlamasıdır. "Bu saatte dışarıda ne işin var? Ya başına bir şey gelseydi..." diye bağırılmaz mı o çocuğa? Dolayısıyla uzun vadede başına ge-

lebilecek potansiyel tehlikeleri umursamadığı için sık sık cezalandırılan ve bu tehlikeler aklına kazınan bir çocuğun dünyanın tehlikeli bir yer olduğuna inanması da şaşırtıcı değildir.

Bu tarz bir tehlikeli dünya algısının, sağcılığın kilit özelliklerinden biri olduğundan önceki bölümlerde ayrıntılı olarak bahsetmiştik. Duckitt'e göre de bu inanç, sağcılıkla yakından ilişkili olan *Sağ Kanat Yetkeçiliği*'ni (veya sağcı otoriteryenliği; *right-wing authoritarianism*; Altemeyer, 1981) beslemektedir. Sağ kanat yetkeçiliğin üç ana bileşeni vardır (Funke, 2005):

- (a) Geleneklere bağlılık: Bu özellikte olan insanlar âdetlere, geleneklere bağlıdır, onlara göre herkes geleneksel yaşam tarzıyla uyum içinde olmalıdır.
- (b) Otoriteye uymak: Ülkeyi yöneten insanlara karşı çıkılmamalı, onların koyduğu kanunlara, kurallara uyulmalıdır. Örneğin Türkiye'de birçok insan devlet yöneticisinin kendisine değil makamına saygı duyduğundan bahseder; ancak bu da o otorite makamının sırf otoriteyi simgelediği için koşulsuz bir itaati hak ettiğini varsayar.
- (c) Otorite figürlerinin sorun çıkaranlara karşı güç kullanarak düzeni sağlaması gerektiğine inanmak: Buna göre, itaatsizlik edenler cezalandırılmalı ve düzen tekrar sağlanmalıdır. Örneğin bu özelliğe sahip insanların polisin izin vermediği bir gösteri yürüyüşünün düzenlenmesini kabul edilemez bulması olasıdır. Böyle bir durumda polisin zor kullanarak göstericileri dağıtmasını doğal bulabilir, çünkü meşru otorite olan devlet bu eyleme izin vermemektedir ve vatandaştan beklenen otoritenin bu kararına saygı göstermesidir.

Kişinin, çocukluğunda öğrendiği bir dünya görüşünü, yetişkin olduğunda bir siyasi görüşe dönüştürdüğünü fark ettiniz mi? Sağ Kanat Yetkeçiliğin üç ana özelliği de kısmen çocuklukta yaşanan şartlarla ilgilidir. O zaman da kurallara kayıtsız şartsız uyulması gerekmekte; otorite olarak görülen ebeveynin sözüne uymak zo-

runlu görülmekte; uyulmadığında ise sağlam bir tokat yenmekteydi. Çocukken yaşanan aile hayatı, yetişkinen edinilecek olan siyasi görüşün temellerini atıyor gibi gözüküyor mu?

- 2) *Rekabetçi dünya inancı*: Dünyayı, insanların sürekli rekabet hâlinde olduğu, birbirlerinin üzerine basarak yükselmeye çalıştıkları bir yer olarak görmek. Duckitt'e göre bu inancı geliştiren şey, ebeveynin çocuğa sevgisini ve şefkatini yeterince göstermemesi, "soğuk" olmasıdır. Çocuğa karşı gösterilen duygusuzluk, zamanla çocuğun da duygusuz ve empati duygusundan yoksun hâle gelmesine sebep olmaktadır. Bu durumda anne ve baba çocuğunu elbette sevmiyor değildir, ancak bu sevgiyi açık bir şekilde ifade etmemektedir. Çocuğunu belki çok seviyor olmasına rağmen "Seni seviyorum" demekte çok zorlanan babalara belki siz de rast gelmişsinizdir. Bu şekilde yetiştirilmiş insanlar, dünyayı "sıfır toplamı oyun" olarak görmektedir. Yani, ben 1 kazanıyorsam, diğerinin 1 kaybettiği; kazançların ve kayıpların toplamının her zaman 0'a denk geldiği bir oyun. Peki neden? Çünkü insanlar arası ilişkileriniz çok sıcak değilse daha mesafeli bir insansanız, o zaman karşı tarafla iş birliği yapmayı, orta yolu bulmayı da çok gerekli görmezsiniz. Zira karşı tarafın yenilmesi ve kaybetmesi sizde çok yoğun bir duygu uyandırmıyordur. Bu sebeple kişiler arası ilişkilerin nispeten daha soğuk olduğu bir ortamda büyümüş kişi, yukarı çıkabilmek için başkalarının sırtına basılabileceğini, iş birliğinden ziyade sert rekabetin dünyaya egemen olduğunu (ve olması gerektiğini) düşünür. Duckitt'e göre bu inanç, *sosyal baskınlık yönelimini* (*social dominance orientation*; Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994) beslemektedir.

Sosyal Baskınlık Kuramı'na göre, hemen hemen tüm toplumlarda bir çeşit hiyerarşi bulunur. Bu hiyerarşiler genel olarak cinsiyet (erkeklerin kadınlara baskınlık kurması), yaş (yaşı büyüklerin çocuklar ve gençler üzerinde baskınlık kurması) veya sınıf (örneğin

zenginlerin yoksullar üzerinde baskınlık kurması) temelli vuku bulmaktadır. Kuramı ortaya atan Jim Sidanius ve Felicia Pratto (1999), bu hiyerarşileri insanların, özellikle de ezilen gruplardaki insanların, neden kabul ettiklerini merak etmişlerdi. Onlara göre bu hiyerarşileri meşru ve gerekli gibi gösteren, “meşrulaştırıcı mit” ismini verdikleri mitler vardı. Bu mitler, söz konusu hiyerarşilerin neden gerekli olduğunu açıklayan ve gruplar arası eşitsizliği normal bir şey olarak gösteren hikâyelerdir. İki farklı örnek vermek gerekirse;

- Kadın erkeğe hizmet etmelidir, zira kadın ve erkeğin yaradılışları farklı olduğundan aile içindeki rolleri de farklı olmalıdır.
- Zenginler ile yoksullar arasındaki uçurum normaldir, çünkü zenginler çok çalıştıkları için zengin olmayı ve bazı ayrıcalıklardan yararlanmayı hak etmişlerdir.

İşte bunlar, meşrulaştırıcı mitlere örnektir. Bu eşitsizliği rasyonelleştirme çabasının ise gerçek bir temele oturması gerekmez. Diğer bir deyişle, meşrulaştırıcı mit bir yalan ve çarpıtma üzerine inşa edilmiş olabilir, ancak bunun gerçekliğine inanıldığı ölçüde toplumdaki gruplar arası eşitsizlik devam ettirilmektedir. Sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan bireyler, işte bu meşrulaştırıcı mitlere daha fazla inanan insanlardır. Onlara göre, toplum içindeki farklı gruplar arasında eşitsizlik bulunması gayet normal, hatta gereklidir. Azınlıkların çoğunluk kadar sözlerini geçirebildikleri bir düzen, bu kişiler için kabul edilemezdir. Zira bu bir sıfır toplamı oyundur; başkalarına verilen hak ve tavizler kendilerinden kaybedilen bir şey olarak görülür, rekabette geriye düşmek olarak kabul edilir.

Duckitt’e göre, rekabetçi dünya inancı ve sonucunda ortaya çıkan sosyal baskınlık yönelimi, kısmen de olsa ebeveynlik tarzının bir sonucudur. Şefkat ve merhamet duygularını yeterince hissetmeden yetişen çocuk, kendisinden farklı insanlara ve gruplara empati göstermeyi beceremez. Diğer insanlar iş birliği yapılacak ve uyum

içinde yaşanacak kişiler değil acıma duygusu olmaksızın rekabet edilmesi gereken rakiplerdir. Böyle bir soğuk rekabet anlayışı, gruplar arası eşitsizlikleri normal bulmaya sebep olmaktadır. Ligde birinci sırada olan bir futbol takımı nasıl ikinci sıradakine acımazsa bu kişiler de kendi koltuklarını kaptırmamak için kendilerinden altta gördüklerine karşı herhangi bir merhamet duygusu geliştirmezler. Bunun sonucu oluşan sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkeciliği ile beraber sağcılığın tipik bileşenlerinden sayılmaktadır.

Görgül veriye dayalı çalışmalar da bu ikili modeli desteklemektedir. Ryan Perry, Chris G. Sibley ve John Duckitt 2013 yılında, bu alanda yapılmış ve toplamda 12,939 kişinin katıldığı 43 farklı bilimsel çalışmanın meta analizini yürütmüşlerdir. Ortaya çıkan bulgular, beklendiği üzere, bu modeli desteklemiştir. Sonuca göre, dünyanın tehlikeli bir yer olduğuna inanmak sağ kanat yetkeciliğini, rekabete dayalı bir yer olduğuna inanmak ise sosyal baskınlık yönelimini artırmaktadır.

Peki ya aile hayatı? Çocukluk deneyimlerinin yetişkinlikteki siyasi görüşleri etkilediğine dair veri var mıdır? Bu konuda çok ilginç ve bu zamana kadar ortaya koyduğumuz modelleri destekler nitelikte görgül çalışmalar mevcuttur. Örneğin 2012 yılında yayımlanan bir çalışmada, 1 aylık 708 çocuğun aileleri ile görüşmeler yürütülerek ebeveynlik tarzları tespit edilmiştir (Fraley, Griffin, Belsky ve Roisman, 2012). Sonrasında aynı çocuklar 18 yaşına geldiğinde bu kişilerin siyasi yönelimleri ölçülmüştür. Araştırmacılar, daha henüz 1 aylıkken otoriter ebeveynlikle yetiştirilen çocukların, 18 yaşına geldiklerinde sağcı olma ihtimallerinin arttığını ortaya koymuştur. Benzeri bir bulgu, Jack Block ve Jeanne H. Block'un (2006) çalışmasında da ortaya konmuştur. Bu araştırmada ortalama 3 yaş civarı, kreşe devam eden 95 çocuğun kişilikleri, kreşteki öğretmenler tarafından tarif edilmiştir. Aynı çocuklar 20 sene sonra ortalama 23 yaşına geldiklerinde, kendi siyasi görüşlerini belirtmişlerdir. Öğretmenleri tarafından kolay incinen, kararsız, çekingen ve ebeveynleri tarafından çok fazla kontrol edildiği söy-

lenen çocuklar, 23 yaşına geldiklerinde genelde sağcı olma eğilimi göstermişlerdir. Bu bulgunun da sağcılık ve solculuğun dünyanın ne kadar tehditkâr algılandığıyla ilgili bir farklılıktan beslendiği görüşünü desteklediği söylenebilir.

Sözün özü, Taş Fırın Haluk ile Light Selami arasındaki fark sadece mizahın konusu değildir. Her ne kadar ilk bakışta göze çarpmasa da bu farklılığın önemli siyasi sonuçları vardır: Farklı aile ortamları, çocukların ileride hangi siyasi tutumları benimseyeceklerini derinden etkilemektedir. Daha sert ve disiplinli ebeveynlerin çocukları genel olarak daha sağcı olurken empatiye daha fazla önem veren ve kuralların sebebini açıklayan ailelerin çocukları daha solcu olmaktadır.

Ancak bu ebeveynlik tarzlarının hangisinin daha iyi olduğu sorusunun çok basit bir cevabı yoktur. Zira sert disiplin ve otoriteye itaatin öğütlenmesiyle büyümüş çocuk, aslında tehditkâr ve belirsiz bir dünyada daha iyi hayatta kalacak şekilde yetişiyordur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, dünyanın gerçekten de böyle bir yer olduğu durumlarda, lideri takip etmek, kuralların dışına çıkmamak gibi özellikler kişinin hayatta kalma ihtimalini artıracak adaptif şeyler olarak görülebilir. Ancak eğer dünya bu ölçüde tehlikeli bir yer değilse o vakit şefkatli ebeveynin çocukları daha iyi uyum gösterecek, dış gruplara anlayışla yaklaşarak düşman olmayan insanları sırf farklılar diye düşman gibi görmeyecektir. Dolayısıyla evrensel olarak doğru bir ebeveynlik tarzından ziyade hangi tarzın hangi yaşam ortamına daha uyumlu olduğuna dikkat edilmelidir. Fakat dünyayı algılama biçimi her zaman objektif olmaya bilmekte ve hatta tehlikeli olmasa bile televizyonda izlenenler veya siyasetçilerin ortaya attıkları iddialar gibi çevresel faktörlerin etkisinden dolayı dünya tehlikeli bir yermiş gibi algılanabilmektedir. Dolayısıyla siyaset ebeveynlik tarzını, ebeveynlik tarzı da siyaseti etkilemektedir.

BÖLÜM 6

İNSANLAR NEDEN STATÜKOYU MEŞRU GÖRME KONUSUNDA FARKLILAŞIR?

ESKİ KÖYE YENİ ÂDET GETİRMEMENİN PSİKOLOJİK NEDENLERİ

27 Mayıs 2013 günü saat 22.00'de iş makineleri Taksim'de bulunan Gezi Parkı'nın bir duvarını yıkıp birkaç ağacı yerinden söktü. Aniden gelişen bir olay gibi gözükse de siyasi açıdan aktif kesimlerde şaşkınlıkla karşılanmadı, çünkü bir süredir bölgeyle ilgili yeni imar planları kamuoyunda tartışılmaktaydı. Taksim Dayanışması isimli bir grup yıkım faaliyetini engelledi ve parkta çadır kurarak bir protesto eylemi başlattı. Ertesi günlerde muhalefet milletvekillerinin bölgeye ulaşmasıyla yıkım faaliyetleri bir süre daha duraklatıldı. Özellikle 31 Mayıs günü protestocu grubun parkta kurduğu çadırların yakılması ve şiddetli polis müdahalesinin başlaması ile sosyal medyada örgütlenen insanlar tüm Türkiye'de sokaklara döküldü. Gezi Parkı'nın yıkılmasını protesto etmek için başlayan hareket zamanla devasa bir hükümet protestosu'na dönüştü (BBC Türkçe, 2019). Tüm dünya kamuoyunun dikkatini uzun bir süre boyunca Türkiye'ye çeken bu olaylar farklı kesimler tarafından çok farklı şekillerde yorumlandı.

Bir tarafta eylemlere hak veren bir grup vardı. Bu gruba göre hükümet kendisinden olmayanları dinlemiyor, oldubittiye getirerek her istediğini yapıyordu; bu eylemler de bu tavra karşı bir tepkiydi ve siyasi süreçlerin daha demokratikleşmesi talebinin dile getirilmesi idi. Böyle düşünenler genelde sokak eylemlerine katıldılar veya sosyal medya üzerinden destekleyici paylaşımlar yaptılar. Bu grubun büyük çoğunluğunun sol ideolojiye yakınlık gösterdiğini yapılan birçok kamuoyu araştırması gösterdi (örneğin KONDA, 2014).

Diğer tarafta ise çoğunluğunu sağ siyaset eğilimli insanların oluşturduğu bir grup vardı. Bu kişiler Gezi'ye mesafeli kaldılar, eylemlere katılmadılar, protesto sebeplerini haklı görmediler ve çoğunluğu eylemlerin arkasında art niyet olduğuna inandı. Örneğin KONDA araştırma şirketinin 2014 yılında yaptığı araştırmaya göre, AK Parti'ye oy verenlerin %82'si, sağcı kimliğe sahip olduğu söylenebilecek meclisteki bir diğer parti olan MHP'ye oy verenlerin ise %58'i Gezi Olayları'nı "Türkiye'ye karşı bir oyun" olarak görüyordu. Bu kişiler, eylemcilerin sistem değişikliği taleplerine karşı çıktılar ve var olan düzenin devam etmesi gerektiğini savundular.

Sadece Gezi Parkı'nda değil dünyanın hemen hemen her yerinde solcular var olan siyasi sistemin değişmesi gerektiğini savunurken sağcıların var olan sistemin, solcuların kurmayı istedikleri sistemden daha iyi olduğunu ve dolayısıyla bir değişiklik yapılmaması gerektiğini savunduğunu görüyoruz. Peki işin içinde kişisel bir çıkar olmasa bile neden solcular radikal değişimlerin peşinden koşarken sağcılar "eski köye yeni âdet getirmemeyi" tercih etmektedir? Bu durumun arkasında psikolojik bazı ihtiyaçlar yatıyor olabilir mi?

Bazı sosyal psikologlara göre bu sorunun cevabı "evet"tir. New York Üniversitesinden John Jost ve arkadaşlarının (Jost, Banaji ve Nosek, 2004) öne sürdüğü Sistemi Meşrulaştırma Kuramı'na göre, insanların üç temel psikolojik ihtiyacı vardır (Hennes, Nam, Stern ve Jost, 2012):

- f) *Epistemik ihtiyaç*: Öngörülebilir, belirsizliğe çok fazla yer olmayan, istikrarlı bir dünyada yaşama isteği. Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi, insanlar geleceklerini öngörebiliyor olmak isterler. Çok fazla belirsizliğin olduğu, yarın ülkenin hangi kanunlarla yönetileceği veya bir ay sonra hâlâ aynı işte çalışıp çalışmayacağımızın belli olmayacağı kaotik bir dünyada yaşamak ister miydiniz? Ya da üniversiteye giriş sisteminin sürekli değiştiği bir ülkede çocuğunuzun geleceğinden endişe duymaz mısınız?

- 2) *Varoluşsal ihtiyaç*: Tehditleri savuşturma, güvenli ve kaygısız bir ortamda yaşama ihtiyacı. Ölüm bizi en kaygılandıran şeydir, dolayısıyla ölümün ve tehlikenin kol gezdiği bir dünyada yaşamak istemeyiz. Kim terörün olmadığı, orada burada bombaların patlamadığı, geceleri sokakta rahatlıkla gezebildiği ve tehlikenin nefesini ensesinde hissetmediği bir ortamda yaşamak istemez ki?
- 3) *İlişkisel ihtiyaç*: Aile üyelerimiz ve yakın arkadaşlarımız gibi bizim için önemli olan insanlarla, benzer bir dünya görüşünü paylaşmak. Babanızla bambaşka ideolojilere sahip olmak size nasıl hissettirirdi? Veya en yakın arkadaşınızla hemen hemen bütün siyasi konularda tartışmak? Sevgilinizin sizin nefret ettiğiniz siyasi partinin taraftarı olması sizde rahatsızlık oluşturmaz mıydı? Bu soruların cevapları, bu ihtiyacın önemini vurguluyor esasında: Sevdiğimiz insanlarla benzer dünya görüşlerine sahip olmazsak bu bizde kaygı ve rahatsızlık uyandırıyor. Bu sebeptendir ki solcu bir aileden çıkan çocuğun ileride sağcı olması (veya sağcı bir aileden çıkan çocuğun ileride solcu olması), imkânsız olmasa bile nispeten daha zor. Çünkü burada sadece siyasi bir tercih yok, işin aynı zamanda kişinin ailesini karşısına alması gibi hiç arzulanmayacak bir boyutu da var.

Bu ihtiyaçları ne seviyede hissettiğimiz siyasi kimliğimizi de belirliyor. Sağcılar bu ihtiyaçları çok daha derinden hissetmektedirler. Geçmiş çalışmalar, bu ihtiyaçları daha yüksek hissetmeyle sağcılık arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Örneğin *epistemik ihtiyacı* ele alalım: Geçmiş çalışmalar, sağcıların “bilişsel kapalılık” ihtiyaçlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Kruglanski, 2004). Bilişsel kapalılık, basit ve kesin cevapları tercih edip belirsizlikten ve farklı görüşleri kıyaslamaktan çok hoşlanmamayı tasvir eden psikolojik bir kavramdır. Sağcı kesimde ise bilişsel kapalılık ihtiyacının solculardan daha yüksek olduğu bilinmektedir (Kruglanski, 2004). Bu sebepten olsa gerek basit, yalın ve aynı anda birçok şeyi açıklayan cevaplar sağ-

cılar tarafından daha fazla tutulmaktadır. Türkiye’de bu cevapların en popülerlerinden biri “dış mihraklardır”. Buna göre, birçok eylem dış mihrakların oyunu olarak görülerek gayrimeşru bir düzleme itilebilmektedir. Konuların ve aktörlerin birbirinden olanca farklılığı, bu problemlerin hepsi için aynı yorumun yapılmasını engelleyememektedir. Dış mihrak kavramı, ülkedeki her türlü olumsuzluk için genelgeçer bir cevap olarak kullanılabilir. Bu tarz kapalılık tepkileri genelde sağcılar tarafından verilse de yeri geldiğinde solcularda da görülebilmektedir. Örneğin Türkiye’deki solcular da benzer şekilde, ilgili olsun ya da olmasın, tüm siyasi gelişmeleri “Amerika’nın oyunu” olarak görebilmektedir. Ama hem sağcılar hem solcularda görülse de bilişsel kapalılığın sağcılarda nispeten daha fazla olduğuna dair bulgular vardır (bk., Jost vd., 2003).

Düşünce yapısındaki bu basitlik, bizi bir diğer psikolojik kavrama getiriyor: “Biliş ihtiyacı”. Bu kavram, kısaca, düşünmeyi sevmekle ilgilidir. Bu ihtiyacı yüksek olan bireyler derinlemesine düşünmeyi ve tartışmayı severken düşük olanlar düşünmek için yoğun çaba sarf etmekten hoşlanmazlar. Geçmiş çalışmalar, sağcıların bu özellik bağlamında da farklılaştıklarını ve göreceli olarak daha düşük seviyede biliş ihtiyacına sahip olduklarını ortaya koymuştur (Jost, Sterling ve Stern, 2018). Daha basit düşünmek, beraberinde farklı görüşleri göz ardı etmeyi getirir. Çünkü aynı konu üzerinde birbirinden farklı görüşler olabileceğini ve bu görüşlerin birden fazlasının kendi içinde haklı olabileceğini kabul ettiğiniz andan itibaren çok daha karmaşık bir düşünme sürecine girmişsiniz demektir. Ancak bu, az önce bahsettiğimiz gibi, sağcıların çok fazla hoşlanmadığı bir süreçtir. Onlar daha ziyade net cevapları tercih edip farklı çözüm yollarını analiz etmektense tek bir tanesine odaklanmayı tercih ederler. İşte bütün bu sebeplerden dolayı sağcıların epistemik ihtiyacı daha yüksektir. Yani belirsizlikten hoşlanmayıp her şeyin yerli yerinde olduğu bir dünyayı arzularlar. Ancak bütün bunlar, sağcıların solculardan düşünme konusunda eksik olduğunu göstermez. Zira biliş ihtiyacının düşük olmasının aslında

belli şartlarda çeşitli avantajlara sahip olduğu iddia edilebilir. Daha önce sağcı zihin yapısının tehlikeli ve öngörülemez bir dünya için aslında son derece uyumlu olduğundan bahsetmiştik. Böyle bir dünyadaysanız uzun uzun düşünmek, alternatif seçenekleri enine boyuna tartmak aslında çok da mantıklı bir strateji değildir. Çünkü size zaman kaybettirir. İkinci ve Üçüncü Bölüm’de de değindiğimiz gibi, her an canınızın tehlikede olduğu bir dünyada tereddüt eden, uzun uzun düşünen kişinin av olması işten bile değildir.

Bir diğer ihtiyaç ise *varoluşsal ihtiyaç*tır. Bu ihtiyacın ölüm kaygısıyla doğrudan ilişkisi vardır. Ölümün nefesini ensemizde hissetmek ve yaşadığımız dünyanın tehlikeli bir yer olduğunu görmek hemen hemen herkes için rahatsızlık vericidir. Ancak sağcılar bu ihtiyacı da biraz daha yüksek seviyede hissederler (Jost vd., 2018). Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere sağcı dünya görüşü, dünyanın tehlikeli ve tekinsiz bir yer olduğu inancına göbekten bağlıdır. Ölüm belirginliği ile sağcılık, sağ kanat yetkeciliği ve geleneksel yapının dışına çıkan dış gruplara (örneğin eşcinseller, ateistler) ayrımcılık arasında yakın bir bağ bulunmuştur (örneğin Jost, Stern, Rule ve Sterling, 2017). Daha da ilginç olan şey ise, ölümün ve tehlikenin daha da belirgin hâle getirilmesi, sağcı olmayan insanları da sağcılaştırmaktadır. Bu konuda sosyal psikoloji literatüründe verilen en popüler örneklerden biri 2001 yılında ABD’de İkiz Kuleler’e gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları ve sonrasında olanlardır. ABD’deki araştırma şirketleri, düzenli olarak halkın Amerikan başkanının başkanlık performansını ne kadar onayladıklarını ölçmektedir. Bu şirketlerin en ünlülerinden Gallup, 11 Eylül’ün hemen öncesinde yaptığı ölçümlerde, dönemin başkanı George W. Bush’un onay oranını %51 olarak bulmuştur. Ancak 11 Eylül 2001’de her şey değişecekti: El Kaide militanları dört yolcu uçağını kaçırıp peş peşe düzenledikleri intihar saldırılarıyla ABD’nin gözbebeği New York’un orta yerindeki devasa iki gökdeleni yıkmış ve Savunma Bakanlığının merkezi olan Pentagon’a saldırmıştı. ABD topraklarında gerçekleşen saldırılar içinde 2. Dünya Savaşı’nda gerçekleşen Pearl Harbour Saldırısı’ndan sonra

en ölümcül saldırı olma özelliğini taşıyan bu olay, Amerikalıların âdeta kanını dondurmuştu. Nasıl olur da Amerika'nın kalbine böyle bir bıçak saplanabilirdi? Yoksa zannettikleri kadar güvende değiller miydi? Artık sokaklarda güvenle yürüyemeyecekler miydi? Çocukları her evden çıktığında acaba geri gelebilecekler mi diye endişe mi etmeleri gerekiyordu? Ölümün ve tehlikenin bir anda bir numaralı gündem olması, Amerikalıların siyasi tavırlarını da birkaç gün içinde dramatik şekilde etkilemişti. 11 Eylül'den hemen sonra yine Gallup'un yaptığı araştırmada, Bush'a desteğin %51'den %90'lara çıktığı görüldü (Moore, 2001). Sağcı bir politikacı olan Bush'a desteğin hızlı bir şekilde artması, insanların iç gruba (Amerikalılar) olan bağlılıklarının artması ve dış gruplara (özellikle Müslümanlar) olan güvenin ciddi oranda düşmesi, terörle mücadele adına bazı anayasal hakları askıya alan Vatanseverlik Yasası (*Patriot Act*) gibi bir otoriter düzenlemenin Senatodan neredeyse oybirliğiyle geçmesi gibi örnekler, ülkede genel bir sağcılaşma eğiliminin görüldüğünü açık bir şekilde gösteriyordu (Landau vd., 2004; Nail ve McGregor, 2009). Bütün bu devasa değişimleri tetikleyen şey ise varoluşsal ihtiyaçtı: Ölümün ve tehlikenin gündemi boğduğu bir ortamda, yükselen varoluşsal ihtiyaçtan dolayı toplumun çoğunluğu sağcılaşmıştı.

Bu örnek size fazla “Amerikanvari” geldiyse kendi ülkemizden de benzer süreçlere dair birçok örnek bulabiliriz. Türkiye, 2015 yılında sonuçları birbirinden epey farklı iki genel seçim yaşadı. 7 Haziran'da yapılan seçimde, Türkiye'nin muhafazakâr kesimden en fazla oy alan partisi olarak kabul edebileceğimiz AK Parti %40.87 oranında oy aldı, ancak bu oy uzun zamandan sonra ilk defa AK Parti'nin tek başına iktidar olmasına yetmedi. Meclisteki partilerin görüşmelerinden bir sonuç çıkmayınca koalisyon hükûmeti kurulamadı ve birkaç ay sonra 1 Kasım'da erken seçime gidildi. Bu seçimde AK Parti %49.49 oranında oy alacak, yalnızca birkaç ay içinde yaklaşık 4.5 milyon fazladan seçmeni kendisine oy vermeye ikna etmiş olduğunu gösterecekti. Bunun AK Parti açısın-

dan muazzam bir başarı olduğunu herkes takdir edecektir. Peki böyle bir değişim nasıl mümkün oldu?

Bunu anlamak için, o yaz ne gibi gelişmelerin yaşandığına dikkat etmemiz gerekiyor. 11 Temmuz günü, PKK uzun süredir sürdürdüğü ateşkesi bozduğunu ilan etti. 20 Temmuz günü Suruç'ta bir intihar saldırısı düzenlendi ve 33 kişi hayatını kaybetti. PKK birçok il ve ilçede bombalı tuzaklar ve silahlı saldırılarla onlarca güvenlik görevlisini öldürdü, daha sonraları "Hendek Savaşları" olarak adlandırılacak olan olaylarda PKK'lılar şehir içinde hendekler kazıp güvenlik güçleriyle uzun süreli çatışmalara girdiler. Bu çatışmalar devam ederken 10 Ekim günü Ankara'da düzenlenen Barış Mitingi'nde intihar saldırısı sonucunda 102 kişi hayatını kaybetti (Duran, 2016). Ve Türkiye 1 Kasım seçimlerine tam da bu ortamda girdi.

Aynı 11 Eylül'den sonra ABD'de olduğu gibi, 7 Haziran ve 1 Kasım Seçimleri arasındaki sürede ölüm ve tehlike Türkiye'nin gündemine bir karabasan gibi çöktü. 7 Haziran'dan sonra vatandaşların dikkatinin bir anda kendi güvenliklerine doğru kaydığına dair ikna edici kamuoyu araştırmaları da mevcuttur. Örneğin İPSOS Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Mayıs 2015'te, yani 7 Haziran seçimlerinden hemen önce yaptığı araştırmada, halkın gözünde Türkiye'nin en büyük probleminin %28 ile işsizlik olduğunu ortaya koymuştur. Terör ve çözüm süreci ise ancak halkın %14'ü tarafından en önemli sorun olarak görülmüştür. Sonrasında yaşanan onca ölüm ve çatışmanın sonucunda, aynı şirketin eylül ayında yaptığı araştırmada ise bu sefer en önemli sorun %72 ile terör ve çözüm süreci olarak görülürken işsizliğin oranı %4'e düşmüştür (Hürriyet, 2015). Yani 7 Haziran ve 1 Kasım arasındaki gelişmeler gerçekten de ölümü ve tehlikeyi olanca gücüyle çağrıştıran terörü ülkenin bir numaralı gündemi yapmış, artan varoluşsal ihtiyaç da toplumda genel bir sağcılaşmaya sebep olmuştur. Sekizinci Bölüm'de bu konuyu bilimsel bulgulara daha çok değinerek tekrar tartışacağız.

Sistemi Meşrulaştırma Kuramı'na göre üçüncü ve son ihtiyaç ise *ilişkisel ihtiyaçtır*. Buna göre, kişiler yakın çevreleri olarak gördükleri aile üyeleri ve arkadaşlarıyla uyum içinde olmak isterler. Çünkü bu kişilerle çok farklı dünya görüşlerine sahip olmak, yakın çevrenizle uyumunuzu bozacak bir şeydir. Düşünün ki Adolf Hitler'in çocuğusunuz ancak ırkçılığa karşısiniz... Biraz zor bir durum olurdu herhâlde. Veya daha gerçekçi bir örnek verelim: Son derece dindar bir aileniz var, ancak siz bir tanrının varlığına inanmıyorsunuz... Bu, sizin için epey rahatsızlık verici olacak, ailenizle ilişkiniz açısından olumsuzluk yaratacaktır. Böyle bir durumda, kesin olarak kendinizi ateist hissetseniz bile İslam'a karşı çok sert eleştiriler getirmeniz çok mümkün olur mu? Açık açık, yüksek sesle tanrı diye bir şeyin var olmadığını söyleyebilir misiniz? Birçok kişi için bu sorunun cevabı muhtemelen "Hayır" olacaktır. Çünkü farklı bir dünya görüşüne sahip olmanız her ne kadar sizin hakkınız olsa da özellikle ana akım (yani sıklıkla karşılaşılan) dünya görüşlerinden ayrı düştüğünüz noktada, bu farklılık sizin yakın çevrenizle olan ilişkilerinizi zedeleyecektir. Dolayısıyla "çıkıntı" olmak istemeyecek, bazı durumlarda bu mümkün olmasa bile mümkün olduğunca ailenizle bu tarz konularda ters düşmemeye gayret edeceksinizdir. Ailenizle uyum içinde olmak istemeniz ise siz bazen farkında olmasanız bile sizin dünya görüşünüzün ailenizden çok fazla ayrışmamasına sebep olmaktadır.

Benzer bir şey arkadaşlarınız için de geçerli olabilir. Düşünün ki siz aslında eşcinselliği normal bir şey olarak görüyorsunuz, ancak arkadaş grubunuzda sürekli eşcinsellerle ilgili bel altı şaka yapıyorsa maalesef gülmek durumundasınız. Çünkü gülmediğiniz, arkadaşlarınızı bu konuda uyardığınız anda, grubun neşesini bozan bir çıkıntı olmakla suçlanacak ve bunu uzun vadede devam ettirerseniz arkadaşlarınızla ilişkiniz tehlikeye girecektir. İşte bu sebeplerden dolayı yakın çevremizle benzer dünya görüşlerine sahip olmaya ihtiyaç duyarız. Bu ihtiyaç da bizi "farklı" değil "aynı" dünya görüşlerine doğru iter, çünkü orada kendimizi daha rahat hissederiz.

Epistemik ve varoluşsal ihtiyaçta olduğu gibi, ilişkisel ihtiyacın yüksek olması da sağ dünya görüşüyle ilişkilidir (Jost, Ledgerwood ve Hardin, 2007). Çünkü bu ihtiyacın yüksek olması, kendinizi var olan düzene ve yaygın olarak inanılan dünya görüşlerine uydurmanızı sağlar. Var olan düzeni normal ve olması gerektiği gibi görmek sağcılığın ve muhafazakârlığın özellikleridir; zira adı üzerinde *muhafazakârlık* var olan düzeni muhafaza etmek ve sürdürmekle ilgilidir. Şu andaki en yaygın dünya görüşü neyse o görüş insanların çoğunun aile ve arkadaşlarında da mevcut demektir. Eğer biz de bu insanlarla ortak bir görüşe sahip olma ihtiyacı duyuyorsak demek ki bu en yaygın olan dünya görüşünden kolay kolay kopamayacağız anlamına gelmektedir. İşte bu, sağcılığın birçok toplumda solculuğa göre daha baskın olmasına sebep olan bir tür döngüdür.

Bahsettiğimiz üç ihtiyacın önemli bir ortak noktası var: Bu ihtiyaçlar bizi tanıdığımız, bildiğimiz ve kendimizi güvende hissedeceğimiz ortamlarda tutarlar. Düşünün ki içinde yaşadığımız dünyayı muhafaza etmekten vazgeçtiniz, sistemi protesto ediyor ve radikal bir değişim istiyorsunuz. Epistemik ihtiyacınız ne olacak? Yaratılacak yeni düzeni kesin olarak öngörmeniz, istikrarlı olacağını garanti etmeniz mümkün mü? Tamam, belki günümüzde de her şey mükemmel değil ama ya değiştirdiğimizde her şey daha kötü olursa? Çok sevmesek de alışık olduğumuz düzen çoğu zaman bilmediğimiz yarınlardan daha güvenli gelmiyor mu? Bu yüzden de büyük bir felaket sonrası bambaşka bir düzenin kurulmasını anlatan *post-apokaliptik* hikâyelerin hemen hemen hepsinde insanlığın eskisine göre daha kötü bir yere gitmesini anlatmıyor muyuz? Köklü değişimlerin neden hep kötü sonuçlara yol açacağını düşünüyoruz? Çünkü değişimden korkup alışık olduğumuza sığınıyoruz. Peki ya varoluşsal ihtiyaç? Aynı şekilde güvenliğimizden, hayatımızı devam ettirip ettiremeyeceğimizden, sevdiklerimizin başına bir şey gelip gelmeyeceğinden endişe duymaz mıyız böyle durumlarda? Ülkemizde ne zaman bir darbe veya darbe girişimi olsa ve çok radikal bir değişikliğin sinyali alınsa insanların bir kısmı ye-

mek stoku yapmak için soluğu marketlerin, bakkalların önünde almamış mıdır? İlişkisel ihtiyaca ne demeli? Siz bir devrimin peşinden koşuyorsanız sistemi meşru gören çoğunluğu karşınıza almadan bunu nasıl başaracaksınız? O toplum için çok radikal bir fikri savunup da ailesiyle ve (eski) arkadaşlarıyla bağlarını koparma noktasına gelmemiş kaç kişi vardır?

Sistemi meşru görmeye meyilliyiz, çünkü olası tehlikelerden çekiniyoruz. Korku duygusu, sistemi meşrulaştırmamıza sebep olan tüm psikolojik ihtiyaçları tetikleyen bir faktördür. Bu ihtiyaçların tetiklenmesi ise kişiyi sağcılaştırır (Jost vd., 2007). Ancak bu sağcılar hakkında olumsuz bir şey olmak zorunda değildir, zira korku gayet işlevsel bir duygudur. Ormanda karşınıza bir anda bir ayı çıktıysa ve siz korkmayıp orada durursanız ölürsünüz. Korkmanızı gerektirecek şartlarda yaşıyorsanız gerçekten, o hâlde korkmak değil korkmamak bir problem olabilir. Ama dünya aslında güvenli bir yer olmasına rağmen siz zihninizde onu olduğundan çok daha tehlikeli ve öngörülemez algılıyorsanız o zaman siyasi tutumunuz da gerçeklerle uyumsuz olabilir. Sistemi meşrulaştırma eğilimi bir başka açıdan daha birey için “olumlu” sonuçlar doğurabilmektedir: Geçmiş çalışmalar sistemi meşru gören kişilerin daha mutlu olduklarını göstermiştir (Jost ve Hunyady, 2003). Dünyayı adaletli bir yer olarak gören bir insan niye mutsuz olsun ki?

Peki o zaman toplumsal değişim imkânsız mıdır? Elbette hayır! Dünya tarihi yüzlerce, binlerce yıl sürmüş, sonsuza kadar da sürecekmiş gibi gelen nice sosyal düzenin çöküşüne tanıklık etmiştir. Peki insanların sistemi meşrulaştırma eğilimi bu kadar güçlüyse nasıl oluyor da toplumsal değişim mümkün olabiliyor? John Jost’a göre, kurulu düzen ne zaman bu üç psikolojik ihtiyacı karşılayamamaya başlarsa o zaman zayıflar ve bu ihtiyaçları daha iyi karşılayabileceği iddiasındaki başka bir ideoloji onun yerini alır.

BÖLÜM 7

SAĞCILAR VE SOLCULARIN AHLAKİ FARKLILIKLARI: “TAHARETSİZ OĞLANLAR” VE AHLAKIN İŞLEVİ

Tarih 18 Aralık 2012. Göktürk uydusu uzaya fırlatılacak, fırlatma anı da TÜBİTAK’ın Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) yerleşkesi içindeki Uzay Teknolojileri Araştırma Enstitüsünden canlı izlenecekti. Bu törene zamanın Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da davet edilmişti. Ancak herkesin farkında olup kimsenin açık açık dillendirmediği bir problem vardı: ODTÜ gibi solculuğun kalesi olarak görülen bir okulda, solcu olmayan bir politikacının protesto edilmeme ihtimali yoktu. Erdoğan korumalarıyla beraber yerleşkeye giriş yaptı ancak bu önlem olacakların önüne geçemedi. Protesto etmek ve yürüyüş düzenlemek için toplanan yüzlerce ODTÜ öğrencisine polis sert bir şekilde müdahale etti ve ODTÜ savaş alanına döndü (Habertürk, 2012).

Tabii ki hikâye burada bitmedi. Olayların ardından hükûmet ve bazı medya organları, protestocu öğrencileri ve ODTÜ yönetimini topa tuttu. Bazı üniversitelerin rektörleri, ODTÜ’deki protestoyu kınayan mesajlar yayınladılar. Bu rektörlerden biri de zamanın Galatasaray Üniversitesi rektörü idi. Bunun akabinde bir grup Galatasaray öğrencisi de rektörlerinin bu tutumunu protesto etti (Kahvecioğlu, 2012).

Bütün bu olaylar, ahlak anlayışının siyasi görüşe göre nasıl değiştiğine dair örnek verilebilecek çok ilginç bir anekdotun ortaya çıkmasına sebep oldu. 28 Aralık 2012’de, muhafazakâr kimliğiyle bilinen Yeni Akit’in köşe yazarlarından olan Serdar Arseven bir yazı kaleme aldı. Arseven yazısında, protestocu ODTÜ ve Galatasaray Üniversitesi öğrencilerinden “taharetsiz oğlanlar” olarak bahsetti. Bu ifade ilginç, çünkü bu öğrencilerin hijyen kurallarını yeterince yerine getiremediği ve pis olduklarıyla ilgili kaynağı

belirsiz bir varsayımı içeriyor. Dahası bu ifadenin tesadüfen kullanılmadığı, Arseven'in gerçekten de bu solcu öğrencilerden meçhul bir sebeple iğrendiğiyle ilgili başka emareler de vardı. Örneğin Arseven'e göre bu öğrenciler "geceleri leş kokulu barlarda pinekler" ve "kirli ve çok masraflı bir hayatları vardır". Dahası, aynı yazıda, protesto eylemlerini "pis eylemler", bu eylemlere destek veren akademisyenleri ise "pis akademisyenler" olarak nitelemiştir. Bütün bu ifadeleri, Serdar Arseven'in hijyenle ilgili bir takıntısı olduğu şeklinde yorumlamak mı gerekir? Ya da bu, kendisine özel bir durum değil de belli bir ahlak anlayışının yapı taşlarından biri olabilir mi?

Sağcılarda, ahlaki olarak onaylamadıkları insanlara yönelik "iğrenme" davranışını sık sık görüyoruz (Inbar, Pizarro ve Bloom, 2009). Mesela eşcinseller, sağcıların iğrenme tepkisine çok maruz kalır. Eşcinselliğin ahlaki (ve dinî) açıdan kabul edilemez olduğunu düşünen insanlar, buna karşı tepkilerini sadece düşünsel değil duygusal ve fiziksel olarak da göstermektedirler. Çevrenizdeki çoğu insanın, eşcinsel iki erkeğin öpüşmesini "iğrenç" olarak nitelediğini duymuşsunuzdur. İşin ilginç, bilimsel çalışmalar iğrenme kelimesinin öylesine kullanılmadığını, kişilerin gerçekten de iğrendiklerini ortaya koymuştur. 2017 yılında O'Handley, Blair ve Hoskin tarafından yapılan çalışmada, katılımcıların gördükleri şeylerden ne kadar iğrendikleri, alınan tükürük örneklerinin içindeki *alfa amilaz* enziminin miktarına bakılarak ölçülmüştür. Bulgular, kurtçuk fotoğraflarına bakmayla öpüşen eşcinsel çiftlerin fotoğraflarına bakmanın benzer bir sonuca neden olduğunu, iki durumda da kişilerin fiziksel olarak gördükleri şeyden iğrendiklerini göstermiştir. Dahası, eşcinsellere yönelik ön yargının iğrenme hissini tetiklemesi gibi, iğrenmenin kendisinin de bizi homofobiyi artırdığı bulunmuştur. Inbar, Pizarro ve Bloom, 2011 yılında yaptıkları yaratıcı deneyde, katılımcıları iki gruba ayırmışlardır. İlk grupta, katılımcıların deneyi tamamladığı odadaki çöp kutusuna kötü bir koku sıkılmış, ikinci grupta ise böyle bir şey yapılmamıştır. Bunun deneyin bir parçası olduğundan habersiz bir şekilde çöp kutusundan gelen iğrenç kokunun etkisi altındaki katılımcılar, eşcinseller hak-

kında fikirleri sorulduğunda daha olumsuz yorumlarda bulunmuşlardır. Yani her ne kadar konuyla tamamen alakasız olsa da iğrenme hissini deneysel olarak artırmak farklı gruplara karşı olan ön yargıyı artırmıştır.

Peki ama neden? İğrenmeyle dış gruplara (yani bizim ait olmadığımız, bize benzemeyen insan gruplarına) dair olan ön yargı ne şekilde ilişkili olabilir? Bunun sosyal psikolojik cevabını vermeden önce, iğrenme refleksinin ne işe yaradığı üzerine düşünmemiz gerekir.

Normalde ne gibi şeylerden iğreniriz? Örneğin dışkı, hem görüntüsü hem de kokusuyla midemizi bulandırır. Ölü bir hayvan görmek de bizi iğrendirir, çürümüş bir gıda maddesine temas etmek de. Bütün bunların ortak noktası, hastalığa sebep olabilecek parazitlerin potansiyel konakları olmalarıdır. Diğer bir deyişle, bunlardan herhangi birine temas etmek, bize hastalık bulaşmasına sebep olabilir. Dolayısıyla iğrenmek, aslında bizi koruyan bir şeydir. Çünkü iğrendiğimizde, o nesneden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışırız ve midemiz bulanmaya başlar ki böylece bünyemize zararlı olabilecek bir şey girdiyse onu geri çıkarabilelim. Bu anlamda iğrenmek evrimsel hikâyemizde bizim hayatta kalma şansımızı artırmış, adaptif bir tepkidir. Bu yüzden de bilim insanları iğrenmeye “davranışsal bağışıklık sistemi” demiş ve iğrenmenin davranışımızı yönlendirerek hastalığa yakalanma riskini azalttığını öne sürülmüştür (Schaller, 2006).

Bize zararlı olabilecek şeylerden iğrenip uzak duruyorsak muhafazakâr bir köşe yazarı neden solcu öğrencilerden iğrenir? Veya eşcinsellik neden iğrenç olarak görülür? Soru, cevabı içinde barındırıyor. Çünkü sağ dünya görüşüne sahip insanlar dış gruplara karşı nispeten daha mesafelidir ve kendisinden farklı insanlarla temas etmenin kendisine zarar verebileceğini düşünür. İğrenmek de burada ihtiyaç duyulan mesafenin konmasına yardımcı olur. Yapılan çalışmalar, sağcıların, özellikle kürtaj, eşcinsellik gibi ahlak kavramıyla ilişkili konularda solculara göre daha fazla iğrenme tepkisi gösterdiğini ortaya koymuştur (Inbar ve ark., 2009). Inbar,

Pizarro, Iyer ve Haidt'in 2012 yılında 31,045 kişi üzerinde yaptıkları çalışmada, daha kolay iğrenen insanların sağcı adaylara oy verdiği ve iğrenme ile sağcılık arasındaki ilişkinin veri toplanan 121 farklı ülkede de benzer şekilde olduğu ortaya konmuştur. Solcular da ise iğrenme davranışı daha az görülmekte ve solcuların siyasi davranışlarını nispeten daha az etkilemektedir.

Elbette solcular ve sağcıların ahlak anlayışları arasındaki farkı iğrenme davranışına indirgeyemeyiz. Çoğu insan hırsızlığın da çocuğun babasına küfretmesinin de ahlaka aykırı olduğunu düşünür, ancak bunların iğrenmeyle çok da alakası yoktur. Öyleyse, ahlakın tüm boyutlarını kapsayan ve sağcılarla solcuların ahlaki açıdan nasıl farklı olduğunu açıklayan bir modele ihtiyacımız var. Neyse ki böyle bir model çoktan ortaya atıldı.

Jesse Graham ve arkadaşları (2013), ahlakın temel bileşenlerini ortaya koymak için Ahlaki Temeller Kuramı'nı (*Moral Foundations Theory*) öne sürmüştür. Kurama göre, ahlakın beş farklı temeli vardır ve bu temellerin her biri evrimsel geçmişimize dayanmaktadır:

- 1) *Bakım sağlama*: Yavrusuna bakım vermeyi ve onu zararlı şeylerden korumayı sadece insanlarda değil birçok başka canlıda da görüyoruz. Ahlaki Temeller Kuramı'na göre bu yatkınlık, evrimsel geçmişimizde neslimizin hayatta kalmasını sağlamıştır. Ebeveynleri ve özellikle de annesi tarafından ihtiyaçları karşılanmayan, zararlı şeylerden sakınılmayan bir çocuğun varlığını devam ettirmesi, dolayısıyla da ebeveynlerinin neslini devam ettirmesi çok da mümkün değil. Bu koruma kollama güdümüz esasen kendi çocuğumuza yönelik olsa da çeşitli özellikleriyle insan yavrusunu çağırtıran her şeye karşı benzer hisler besleriz. Yavru kedi fotoğraflarının çok tatlı bulunmasına ve şirin gözükme için bebek gibi konuşulmasına defalarca tanık olmuşsunuzdur. İkisi de bizim masum ve savunmasız canlılara karşı bakım sağlama ve onları zarardan koruma güdümüzün tezahürüdür. Zarar gördüğünü düşündüğümüz birisini sa-

vunmak için o kişinin illa bebek olmasına da gerek yoktur. Bu ahlaki mekanizma temelde yavruları korumak için gelişmiş olsa da savunmasız ve kollanmaya muhtaç gözükene herkese uyarlanabilir. Yetişkin birisinin duygusal olarak (alay edilmek, hakarete uğramak gibi) veya fiziksel olarak (dövülmek, yaralanmak gibi) zarar gördüğünü gördüğümüzde rahatsız olur ve bazen cesaret edemesek de duruma müdahale etme ihtiyacı hissederiz. Orada hissettiğimiz şey çok derinden gelir ve zarar gören kişiyi hayatımızda ilk defa görüyor olsak bile hiçbir şey yapmadan izlemek bizi rahatsız eder. Çünkü temelde neslimizi devam ettirme işlevine sahip, ama korunmaya muhtaç diğer canlılara da uyarlayabildiğimiz bir ahlak anlayışımız vardır. Birisinin dayak yemesine müdahale etmek veya ırkçı bir söyleme karşı çıkmak gibi eylemler bu ahlaki temelin bir sonucudur.

- 2) *Adillik*: Sarah F. Brosnan ve Frans B. M. de Waal (2003) sonradan ünlenen deneylerinde, kapuçin maymunlarıyla bir oyun oynadılar. İki farklı maymun, yanlarında bulunan bir jetonu her verdiklerinde araştırmacılar tarafından salatalıkla (düşük değere sahip bir yiyecek) ödüllendirildi. Ancak sonrasında bir değişiklik oldu: Maymunlardan birine salatalık verilirken diğerine ödül olarak üzüm (içerdiği şeker oranı dolayısıyla yüksek değere sahip bir yiyecek) verildi. Yandaki maymunun üzüm aldığını gören mağdur maymun, üzüm alacağı umuduyla bir jeton daha verdi, ancak karşılığında yeniden salatalık aldığında büyük bir öfkeyle salatalığı araştırmacıya geri fırlattı. Bu ve buna benzer sonuçlara işaret eden birçok görgül veri bizler için çok enteresan bir görüntü oluşturmaktadır. Çünkü şempanze, bonobo ya da fil gibi diğer hayvanlarla yapılan benzer çalışmalar bir bütün hâlinde sadece insanlarda değil diğer hayvanlarda da bir adalet duygusu olduğunu bize gösteriyor. Üzüm alamadığı gibi eldeki salatalıktan da olma pahasına adaletsizliğe tepki gösteren kapuçin maymunu, insan ve akrabalarında görülen bu adalet talebinin doğal hayatta nasıl bir işlevi ol-

duğunu düşündürüyor. Neden adalet isteyelim ve niye hile yapılmasını yadırgayalım? Cevap, bizim yaşam biçimimizde saklı. İnsanlar olarak bizler grup hâlinde yaşayan canlılarız. Diğer hayvanlara kıyasla, ne çok hızlı ne de çok güçlüyüz; uçamıyoruz, çok güçlü pençelerimiz veya çenelerimiz de yok. Tek başımıza doğada çok zayıfız, ancak bir araya gelip büyük gruplar kurduğumuzda yapamayacağımız şey yok. Grup hâlinde yaşadığımız için her türlü ihtiyacımızı iş birliği ile karşılıyoruz. Siz avladığınız hayvanın adil bir şekilde bölüştürüleceğinden emin olmasanız, gönül rahatlığıyla ava çıkar mısınız? Ya da siz tarlada canınız çıkana kadar çalışırken bazıları yan gelip yatsa ama yine de elde edilen üründen pay alsa kendinizi enayi yerine konmuş hissetmez misiniz? Bizler, grup olarak yapacağımız her işte adil davranılacağı ve hileye başvurulmayacağı varsayımında bulunmak durumundayız, aksi takdirde kimse üzerine düşen görevi tam olarak yapmaz ve her türlü işimiz aksar. Bu sebeple adalet duygusunu zedeleyen, hilekâr davranışları reddederiz ve bu, ahlak anlayışımızın önemli temellerinden birini oluşturur. Buradan hareketle, örneğin bir tanıdığa torpil yapılması, üçkâğıt yapılarak az vergi ödenmesi, ticaret ortaklarının kazıkklanması gibi durumlar çoğu zaman ahlaki bulunmaz. Hatta Graham ve arkadaşlarının (2013) verdiği güzel bir örneğe göre, cansız nesnelerden bile adil davranmasını bekleriz. Bir içecek otomatına para atmamıza rağmen içeceğimizi vermiyorsa bu duruma öfkelenir ve makineyi tekmeleyerek cezalandırırız.

- 3) *Sadakat*: Daha önce de değindiğimiz gibi, insan grup hâlinde yaşayan ve bu şekilde hayatta kalan bir canlı türüdür. Ancak bu grup hemen hemen hiçbir zaman tüm insanları kapsayan devasa bir grup değildir; insanlar, şempanzelerde de olduğu gibi, koalisyonlar kurar ve küçük gruplar oluştururlar. Bu farklı insan grupları ise birbirlerinden kalın bir çizgiyle ayrılır ve rekabet ederler; hatta birbirlerine düşman bile olabilirler. Bu rekabet ortamında kendi grubu-

nuza sadakat çok önemlidir. Kendi grubuna ihanet eden insanlar olursa o grup nasıl güçlü bir şekilde ayakta kalabilir? Bu potansiyel sorunun önüne geçmek için insanlar sadakate büyük önem verir ve ihaneti ahlaksızlık olarak görürler. Bu, ahlaki temelde düşünüldüğünde epey işlevseldir, zira grubun etkili bir şekilde devamını sağlar. Millet kavramını bu gruplara örnek olarak düşünebilirsiniz. Millette veya milleti temsil eden sembollere yeterince sadık olmamak kabul edilemez bir şey olarak görülür. Ülkenizin askerî sırlarını başkalarına sattığınızı, bayrağa saygısızlık yaptığınızı veya geçmişte milletinizin başkalarına haksızlık yaptığını savunduğunuzu düşünün... Bütün bunlar çoğu kişi tarafından kendi grubunuza ihanet olarak yorumlanır ve ahlaksızlık olarak görülür. Ahlaksızlık olarak görülmesi ise insanları bu tarz davranışlardan caydırır ve grubun devamını sağlar. Tabi millî sadakat sadece bir örnektir; sevgili-nize, hatta tuttuğunuz futbol takımına sadakatsizliğiniz bile çoğu zaman ahlaka aykırı olarak görülür.

- 4) *İtaat*: Bahsettiğimiz bu insan grupları (örneğin aile, aşiret, millet, dinî gruplar vb.) hemen hemen her zaman hiyerarşik bir düzene sahiptir. Genelde bir lider (örneğin ailenin babası, aşiret reisi, cumhurbaşkanı, dinî lider vb.) tarafından yönetilir; en üstte bu liderin bulunduğu bu hiyerarşi piramidinde aşağıya doğru inildikçe kişilerin yetki ve ayrıcalıkları azalır; en altta ise en sıradan ve en güçsüz bireyler bulunur. Bunun ilkel versiyonunu kabilelerde görüyoruz. Kabilenin lideri genelde en güçlü erkektir, onunla bir koalisyon kuran diğer erkekler gruba önderlik ederler. Bu hiyerarşik düzene uyulmaması ve başkaldırılması ise grubun devamlılığı açısından sakıncalıdır. Kararları kimin alacağı, neye göre davranılacağı belli olmayan bir grup diğer gruplarla nasıl rekabet edebilir? Bu sebeple şempanze ve goril gruplarında olduğu gibi insanlar da itaate büyük önem vermiş ve itaatsizliği ahlaka aykırı olarak kodlamıştır. Bu duruma daha modern örnekler de verebiliriz. Mesela Tür-

kiye Cumhuriyeti'nin yürütmesinin en başında (özellikle de 2017 anayasa referandumundan sonra) cumhurbaşkanı vardır. Cumhurbaşkanının altında bakanlar, bakan yardımcılar, müsteşarlar ve aşağıya doğru gidildikçe farklı seviyelerde bürokrat ve memurlar vardır. Bunların her biri kendilerinden daha üst pozisyondaki kişiye itaat etmekle yükümlüdür. Bir müsteşarın bakanın talimatına uymadığını düşünün... O bakanlık nasıl etkili bir şekilde çalışabilir? Bu sebeple otorite figürlerine (örneğin ebeveyn, devlet, dinî liderler) itaatsizlik kabul edilemez bir davranış olarak algılanmıştır. İtaatin ahlakla ne şekilde bir ilişkisi olduğu konusunda kafanız karışırsa şöyle bir örnek verelim: 1973 yapımı *Battal Gazi'nin İntikamı* isimli filmde, Cüneyt Arkın'ın oynadığı Battal Gazi ve oğlu arasında geçen çok meşhur bir sahne vardır. Oğlu, o kişinin babası olduğunu bilmeden kılıcını kaldırıp Battal Gazi'yi öldürmek ister, ancak havaya kaldırdığı eli "taş olur" ve elini oynatamaz; zira "babaya kalkan el taş olur". Çeşitli otorite figürlerine itaati öğütleyen bir ahlak anlayışı temelde insan grubunun etkin bir şekilde çalışmasını kolaylaştırmak için oluşmuştur; ancak ahlak-itaat ilişkisi zaman zaman olumsuz sonuçlara da sebep olabilir. Geleneksel bir ailede kız çocuğunun otorite figürü olan babanın abartılı kısıtlamalarına uyması veya sırf öldür diye emredildiği için sorgusuz sualsiz Yahudileri öldüren bir Nazi askerinin durumu da ahlak-itaat ilişkisinin olumsuz bir sonucudur.

- 5) *Kutsallık*: Bu temel, aslında bölümün başında tartışılan konuyla çok ilişkilidir. İnsanlar yaşadıkları binlerce yıl boyunca sayısız farklı hastalıkla mücadele etmiştir. Evrimsel açıdan baktığımızda, iğrenmeye yatkın olarak dünyaya gelmiş insanların, salgın hastalıkların yoğun olduğu bir dünyada hayatta kalma ihtimalleri de daha yüksek olur. Zira bu kişiler bozulmuş gıdalardan ve vücutla temas etmesi hâlinde hastalık bulaştırabilecek nesnelerden daha uzak duracaktır. İğrenmenin bu olumlu etkisi, zamanla insan vücu-

dunu kutsal kabul eden inanç sistemlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu tarz inançlara göre bizler bedenimizi dış dünyanın zararlı etkilerinden korumalı, kendimizi mümkün olduğunca sakınmalıyız. Sadece nesneler değil bize hastalık bulaştırabilecek veya bedenimizin kutsallığına halel getirecek kişilerden de uzak dururuz. Örneğin geleneklere aykırı şekilde bir cinsel hayat yaşayan insanlar da beden bütünlüğüne tehdit kabul edilip pis ve iğrenç olarak addedilir. Anal ya da oral seksin veya eşcinselliğin bazı insanlar, özellikle de muhafazakârlar tarafından iğrenç ve kabul edilemez bulunmasının sebebi ahlakın bu temelidir. Benzer bir tepki göçmen gruplarına karşı da gösterilebilmektedir. Aslında dış gruplardan neden uzak durmak istediğimiz, evrimsel açıdan bakıldığında anlaşılabilir bir durumdur. Düşünün ki küçük bir köyde yaşıyorsunuz ve ölümcül bir bulaşıcı hastalık yaşadığınız coğrafyada kol geziyor. Böyle bir durumda diğer köylerden insanlarla temas etmekten kaçınırsınız, zira farklı yerlerden gelen insanlarla temas etmeniz hastalığa yakalanma riskinizi de artıracaktır. Yabancılardan, göçmenlerden iğrenme ve onların hastalık taşıdığına inanma eğiliminin uzak geçmişimizde kaldığını sanıyorsanız yanılıyorsunuz. 11 Eylül 2017 tarihinde U. K. E isimli sıradan bir vatandaş, twitter’da çocuğunun hastalandığını, hastane hastane gezmesine rağmen bir türlü çare bulamadığını ve en sonunda durumu itiraf etmek durumunda kalan bir doktordan bu hastalığın Suriyeli göçmenler tarafından Türkiye’ye getirildiğini ve bunun bir salgına dönüştüğünü öğrendiğini yazdı. Büyük bir ilgi çekip bir anda gündeme dönüşen ve bir grup insanın paniklemesine sebep olan bu tweet’lerin kesinlikle gerçeği yansıtmadığını öğrenmemiz ise çok uzun sürmedi. Zira semptomları tarif edilen hastalığın “el-ayak-ağız sendromu” olarak bilinen ve ülkemizde yıllardır görülen, tedavisi gerçekten de olmayan, ancak belli bir süre sonra kendi kendine geçen bir hastalık olduğu ortaya çıktı. İddia tamamen yanlış olsa da bu tarz

iddialara kolaylıkla inanıp alarına geçebilmemizin sebebi daha önce bahsedilen “davranışsal bağışıklık sistemi-miz”dir. Her ne kadar bedenimizi sakınma eğilimimiz temelinde bizim için yararlı olsa da buradan yola çıkarak oluşturulan ahlak ve inanç sistemleri sonucunda homofobi ve yabancı düşmanlığı gibi olumsuz davranış kalıpları ortaya çıkabilmektedir. Bunlara ek olarak, bu ahlaki temelin cinsellik üzerinde de büyük bir etkisi vardır. Bedeni kutsal sayan ve bastırmayı gerektiren bu ahlaki temel, bedenin teşhiri ve cinsellik konusunda sert kuralları beraberinde getirmektedir. Zira cinsellikle ilgili geleneklere aykırı davranışların da bedeni kirlettiği ve bedenimizin kutsal yanına zarar verdiği düşünülmektedir. Bu sebeptendir ki tüm dünyada muhafazakâr ideolojiler cinselliğin (özellikle kadın cinselliğinin) ne zaman ve nasıl yaşanması gerektiğiyle ilgili keskin bazı kuralları içerir. Sınırları olmayan bir cinsel hayat ve özellikle kadının bedenini teşhir etmesi bu yüzden ahlaksız ve bedeni kirleten bir şey olarak görülür.

Bizim araştırma grubumuzun 30 farklı kültürde gerçekleştirdiği bir çalışmaya göre kuramın ileri sürdüğü beş boyutlu model, evrensel olarak her kültüre uyum göstermektedir (Doğruyol, Alper ve Yılmaz, 2019). Ancak ahlakın en az beş temelinden oluşması, bu beş temel herkeş için eşit önemde olduğu anlamına gelmez. Beş maddeyi sırayla okurken bazıları sizin ahlak anlayışınıza çok uymuş, bazıları ise hiç uymamış olabilir. Dolayısıyla ahlak anlayışına dair kişisel farklılıklar olması son derece normaldir; hatta yapılan çalışmalar gösteriyor ki bu farklılıklar kişilerin siyasi tutumlarına da ışık tutmaktadır (Haidt, 2012).

Bu durumu anlamak için bu ahlaki temellerin kendi içinde nasıl gruplaştığını fark etmemiz lazım. Dikkatli bakıldığında, birinci ve ikinci (yani bakım verme ve adillik) temellerin, bireylerin hayatta kalmasını ve korunmasını amaçladığını görüyoruz. Zor durumdaki bireylerin korunması kollanması (*bakım verme*) ve bireyler arası adaletin sağlanması (*adillik*) her bir bireyin hak ve özgürlük-

lerinin garanti altına alınması sonucunu doğuruyor. İşte bu yüzden bu ilk iki ahlaki temele *bireyselleştirici (individualizing)* temeller deniyor.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci temellerde (yani sadakat, itaat ve kutsallık) ise durum biraz farklıdır. Buradaki ortak tema, grubun devamlılığını sağlamak ve grubu potansiyel tehlikelere karşı korumaktır. Zira gruba sadık kalıyoruz ve grubun değerlerine ihanet etmiyoruz (*sadakat*); grup içi hiyerarşiye uyuyoruz ve grubumuzun liderlerinin izinden gidiyoruz (*itaat*) ve grubumuza zarar verebilecek, bedenlerimizi kirletecek ve bize hastalık bulaştırabilecek şeylerden uzak duruyoruz (*kutsallık*). Bu üç ahlaki temele *bağlanım* temelleri deniyor, çünkü bir grubun üyelerini birbirine bağlayıp diğer gruplardan ayırıştırıyor.

Yapılan çalışmalar, solcuların ve sağcılarının, bireyselleştirici ve bağlanım temellerine verdikleri değer açısından farklılaştığını göstermektedir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009). Solcular bireyselleştirici değerlere daha fazla önem verirken bağlanım temellerini ahlaklı olmanın önemli bileşenleri olarak görmüyorlar. Solcunun gözünden dezavantajlı grupların şiddet görmesi (kadına karşı fiziksel şiddet, etnik kökeninden dolayı kötü muamele görmek, hayvanlara işkence edilmesi gibi) veya adalet hissinin sarsılması (mahkemelerin tarafsız olmaması, hak eden kişilerin işe alınmaması, çok çalışanın yeterince maaş alamaması gibi) hassas konulardır. Bu değerleri çiğneyen insanların veya kurumların ise ahlaka aykırı hareket ettiği düşünülür.

Sağcılarda ise durum farklıdır. Onlar adillığe ve bakım vermeye önem vermiyor denemez, ancak bu iki ahlaki temelin önemi görece azalmıştır; zira solcuların aksine diğer üç *bağlanım* temelinde de (*sadakat*, *itaat* ve *kutsallık*) fazlasıyla değer verirler. Diğer bir deyişle, bireyselleştirici temeller biraz daha evrenselken bağlayıcı temeller sağcılara has bir ahlak anlayışını sembolize eder.

Bu farklılıktan dolayı, sağcılar ve solcular aynı olayı çok farklı ahlaki perspektiflerden değerlendirebilirler. 25 Eylül 2017'de,

Kadri Gürsel Cumhuriyet gazetesine açılan soruşturma sebebiyle 330 gün tutuklu kaldıktan sonra tahliye edildi. Tahliye olmanın sevinciyle kendisini karşılayan eşini dudağından öptü ve bu anın fotoğrafları haber ajanslarına düştü. Bu olay, muhafazakârlığıyla bilinen bazı kesimlerin sosyal medya üzerinden sert tepkiler vermesine sebep oldu. Örneğin yazar Fatih Tezcan aynı gün twitter’da şunları yazdı: “Bu ülkenin, namahremnin ortasında karısına yumulan edepsizlerin gevezeliğine değil utanmazlıktan utanan yiğitlerin edebine ihtiyacı var”. Burada bağlanım ahlaki temellerinin rolünü çok net görüyoruz. Öpüşme eylemi, toplumun gelenek göreneklerine aykırı görüldüğü; cinselliğin ve insan vücudunun kutsallığı ve bunların nasıl yaşanması gerektiğiyle ilgili sert kuralları ihlal ettiği için ahlaksız olarak addediliyor; “edepsizlik”, “utanmazlık” gibi nitelemelerde bulunuluyordu. Öte yandan muhafazakârlığa uzak bir solcu aynı fotoğrafa baktığında göreceği şey o kişinin (kendi görüşüne göre) haksız yere hapis yatıp yatmadığı, yani “bakım verme” ve “adillik” temellerinin sarsılıp sarsılmadığı olacaktır. Kısaca, sadece bir fotoğraf bile sağcılar ve solcularda farklı ahlaki kaygıları tetikleyebilmektedir.

Peki ama niye? Neden sağcılar ahlak anlayışlarını bu değerler üzerine kuruyor da solcular bu ahlaki temelleri önemsemiyor? Bağlanım temellerini sadece sağcılar için değerli yapan şey nedir?

Zor gibi gözükse de bu sorunun basit bir cevabı var: Tehlikeli bir dünyada yaşıyor olmak! Mesela ülkenize *sadakatınız* barış zamanında mı daha önemlidir, yoksa savaş anında tehlikeli ve kaotik bir ortamda yaşarken mi? Milletin selameti açısından savaş zamanında sadık olmak daha önemli değil midir? Veya kendi şehrinizin futbol takımı yenildiği için sevindiğinizi, yani kendi iç grubunuzun değerlerine *ihanet* ettiğinizi düşünün: Takımınız ligin orta sıralarındaysa mı daha çok tepki alırsınız, yoksa son sıralarda eleme potasından kurtulmaya çalışıyorsa mı? Cevap bariz değil mi? Takımınıza ettiğiniz ihanet, takımınız ne kadar zorlu ve tehlikeli bir pozisyondaysa onunla aynı oranda tepki alacaktır.

Peki ya diğer bağlanım temelleri? Onlar da tehlike ve korku tarafından tetikleniyor mu? Başka bir örnek üzerinden düşünelim: Diyelim ki yaşadığınız yerin çevresi güvensiz gecekondu mahalleleriyle çevrili ve bu gecekondu mahallelerinde saldırgan, suç işlemeye meyilli insanlar yaşıyor. Bu mahallelerin sosyoekonomik seviyesi düşük, hijyenden eser yok ve bulaşıcı hastalıklar çok yaygın. Varsayalım ki sizin de bir çocuğunuz var ve sizden sokakta oynamak için izin aldı; ancak sokağın sadece belli bir kısmında oynamasına izin verdiniz ve evden çok uzaklaşmasını yasakladınız. Ama çocuğunuz dediğinize uymadı, yani size *itaat* etmedi ve gitmesinden endişe ettiğiniz yerlere gitti. Muhtemelen çocuğunuzu epey azarlarsınız ve azarlama seviyeniz çocuğun gittiği yerin ne kadar tehlikeli olduğunu düşündüğünüzle doğru orantılıdır, değil mi?

Çocuğunuz tekinsiz gecekondu mahallesine gittiğini itiraf etmekle kalmadı, aynı zamanda orada ilk defa gördüğü ve sizin de bilmediğiniz bir büfeden ekmek arası döner yediğini de öğrendiniz. Kızgınlığınız artmaz mı? Kim bilir onun içine ne eti koydular, kim bilir ne kadar pis bir yerdi, ya çocuğunuz hastalık kaparsa, ya midesini bozarsa... Çocuğunuzun öyle bir yerden yemek yemesi *iğrenç* değil mi? Bedenini sakınması gereken çocuğunuz, bedeninin kutsallığını hiçe sayarak kendisini dış dünyaya ve zararlı şeylere karşı savunmasız bırakmış. Büyük ihtimalle şu an kendisine epey kızgınsınız.

Sanırım nereye vardığımızı anladınız. Bağlanım temelleri ismini verdiğimiz *sadakat*, *itaat* ve *kutsallık* tehlikeli ortamlara uyum sağlamak için kullanılan ahlaki temellerdir. Yaşadığımız çevrenin tehditkâr ve güvenilmez olduğunu düşünüyorsak kendi grubumuzdan gördüğümüz kişilerin güvenliğini mümkün olduğunca sağlayabilmek için bu temellere verilen önemi artırıyoruz. Tehditkâr çevrenin bu etkisi, bilimsel çalışmalar tarafından da gösterilmiştir. Florian van Leeuwen ve Justin H. Park'ın 2009 yılında yürüttükleri çalışma, yaşadıkları dünyanın tehlikeli bir yer olduğunu ve insanların genelde kötü niyetli olduğunu düşünen kişilerin bu bağlanım temellerine daha fazla önem verdiğini göstermiştir. Ger-

çekte öyle olmasa bile dünyanın böyle bir yer olduğuna inanılması yeterlidir. Bu sebeple, sadece somut olarak dünyanın nasıl bir yer olduğu değil aile ve toplum tarafından nasıl bir algının öne çıkarıldığı da çok önemlidir. Toplumsal tehlike algısının ahlaki temellerle ilişkisine dair bir diğer çarpıcı bulgu Türkiye’den gelmiştir. Bir araştırmamız kapsamında Ocak 2001 ve Aralık 2018 arasında İstanbul’da okunmuş tüm Cuma Hutbeleri’nin içeriklerini, beş farklı ahlaki temele yapılan vurguların sıklığı açısından inceledik (Alper, Bayrak, Us ve Yılmaz, 2019). Ülkedeki tehdit algısı arttıkça (örneğin terör olaylarıyla ilgili haberler arttıkça) hutbelerde bağlanım temellerinden biri olan sadakat ahlaki temeline yapılan vurgunun arttığını ortaya koyduk.

Yani, ahlakın tüm farklı boyutlarının bir işlevi ve evrimsel açıdan var olma sebebi vardır. Bu temellerden bazıları ise tehlikeli ve öngörülemez bir dünyada hayatta kalmak açısından daha önemli işlevlere sahiptir. Bunlara yukarıda da bahsettiğimiz üzere bağlanım temelleri (itaat, sadakat ve kutsallık) diyoruz. Bu temeller özellikle dünyayı tehditkâr bir yer olarak algılayanlar için daha işlevsel, zira ait olduğumuz grubun birbirine kenetlenmesini, belli bir hiyerarşi içinde verimli bir şekilde işlemesini ve dışarıdan gelebilecek tehlike ve hastalıklara karşı grubu izole ederek bunlardan kendimizi sakınmamızı sağlıyor.

Özetle, önceki bölümlerde de ayrıntılı açıklandığı üzere sağcılık tehlikeli algılanan bir dünyada yaşamak için daha uygun, daha adaptif bir yönelimdir ve bu sebeple de bu kişiler ahlak anlayışlarını tehlikeli ortamlarda daha çok işe yarayacak temeller üzerine inşa ederler. Her gün bombaların patladığı Ortadoğu’da, milyonlarca insanın ölen masum çocuklardan daha fazla millî değerleri, sadakati ve cinselliğin nasıl yaşanması gerektiğini önemsiyor olmasını bir de bu açıdan düşünün.

BÖLÜM 8

ÖLÜMÜ HATIRLATAN ŞEYLERİN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:

DÜŞEN BİR UÇAKTAKİLERİN İDEOLOJİSİ

Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi 11 Eylül saldırısı olmadan önce Bush Amerikan toplumundaki popülaritesini kaybetmeye başlamıştı ve bir sonraki seçimi kaybedeceğine neredeyse kesin gözüyle bakılıyordu. Ancak 11 Eylül gibi bir terör saldırısı olduktan sonra Bush'un oylarında anlamlı bir artış yaşandı. Peki ama yönetimde Bush varken bu saldırı gerçekleşmiş olmasına rağmen neden Bush'a destek azalmak yerine arttı?

2004 yılında Landau ve arkadaşları zekice bir deney tasarladılar. Bu deneyde katılımcılar iki ayrı gruba ayrılıyordu. Bir gruptaki katılımcılardan kendi ölümlülükleriyle ilgili düşünceleri ve buna dair bir şeyler yazmaları istendi. Diğer gruptaki katılımcılar ise kontrol grubu olarak tehditle ilgisiz bir görevle uğraşıyorlardı. Görüldü ki deneysel olarak kendi ölümlülükleriyle ilgili düşünen grubun muhafazakâr (Amerika'daki sağcı) partinin temsilcisi olan Bush'a dair olumlu tutumlarında artış yaşanmıştı. Hatta kime oy verirsiniz diye sorulduğunda Bush'a oy veririm deme ihtimalleri, liberal (Amerika'daki solcu) partinin temsilcisi Kerry'ye göre anlamlı olarak artmıştı. Peki neden gerçekleşmişti bu artış? İnsanın kendi ölümlülüğünü düşünmesiyle oy verme davranışı arasında nasıl bir ilişki olabilir? Sosyal psikolojideki Dehşet Yönetimi Kuramı (*Terror Management Theory*) bu ilişkiyi görgül düzeyde açıklamaktadır (Greenberg, Solomon ve Pyszczynski, 1997).

Kuram köklerini felsefedeki ölüme dair fikirlerden almaktadır. Örneğin Freud'a göre liderler ve Tanrılar çocukluktaki baba figürlerinin yerini alan alternatiflerdir. Çocuklukta babanın varlığı,

hayatın muğlaklığına ve çaresizlik duygusuna karşı gelişen yaşamsal bir figürdür. Yetişkinlikte ise bu baba figürünün yerini Tanrılar ya da güçlü, karizmatik liderler almaktadır. Freud tüm bunları 1920'lerin Avrupa'sında dile getirmişti. Oysa günümüzde insanın en can alıcı meselesi olan muğlaklık ve anlamsızlık, psikoloji biliminde Dehşet Yönetimi Kuramı'yla beraber bilimsel olarak çalışılabilir. labilmektedir.

Bu kuram Freud'un bıraktığı yerden devam ederek ve Ernest Becker'in (1973) "Ölümün Reddi" (*The Denial of Death*) kitabındaki argümanlarından beslenerek oluşturulmuştur. Argüman ise oldukça basittir: İnsanların en büyük korkusu ölüm korkusudur ve insanlığın bugüne kadar oluşturmuş olduğu şeylerin tümü bu ölüm korkusuyla baş etme çabasıdır. Siyasal liderlere itaat etmek ya da bilimsel, sanatsal, ideolojik her türlü etkinlik insanların bu en derin korkusunu bastırarak baş edebilmelerine yaramaktadır. Hatta Freud insanların uğraştıkları sanat, din, bilim ve felsefe gibi aktivitelerin bu ölüm korkusunu yenmek için ortaya çıktığını savunur. Bulgular genel olarak ölüm ya da terör saldırısı gibi bir tehdidin altında olmanın insanların kendi siyasal ya da dinî görüşlerine daha sıkı sıkıya bağlanmalarına neden olduğunu göstermektedir (Greenberg vd., 1997)².

Her ne kadar Romalı filozof Lucretius "Ben varken ölüm yok, ölüm varken ben yokum, o hâlde korkacak ne var?" dese de kuramın dayandığı varsayım oldukça akla yatkındır çünkü insanın evrimsel olarak kazandığı kendinin farkında olma durumunun pek de

² Ancak not etmekte fayda var ki ölümlülüğün insan davranışı üzerindeki etkisi, insanların ölüme dair bilinçli bir düşünce sürecine sahip olmalarından değil örtük (*implicit*) olarak ölümün bilgisine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, insanın dünyadaki yazgısı, fırlatılmışlık ve "muğlaklık" hissi insan hayatında oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Bu durumun somut örneklerini keza Zeki Demirkubuz'un ve Nuri Bilge Ceylan'ın filmlerinde, Nietzsche'nin ve Dostoyevski'nin kitaplarında sıklıkla görebiliriz.

adaptif olmayan bir sonuca yol açtığı su götürmez bir gerçektir: Ölümlülüğün kaçınılmazlığının farkında olma durumu. Eğer her türlü öleceksek neden işe gidiyoruz? Neden okula devam ediyoruz veya neden bir yerlere geç kalmamaya çalışıyoruz? Neden kanunlara uyuyoruz, neden bir şeyleri başarmaya çalışıyoruz? Eğer ne yaparsak yapalım bunların hepsinin sonu aynı yere, yani ölüme, çıkacaksa neden yaşıyoruz? Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre, bu sorular normalde bizi dehşete düşürmesi, hareketsiz kılması ve ölümünü bekleyen çaresiz canlılara çevirmesi gerekirdi. Ancak insanlar öleceklerini çok iyi biliyor olmalarına rağmen hiç ölmeyecekmiş gibi yaşayabiliyorlar. Bunun sebebi ise sahip oldukları dünya görüşü. Herkesin sahip olduğu bir dünya görüşü (din, ideoloji, yaşam tarzı vb.) var ve bu görüş bizim hayatımıza bir anlam katıyor. Böylece hayattaki seçimlerimiz ve davranışlarımız bir anlam kazanıyor, zira artık neyin doğru neyin yanlış olduğunu tayin edebilen bir anlam dünyamız var. Daha da iyisi, bu anlam dünyası bizi ölümsüz kılıyor. Bu gerçek anlamda bir ölümsüzlük (dindar insanların ölümden sonra hayat olduğuna inanması gibi) veya sembolik bir ölümsüzlük (başarılı bir siyasetçinin ya da bilim insanının adının öldükten sonra da hatırlanacak olması gibi) olabilir. Bu bakış açısına göre sevap işlemeye çalışan dindar da büyük bir eser ortaya koymaya çalışan ressam da bir icat yapmaya çalışan bilim insanı da aslında bir iz bırakmak ve öyle ya da böyle ölümsüzleşmek için bunları yapmaktadır.

Dehşet Yönetimi Kuramı açısından bu durum, deneysel yolla gösterilebilecek ilginç bir vakayı doğuruyor: Ölümlülüğünüz hatırlatıldığında, bir nevi her şeyin anlamsızlığını da hatırlamış oluyorsunuz. Bu hissi ortadan kaldırmak için ise hayatınıza anlam katan şeyi, yani dünya görüşünüzü yardıma çağırıyorsunuz. Örneğin bir dindar, ölümlülüğü hatırlatıldığında dine daha da sıkı sıkı sarılmaya başlar. Çünkü o olmasa her şeyin boş olduğuna inanır. Böylece ölümlülüğünü hatırlayan herkes kendi dünya görüşünde daha da radikalleşir ve o dünya görüşünü paylaştıkları iç grup üyeleriyle bağlarını güçlendirirken dış gruplarla (yani farklı dünya görüşün-

den insanlarla) aralarındaki mesafeyi daha da artırır. Yapılan görgül çalışmalar gerçekten de kişilere kendi ölümlülüğünü hatırlatmanın dış gruplara karşı olan tepkiselliği ve kendi siyasal ve dinî inançlarına olan bağlılık derecesini artırdığını göstermiştir (Greenberg vd., 1997). İnsanların çaresizlik duygusundan kaçınmak için özdeşleşmek istedikleri bu tür şeyler ise aynı zamanda kişideki güven hissini artırmaktadır.

Burada özel olarak genişçe bahsetmek istediğimiz görgül araştırma ise en başta da bahsettiğimiz 2004 yılında Landau ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmadır. Bu araştırma, insanlara kendi ölümlülüklerini ve 11 Eylül (İkiz Kuleler) olaylarını anımsatmanın Amerikan başkanı George W. Bush'a dair olan tutumları nasıl etkilediğini incelemiştir. Çıkan sonuçlar oldukça ilginç ve günümüz dünyasındaki siyasal ortam açısından da bizlere geniş bilgi sağlamaktadır. Araştırmada gösterilen şey basitçe insanlara kendi ölümlülüklerini hatırlatmanın doğrudan Bush'a ve onun terör karşıtı politikalarına desteği artırdığıdır. Kişileri 11 Eylül saldırısıyla ilgili eşikaltı (*subliminal*) uyaranlara maruz bırakmak, ölümle ilgili kelimelerin ulaşılabilirliğini (*accessibility*) artırmıştır. Yani, zihinde 11 Eylül'le ilgili uyaranlarla ölüm arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Üçüncü deneyde kişilerin hem kendi ölümlelerini hem de 11 Eylül saldırısını belirgin hâle getirmek aynı derecede Bush'a yönelik olumlu tutumları artırmıştır. Son deneyde ise katılımcıların yine kendi ölümleri belirgin hâle getirilmiş ve bu defa oy verme davranışları Bush'la Demokratların bir sonraki seçimdeki adayını olan John Kerry çerçevesinde incelenmiştir. Sonuçlar göstermektedir ki ulusal tehdit, savaş ya da doğal felaketler gibi ölümü çağrıştıran olaylarda insanlar güvenliği sağlayacağını düşündüğü sağcı ve karizmatik liderlere yönelmektedirler. Üstelik bu bulgu sadece sağcılarda geçerli değildir, aynı zamanda solcularda da anlamlı bir farklılık yaratmaktadır. Yani solcuların siyasal meselelere dair görüşleri tehdit ya da ölüm belirgin hâle getirildiğinde sağcılığa doğru kaymaktadır.

Başka bir çalışmada van Vyver ve arkadaşları (2016) 2005 yılında Londra’da patlayan canlı bombadan 6 hafta önce ve 1 ay sonra iki ayrı (ülkeyi temsil eden) örnekleme bir anket gerçekleştirmişler. Aslında bombadan 6 hafta önce yapılan bu anket genel olarak İngiliz halkının adalet hassasiyet, milliyetçilik vs. gibi ahlaki yargılarını ölçmek için tasarlanmıştı. Ancak arada canlı bomba gerçekleşmiş olmasını fırsata çevirerek bu canlı bombanın İngiliz halkının ahlaki yargılarında bir değişiklik yaratıp yaratmadığını anlamak için 1 ay sonra yine bir temsili örneklem aracılığıyla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Çıkan sonuçlar oldukça ilginç olmasının yanında, geçmiş çalışmalarla da uyum göstermektedir. Daha önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi, bombadan 6 hafta önce alınan ölçümde sağcılarla solcular arasında yakalanan temel ahlaki yargı farklılıkları yine bulunmuştur: Solcular adalet daha fazla önem verirken sağcılar gruba bağlanmakla ilgili ahlaki temellere daha fazla önem vermektedirler. Ancak bomba patladıktan sonra aradaki fark ortadan kaybolmuş ve solcular adalet verdikleri önemi düşürmeye ek olarak gruba sadakate (yani milliyetçiliğe) verdikleri önemi artırarak sağcılara benzemişlerdir. Ve daha da önemlisi, ahlaki temellerdeki bu değişim solcuların Müslümanlara ve göçmenlere karşı olan ön yargısının büyük bir kısmından istatistiksel açıdan sorumludur. Yani özetle canlı bomba gibi bir tehdit ortaya çıktığında solcular sağcılara benzemiştir. Bu bulgu literatürdeki geçmiş birçok bulguyla da uyum göstermektedir ve literatürde “tepkisel solcu hipotezi” (*reactive-liberal hypothesis*) olarak bilinmektedir (Nail vd., 2009). Keza 11 Eylül saldırılarından kurtulmuş olanlarla yapılan çalışmalarda, daha önceden solcu olduğu bilinen insanların saldırıdan sonra sağcılaşma eğilimi gösterdiklerine dair birtakım bulgular ortaya çıkmıştır (Bonanno ve Jost, 2006). Yani bu bulgular bir bütün olarak ölüm, canlı bomba gibi eylemlerin genel olarak sağcılaşma eğilimine neden olduğunu göstermektedir.

Peki bu bulgular Türkiye politik sistemi açısından bizlere neler söyleyebilir? Türkiye’de tek partili rejimden çok partili rejime

geçtiğimizden beri birkaç istisna dışında iktidar olan tüm partilerin muhafazakâr bir portreye sahip olduğunu rahatlıkla görebiliriz. İstisnalardan biri ise hiç kuşkusuz Bülent Ecevit'ti ve dikkatli bir okuyucu sol bir profile sahip Ecevit'in karşıt bir örnek olduğunu hemen düşünebilir. Ancak unutulmamalıdır ki Ecevit'e yönelik desteğin artış göstermesi, Kıbrıs'a yönelik uyguladığı politikaların sağcı hassasiyetlerle uyum içinde olması sebebiyledir. Aynı şekilde, Türkiye'de çocuklara öğretilen temel resmî ideoloji, Türkiye'nin çok değerli topraklara sahip olduğu ve komşu ülkelerin de Türkiye üzerinde kötü emelleri olduğu üzerinedir. Dolayısıyla bu ideolojiye göre, aslında bizlerin her daim ulusal bir tehdit altında olmamız dolayısıyla tetikte olmamız gerekmektedir. Hiç kuşkusuz bu ulusal tehdit söylemi bahsi geçen araştırmanın gösterdiği gibi beraberinde ölüm duygusunun belirginleşmesine neden olmaktadır. Bu da sağcı partilere ve liderlere olan ihtiyacı ve yönelimi artırıyor görünüyor.

Çok fazla geriye gitmeden, yakın tarihteki siyasal tabloya baktığımızda ise mevcut Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kazandığı başarı, yine bu bağlamda değerlendirilebilir. Örneğin 30 Mart 2014 yerel seçimleri, yargının içine sızmış "paralel devlet" iddiaları, yolsuzluk tartışmaları ve Suriye'yle savaşa girmekle ilgili internette dolaşan bir ses kaydının etrafında geçti. Yukarıda anlattığımız kuramsal çerçeve etrafında değerlendirdiğimizde bu tür olayların karizmatik ve muhafazakâr bir lider olan Erdoğan'a olan desteği azaltması değil tam tersine artırmış olması gerekmektedir. Çünkü insanlar kurama göre muhtemelen şu şekilde bir biliş geliştirmektedirler: Eğer birileri devletin içine sızdıysa ve gizli bilgilerini ifşa edebiliyorsa biz ulusal bir tehdit altındayız ve bu tehditten bizleri koruyacak olan şey ise güçlü, karizmatik ve muhafazakâr bir liderdir.

Dehşet Yönetimi Kuramı'nın öngörülleri Türkiye'de ve kısmen de içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyasında olan biteni bazı yönleriyle açıklayabilir. Yaşadığımız coğrafya, dünyada en fazla

savaşın, terör saldırısının, suikastın ve faili meçhul cinayetin yaşandığı yerlerden biridir. Ölümün kol gezdiği, bu kadar belirgin olduğu ve bize neredeyse her gün hatırlatıldığı bir ortamda insanların dünya görüşlerinde radikalleşmesi, içe kapanıp muhafazakârlaşması bu kurama göre beklenilebilecek bir şeydir. Düşünün ki bir dönem ülkemizde de yaşandığı gibi, şehrin ortasında bir bomba patladı ve insanlar o kadar dehşete düştüler ve o kadar ölüm korkusuyla kuşatıldılar ki sokağa çıkmaktan bile korkar oldular. Bu saldırıyı kimin yaptığı konusunda en ufak bir fikriniz olmasa bile sırf bu ölüm belirginliğinden dolayı insanların kendilerinden olmayan yabancılara karşı daha şüpheli davranmaya başlamalarını beklemez misiniz? Peki bu durumda insanlar devletin otoriter bir şekilde duruma el koymasını arzulamaz mı? Çok az kişi özgürlükçü ortama zarar gelmemesi için sokakların polisle doldurulmaması gerektiğini savunacaktır. Bu ölümler, bize çok farklı gelen siyasi görüşlere tahammülümüzü de azaltmıyor mu? Bunun benzerini zaman zaman şehit cenazelerinde ortaya çıkan protestolarda veya saldırı görüntülerinde görmüyor muyuz? Veya PKK'nın bir karakol saldırısından sonra kim farklı görüşten birinin Kürt Sorunu'na dair çözüm önerisini dinlemek ister? Bütün bunlar, ölümün bizi nasıl dehşete düşürüp kendi içimize kapattığını, farklılıklardan ve belirsizlikten korkar hâle getirdiğinin örnekleridir. Belki de ölümlerin bu etkisi, neden Ortadoğu'da sağ siyasetin İskandinav'da ise solun daha güçlü olduğunu bir nebze de olsa açıklar: İskandinav ülkelerinde de iki ayda bir bomba patlasa dehşet yönetimi kuramına göre, orada da ciddi bir sağcılaşma eğilimi görmez miydik?

BÖLÜM 9

KOMPLO TEORİLERİNİN SİYASİ İŞLEVİ: DÜZ DÜNYA, UZAYLILAR VE İDEOLOJİ NASIL İLİŞKİLİ OLABİLİR?

NBA yıldızı Kyrie Irving ile AK Parti Fatih Gençlik Kolları Başkan Yardımcısı Tolgay Demir'in ortak özelliği nedir? Dünyanın düz olduğuna dair komplo teorisini ciddiye alıp takipçileriyle paylaşımları (CNN Türk, 2017; Deb, 2018). Her ne kadar ikisi de sonradan geri adım atmış olsa da "Düz Dünya Teorisi" (gerçek bir teori değil komplo teorisi) son dönemde büyük bir popülerlik yakaladı. Bu komplo teorisine göre, üzerinde yaşadığımız gezegen aslında dümdüz bir platform. Kutuplar olarak bildiğimiz yerler de bir sınır ve bu sınırın ötesinde sıradan insanların bilmediği ve dünyayı yöneten kişilerin bizden sakladığı bilinmeyen yerler var. Dünyanın bu zamana kadar yuvarlak olduğunu gösteren tüm deliller de bu sinsî ve güçlü insanların bizi kandırmak için uydurdıkları şeyler. Bunu yapma sebepleri de uzay araştırmalarında kullanıyoruz diye halktan topladıkları parayı cebe indirmek.

Çok uçuk kaçık gibi gözükse de son zamanlarda epey takipçi kazanan, ünlü basketbolculardan şarkıcılara ve politikacılara kadar ünlü destekçileri olan bir komplo teorisidir bu. O kadar ki bu konuyla ilgili paylaşım yapılan Youtube hesaplarının on binlerce takipçisi var; hatta Kasım 2017'de ABD'de bir Düz Dünya Konferansı bile düzenlendi (Pappas, 2017). Peki insanlar bu çağda böyle bir iddiaya neden inanıyorlar?

Öncelikle dikkat etmemiz gereken şey, bu komplo teorisinde ortaya çıkan temel bazı örüntülerdir. Birincisi, otorite figürlerine karşı derin bir güvensizlik var. Güçlü pozisyonundaki insanların her türlü yalana başvurarak kendi çıkarları için bizi kandırdıklarını ve

bunu yaparken birçok insanla ortaklaşa çalıştıkları algısı mevcut. İkincisi ise, tek bir teorinin (komplo teorisinin) dünya tarihi ve bugünle ilgili hemen hemen her şeyi kolay yoldan açıklayabileceğinin kabulüdür. Buna göre belli insanların farkında olduğu ama çoğunluğun “bilmediği” komplo, aslında hayatımızda olan biten her şeyin cevabıdır.

Düz Dünya Teorisi’ni ayakta tutan bu iki faktör (güvensizlik ve her şeyin tek bir cevabının olması), aslında diğer tüm komplo teorilerinde de aynı şekilde görülüyor. Daha iyi anlamak için gelin birkaç örnek verelim:

- “Dünyayı aslında gizli bir örgüt (veya güçlü bir aile) yönetiyor”: Adına ister Tapınak Şövalyeleri deyin, ister İlluminati, ister Masonlar... Büyük ihtimalle, dünyayı aslında politikacıların ve bürokratların değil perde arkasından bu kişilerin iplerini tutan gizli, mistik ritüelleri olan ve palyaço gibi giyinen birtakım adamlardan oluşan bir örgütün yönettiğine dair bir komplo teorisi duymayan yoktur. Bu örgütlerle ilgili efsanelerin buram buram Orta Çağ kokması veya dünyayı yönettiği söylenen ailelerden biri olan Rothschild Ailesinin aslında o kadar da zengin olmaması (ailenin en zengini Jeff Rotschild’dan daha zengin 837 kişinin olması; Forbes, 2019) gibi gerçekler ise bu komplo teorilerinin çekiciliğini azaltmaya yetmiyor gibi gözüküyor.
- “Dünyayı insan kılığındaki uzaylı sürüngeçerler yönetiyor”: “Reptilian (Komplo) Teorisi’ne” göre, uzun yıllar önce dünyaya yerleşen sürüngeçerli görünümülü uzaylılar zamanla insan şekline bürünmüş ve günümüzde önemli kişiler olarak dünyaya hükmetmektedir. Reptiliyancılar göre, Amerikan başkanından İngiltere kraliçesine kadar kilit pozisyonlardaki birçok insan uzaylı ve de sürüngeçerlidir. Deli saçması olduğu bariz olan bu komplo teorisine sadece ABD’de yaklaşık 12 milyon insan inanmaktadır (Public Policy Polling, 2013).

- “Uzaylılarla aslında iletişime geçildi”: Bazı insanların (özellikle de Amerikan devletinin) uzaylılarla iletişime geçtiği, kimsenin erişemediği gizli askerî bölgelerde uzaylı cesetleri üzerinde otopsi yapıldığı, düşen UFO’lar vasıtasıyla uzaylı teknolojisinin insanların eline geçtiği ve bazı devletlerin bu teknoloji sayesinde dünyaya hükmettiği gibi komplo teorileri de türünün popüler örneklerindendir. Bazıları uzaylılarla teması daha da geçmişe götürüp, Mısır Piramitleri’nden Maya Takvimi’ne kadar medeniyetler tarihinin ilginç her türlü ayrıntısının aslında uzaylıların işi olduğunu iddia eder.
- “Ülkeyi yöneten kişinin gizli bir kökeni var”: Tabi tüm komplo teorileri önceki örneklerde olduğu kadar fantastik değildir. Daha “gerçekçi” ama yine de doğru olmayan komplo teorileri de vardır: Barack Obama’nın aslında bir Müslüman veya Erdoğan’ın bir Ermeni olduğu şeklindeki asılsız iddialarda olduğu gibi, ülkeyi yöneten kişilerin herkesten sakladıkları gizli bir kökenleri olduğu inancı da yaygın komplo teorilerindendir. Hayat hikâyesinin gizlenmiş bir kısmının olması, bu kişilerin herkesten sakladıkları gizli ve sinsi bir planları olduğu varsayımıyla birleştirilerek ülkede olan biten birçok şeyi açıklayan bir komplo teorisi-ne dönüştürülmektedir.
- “Kanserin tedavisi bulundu ama ilaç şirketleri duyulmasına izin vermiyor”: Kimileri, kanserin (veya AIDS’in) tedavisinin aslında bulunduğunu, ama gözünü para hırsı bürümüş zalim ve gaddar tıp dünyasının bunu herkesten sakladığına inanır. Kanser ilaçları satarak daha fazla para kazanmak isteyen ve iş birliği hâlinde çalışan binlerce uzman bu sırrı büyük bir özenle korumaktadır. Tıp dünyasına güvensizliğin farklı örneklerine de rastlamak mümkündür. Örneğin Suriyeli sığınmacıların beraberlerinde bulaşıcı hastalıklar getirdiği, ancak doktorların ve Sağlık Bakanlığının bunu halktan gizlediğini iddia eden bir komplo teorisi de ülkemizde epey popülerlik kazanmıştır.

- “Sansasyonel olayların aslında hükûmet tarafından gerçekleştirilmiş olması”: 11 Eylül’de İkiz Kulelerin, savaş çıkarmak için bahane arayan Amerikan hükûmetinin gizli bir operasyonu ile yıkıldığına dair inanç, bu tarz komplo teorilerinin en ünlülerindendir. 15 Temmuz Darbe Girişimi ile ilgili de daha yerel ve güncel bir komplo teorisi ortaya atılmıştır: Buna göre darbe girişimi kontrolü tamamen eline almak için bir bahane yaratmak isteyen hükûmetin işidir.

Bu listeyi epey uzatmak mümkün. Ancak ne kadar uzatırsak uzatalım, sürekli karşımıza çıkan benzer bir örüntü olacaktır: Hemen hemen tüm komplo teorilerinde, siyasetçiler, iş insanları, sektörel lobiler (örneğin ilaç firmaları), bilim insanları, sivil toplum örgütlerinin liderleri veya uzaylılar (!) gibi belli bir otorite ve güce sahip kişiler kendi kişisel çıkarları için bir araya gelmekte, bu çıkarlar uğruna halkı kandırmakta ve sömürmektedirler. Dolayısıyla güvensizlik hissi tüm komplo teorilerinin merkezindedir. Ancak otoriteye, otorite ancak dış gruptan ise güvensizlik duyulduğuna da dikkat edilmelidir. Örneğin bir sağcı, kendi desteklediği sağcı hükûmetin halka karşı bir komplo düzenlediğine kolay kolay inanmaz, buna ancak muhalif bir solcuysanız inanabilirsiniz (ya da tam tersi). Dolayısıyla otorite pozisyonunda olan kişiler bizden farklı insanlarsa ve bu kişilere güvenimiz son derece düşükse o kişilerin bir komplo girişimi içinde olduğuna kolaylıkla inanabiliyoruz.

Bu güvensizlik öyle boyutlara ulaşmaktadır ki insanları birbiriyle çelişen farklı komplo teorilerine aynı anda inanmaya bile itebilmektedir. Wood, Douglas ve Sutton, 2012 yılında İngiltere’de bu konuyla ilgili ilginç bir araştırmaya imza atmışlardır. Yaptıkları ilk çalışmaya göre, Prenses Diana’nın aslında ölmediğini ve gözlerden uzak bir hayat yaşamak için ölmüş numarası yaptığına inanan insanlar, aynı zamanda Diana’nın kaza sonucu değil bir cinayet sonucu hayatını kaybettiğine de inanmaktadır. İkinci çalışmada da

benzer bir bulguya ulaşılmıştır: Usame Bin Ladin'in Pakistan'da saklandığı yer basıldığında aslında hâlihazırda ölü olduğunu iddia eden kişiler, aynı zamanda Bin Ladin'in hâlâ yaşıyor olma ihtimalini de yüksek görmektedir. Peki insanlar birbiriyle doğrudan doğruya çelişen farklı komplo teorilerine nasıl inanabilmektedir? Bir insanın aynı anda hem ölü hem canlı olamayacağını bilmiyorlar mı? Araştırmacılara göre, bu sorunun cevabı hükûmetlere olan güvensizlikte saklıdır. Eğer yetkililerin gerçekleri örtbas ettiğine inanıyorsanız birbiriyle çelişkili komplo teorilerine bile inanabilirsiniz. Çünkü her ne kadar birbirleriyle çelişse de Diana'nın cinayete kurban gitme veya hâlâ yaşıyor olma ihtimalinin ortak bir noktası vardır: Yetkililer bizden bir şeyler saklıyor! Bu güvensizlik ve derin şüphe hâli insanları her türlü komplo teorisine inanmaya doğru itmektedir.

Burada bir parantez açarak “komplo teorisi” olarak isimlendirilen her şeyin illa yanlış olmak zorunda olmadığını belirtmeliyiz. Zamanında komplo teorisi denilerek savuşturulan bazı iddiaların, bir süre sonra doğru olduğunun ortaya çıktığı örnekler az da olsa mevcuttur. Örneğin bir komplo teorisine göre CIA'in insanların zihinlerini kontrol etmeye dair girişimleri vardır. Ancak belki daha az bilinen ise bunun gerçek olduğudur: CIA 50'li ve 60'lı yıllarda *Project MKUltra* adında gizli bir proje yürüterek sentetik uyuşturucular yardımıyla zihin kontrolünün mümkün olup olmadığını araştırmış, bununla ilgili resmî belgeler de sonradan açıklanmıştır (Horrock, 1977). Dolayısıyla bugün komplo teorisi olarak görülen şeyin yarın gerçek olduğunun anlaşılması da ihtimal dâhilindedir. Ayrıca otoritelere her zaman güvenmek zorunda değiliz ve elbette bu kişiler bizi gizliden gizliye sömürüyor da olabilirler. Güvenmediğimiz insanların niyetlerine karşı “sağduyulu bir paranoyaklığımız” olması, esasında iyi bir şey olarak bile görülebilir (Brotherton, 2015). Zira bu şüphencilik olası bir art niyetli eyleme önceden hazırlık yapmamızı sağlar. Ancak söz konusu şüphenin makul gerekçeleri olması gerekir. Güvensizlik hissi dışında herhangi bir kanıta dayanmayan suçlamaların komplo teorisi olma ihtimali daha yüksektir.

Her ne kadar solcuların da sağcılar gibi inandığı komplo teorileri olsa da komplo teorileri sağcılıkla daha fazla örtüşmektedir (Miller, Saunders ve Farhart, 2016; Robbins, 2017). Sağcıların dış gruplara daha ön yargılı olduğunu ve farklılıklara daha az hoşgörü gösterdiği düşünüldüğünde, dış grupların sinsi ve art niyetli bir operasyonun içinde olduğu inancının sağcılarla daha yakından ilişkili olma sebebi anlaşılacaktır. Aradaki ilişki bununla da kalmıyor; komplo teorilerine inanmak da insanları sağcılaştırıyor!

Daha önceki bölümlerde bahsi geçen Sistemi Meşrulaştırma Kuramı'nı hatırlayın. Kurama göre, üç temel psikolojik ihtiyaç, insanların var olan sistemi meşrulaştırma ihtiyacını artırıyordu: *Epistemik* ihtiyaç öngörülebilir ve belirsizliğe yer olmayan bir dünyada yaşama isteği; *varoluşsal* ihtiyaç güvenli ve kaygısız bir dünyada yaşama isteği; *ilişkisel* ihtiyaç ise bizim için önemli olan insanlarla benzer dünya görüşlerine sahip olma ve ait olduğumuz grupları değerli hissetme isteği idi.

Douglas, Sutton ve Chicocka'ya (2017) göre, komplo teorileri tüm bu ihtiyaçları karşıladığı için sistemi meşrulaştırmakta ve statükonun devamını sağlamaktadır. Örneğin komplo teorileri epistemik ihtiyacı karşılamaktadır, zira inanılan komplo hayattaki birçok şeyi aynı anda açıklayan çok kapsayıcı bir anlatıdır. Eğer siz Tapınak Şövalyeleri'nin dünyayı yönettiğine, her türlü kilit pozisyonunda kendi elemanları olduğuna inanır, yaşanan tüm gelişmeleri bu konseyin işi olarak görürseniz bu bir meta anlatıdır, yani her soruya verilebilecek joker bir cevaptır. Buna inandığınız andan itibaren gazetelerde, televizyonlarda gördüğünüz her türlü gelişmeyi Tapınak Şövalyeleri'nin yaptığını düşünürsünüz. Böylece, kendinizi de belirsizlikten önemli oranda kurtarmış olursunuz. Çünkü artık iklim değişikliği için ayrı, Suriye meselesi için ayrı, ekonomik krizlerle ilgili ayrı düşünmenize gerek yoktur; aklınıza gelecek her sorunun cevabı Tapınak Şövalyeleri'dir. Bu durum epistemik ihtiyacımızı karşılamakta, dünyayı bizim için oldukça öngörülebilir kılmakta ve bizi önemli bir kaygıdan kurtarmaktadır. Komplo teo-

risinin iddialarıyla çelişen bulguların ortaya çıkması da çoğu zaman bir problem teşkil etmemektedir; zira bu bulguları incelemek ve kanıtlardan yola çıkarak komplo teorisini sorgulamak için gerekli olan analitik zekâ ve eğitim seviyesi genelde bu tarz kişilerde bulunmamaktadır (Douglas, Sutton, Callan, Dawtry ve Harvey, 2016; Pennycook ve Rand, 2019; Swami, Voracek, Stieger, Tran ve Furnham, 2014).

Epistemik ihtiyacımız kendisini en çok şok edici gelişmelerde göstermektedir. Bunun bir örneğini 17 Nisan 1993'te yaşadık. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal görevi başındayken aniden vefat etti. Bu beklenmedik ve şok edici gelişme birçok kişinin anlam dünyasını derinden sarstı. Ne yani, ülkeyi yöneten kişilerin bir anda ölüvermesi her an olasılık dâhilinde olan bir şey midir? Öyleyse biz önümüzü nasıl göreceğiz, yarın kalktığımızda ülkenin liderlerinin sapasağlam ayakta olduğundan nasıl emin olacağız? Belki açıkça sorulmasa bile bu sorular muhtemelen toplumu derinden rahatsız etti. Zira ülkenin cumhurbaşkanının teorik olarak her an ölebileceğini bilsek bile bu ihtimali sürekli düşünmemeyi tercih ediyoruz. Böyle bir ölüm haberi ise aslında yaşadığımız dünyanın ne kadar kırılgan olduğunu, aradığımız istikrarın her an yara alabileceğini bize hatırlatıyor. Franks, Bangerter ve Bauer'e (2013) göre dünya görüşümüzü sarsan ani gelişmeleri anlam dünyamıza entegre edebilmek için komplo teorilerine başvuruyoruz. Örneğin 17 Nisan'dan sonra Turgut Özal'ın zehirlenmiş olduğuna dair komplo teorisi kısa sürede çok fazla taraftar topladı. Böylece dünyada anlamlı ve istikrarlı bir düzen görmek istememizle, yani epistemik ihtiyacımızla çelişmeden cumhurbaşkanının bir anda ölmesini anlamlandırabiliyoruz: "Elbette cumhurbaşkanları öyle çat diye ölüvermezler ama bu istisnai bir durum ve arkasında çok derin bir komplo var!"

Benzer bir durum varoluşsal ihtiyaç için de geçerlidir. Bu ihtiyaç sebebiyle kendimizi güvende hissettiğimiz, kontrol sahibi olduğumuz bir ortamda yaşamak isteriz. Douglas ve arkadaşlarına

göre ise, komplo teorileri bizi olası güvensiz ortamlara karşı uyar-
ma işlevi görmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, tüm komplo
teorilerine bir güvensizlik hissi hâkimdir. Eğer karşınızdakiler ger-
çekten art niyetli insanlarsa bu güvensizlik hissi işe de yarayabilir.
Dolayısıyla dış grupların kendi çıkarları uğruna size zarar verdikle-
rini varsaymak ve bununla ilgili söylentileri ciddiye almak, eğer
söylentiler doğruysa çok yararlı olacaktır. Zira karşı taraf henüz
nihai hedefine ulaşmadan, siz bu komploya bir son verebilirsiniz
demektir. Bu sebepten olsa gerek, geçmiş çalışmalar, kaygı duy-
manın ve güçsüz hissetmenin insanları komplo teorilerine yönlendirdiğini göstermiştir (Abalakina-Paap, Stephan, Craig & Gregory, 1999). Zira duyulan korku, kişinin içinde bulunduğu durumu anlamlandıracak bir açıklamaya, yani bir komplo teorisine sarılması-
na sebep olmaktadır. Benzer şekilde, hayatları üzerinde kontrol
sahibi olmadığına inanan insanların komplo teorilerine inanma
ihtimalleri de daha fazladır (van Prooijen ve Acker, 2015).

Gelelim sistemi meşrulaştırma eğilimine yol açan son psiko-
lojik ihtiyaca: İlişkisel ihtiyaç. Sosyal Kimlik Kuramı'nın (Tajfel
ve Turner, 1986) da ayrıntılı bir şekilde açıkladığı gibi, hepimiz ait
olduğumuz grupların değerli olduğunu hissetmek isteriz. Örneğin
her futbol taraftarı tuttuğu takımın dünyanın en iyi takımı olduğunu
düşünür. O takımın ikinci ligde olması veya on senedir hiç şampi-
yon olamamış olması bu durumu değiştirmez, taraftar o takımın
neden dünyanın en iyi takımı olduğu konusunda kendisini ikna
etmek için illa ki çeşitli açıklamalar bulur. Siyasi konularda da aynı
süreç işler: Bizim ülkemiz, bizim milletimiz, bizim siyasi görüşü-
müz en iyisidir. Ama ya aslında öyle olmadığına dair emareler
görürsek? Örneğin ya başka ülkeler çeşitli konularda ülkemizden
çok daha iyi durumdalarsa? Bu durumda ülkemizin en şahane ülke
olduğuna kendimizi nasıl inandıracağız? İşte tam da bu noktada
komplo teorileri çok işlevsel hâle gelmektedir.

Diyelim ki Türkiye'nin dünyanın en mükemmel ülkesi oldu-
ğuna inanıyorsunuz. Ancak bir yandan da veriler ekonomik, bilim-

sel, askerî ve daha başka alanlarda Türkiye'nin sorunlar yaşadığını, bazı ülkelerin gerisinde kaldığını gösteriyor. Bu durumda Türkiye'nin en iyi ülke olduğuna dair inancınıza nasıl devam edeceksiniz? Bunun birçok yolu var ve bu yollardan biri de komplö teorileri. Mesela "Tüm dünya bir olmuş, Türkiye gelişmesin diye ellerinden geleni yapıyorlar" diyebilirsiniz. Veya "Ülkemizde petrol var ama Amerika çıkarttırmıyor" dersiniz. O da yetmezse biraz daha fantastikleşip telekineziyle suikastlar düzenleyen, doğaüstü kadim güçlerin yardımıyla Türkiye'nin altını oyan karanlık odaklardan bahsedebilirsiniz. Gerçeğe yakın veya uzak her türlü komplö teorisinin ise sonucu aynı kapıya çıkmaktadır: "Türkiye zayıf gibi görünebilir ama aslında güçlüdür; zayıf görünmesinin tek sebebi ise sinsi bir komplodur!"

Sosyal aidiyet ihtiyacının komplö teorilerini beslediğine dair başka bulgular da mevcuttur: Örneğin dışlanmaya maruz kalan kişiler komplö teorilerine inanmaya daha meyilli olmaktadır (Graeupner ve Coman, 2017). Ayrıca ait olduğu grup dezavantajlı pozisyonda olan azınlıklar ve seçim yarışında geride olan siyasi gruplar da komplö teorilerine daha fazla başvurmaktadır (Uscinski & Parent, 2014). Kısacası, insanlar kendilerinin zayıf yönlerini olduğu gibi kabul etmektense var olan olumsuz durumu komplölara atfederek kendilerini iyi hissetme yoluna gidebilmektedir. Bu sürecin dolaylı etkilerinden biri de siyasi kurumlara ve siyasetçilere karşı duyulan derin güvensizlik hissidir. Eğer dünyada olan biten her şeyi aşırı zengin birkaç aile belirliyorsa ben neden milletvekili veya belediye başkanı seçeyim ki? Bu neyi değiştirecek? Ünlü anarşist düşünür Emma Goldman gibi "Oy vermek bir şeyleri değiştirseydi yasaklanırdı" der, oy vermeye gitmem o hâlde. Neticede grubumun dezavantajlı konumunu komplö teorileriyle açıklamak beni siyaset yapmaktan uzaklaştırır, apolitik bir yere iter ve dolaylı yoldan şu andaki sistemin devamını sağlar.

Özetlemek gerekirse, komplö teorileri bizleri sistemi meşrulaştırmaya iten üç psikolojik ihtiyaçla (epistemik, varoluşsal ve

ilişkisel) ilişkili olması sebebiyle dolaylı yoldan statükonun devamını sağlamakta, sosyal değişimlerin ise önünü tıkamaktadır. Sistemi meşrulaştırma ise sağcılarda daha ağırlıklı olarak görülen bir olgudur; zira sağcılar var olan düzeni yeğlerken solcular genelde sistemi değiştirmeyi talep etmektedir.

Kitabın diğer bölümlerinde olduğu gibi, dönüp dolaşıp aynı yere geliyoruz: Kaygı ve korku! Zira komplo teorisi dünyanın aslında görüldüğü gibi olmadığı, bilinmeyen bir yönü olduğuna dair derin bir kaygıyı barındırır. Diğer konularda olduğu gibi bu kaygı yine sağcılıkla daha yakından ilişkilidir. Böyle olması da anlaşılardır, çünkü tüm komplo teorileri dış gruplara karşı güvensizliği de beraberinde getirir. Geleneklerin, toplumsal normların dışına çıkan dış gruplara karşı mesafeli olmak da solculuktan ziyade sağcılıkla ilişkilidir. Ancak esas ilginç olan, nedensellik ilişkisinin tersinden de çalışabiliyor olmasıdır: Yani komplo teorilerine inanmak da bireyleri sistemi meşrulaştırmaya itebilmekte ve sağcılaştırabilmektedir.

Peki solcular bu konuda süttten çıkmış ak kaşık mı? Bu konuda bahsetmemiz gereken iki şey var: Birincisi, solcuların da komplo teorilerine rağbet edebildiğini biliyoruz. Özellikle sağcı hükümetlerin ve liderlerinin gizli gündemleri, seçimlere karıştırılan şaibeler, özel konuşmaların dinleniyor olması gibi temalara sahip çeşitli komplo teorileri hem Türkiye’de hem de dünyada solcular tarafından sıklıkla dillendirilmektedir. Ancak sağcılar ve solcuları kıyasladığımızda, sağcıların komplo teorileri ve sahte haberler (*fake news*) yaymaya daha meyilli olduğu birçok araştırma tarafından tespit edilmiştir (Miller vd., 2016; Robbins, 2017). Bu da bizi ikinci konuya getiriyor: Komplo teorilerine ilgili olmak her zaman kötü bir şey değildir. Eğer tehlikeli ve belirsiz bir dünyada yaşıyorsanız (ki sağcılar genelde böyle olduğunu düşünür ve bazen gerçekten de öyledir), o zaman şüphecilik aslında bir avantaj sağlar (Brotherton, 2015). Böyle bir dünyada, gerçekten de otorite figürlerinden devamlı olarak şüphe etmeli ve dış grupların sinsi planla-

rına karşı tetikte olmalıyız. Zira şüphemiz sadece bir komplo teorisi değil gerçeğin ta kendisi de olabilir. Belki de ülkemizde düzenlenmiş bir askerî darbenin arkasında gerçekten de ABD vardır. Sigara şirketleri gerçekten de sigaranın sağlığa etkisi konusunda bize yalan söylüyor, gerçekleri saklıyor olabilir.

Bu bakış açısıyla komplo teorileri açısından, solcularla sağcılar arasında bir fark olduğunu söyleyemeyiz; ancak şunu söyleyebiliriz: Eğer huzurlu ve istikrarlı bir dünyada yaşıyorsa sağcıların komplo teorilerine daha kolay inanıyor olması onları gereğinden fazla şüpheli kılmaktadır. Ama eğer tehlikeli ve öngörülemeyen bir dünyaysa söz konusu olan, o hâlde solcuların komplo teorilerine mesafeli duruşu onları fazla naif yapmakta, sinsi planların kol gezdiği bir dünyada savunmasız pozisyonda bırakmaktadır. Dolayısıyla, komplo teorileri bağlamında solcu ve sağcılar kıyasladığımızda, “Hangisi daha iyi?” sorusuna vereceğimiz cevap değişmedi: “Yaşadığınız dünyanın nasıl bir yer olduğunu söyle, sana hangisinin daha adaptif olduğunu söyleyelim.”

SONSÖZ

SOLCULAR VE SAĞCILAR GERÇEKTEN FARKLI DÜNYALARIN İNSANLARI MIDIR?

Tüm kitap boyunca solcularla sağcıların birtakım psikolojik özelliklerde farklılaştığını gördük. Peki, aslında o kadar da farklılaşmadıklarını iddia eden araştırmacılar yok mu? Sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi elbette karşıt görüşler de olacaktır. Bu konuya dair son zamanlarda sosyal psikolojide önemli bir tartışma çıkmıştır: Bazılarına göre sosyal psikoloji çalışmalarında solcu bir ön yargı vardır (Duarte vd., 2015). Bu eleştiriye göre, sosyal psikologların çoğunluğu solcu insanlardan oluştuğundan, hipotez ileri sürerken hep sağcıların psikolojisi anlaşılmaya çalışılmıştır; aslında sağcıların sahip olduğu birçok özellik solcularda da bulunmasına rağmen (değişime direnmek, dogmatizm, yetkecilik vs.) hiç incelenmedikleri için bilinmemektedir. Dolayısıyla temel tartışma en baştan beri ifade ettiğimiz üzere ideolojiler arasında bir farklılık olduğu ya da olmadığı üzerine cereyan etmektedir.

Örneğin bu kitapta çok uzun değinilmese de solcularla sağcıların ayrıştığı boyutlardan bir tanesi dış gruplara karşı ön yargı seviyesidir. Bu alanda yapılan çalışmalar genel olarak sağ kanat ideolojilere sahip olmakla ön yargılı olmak arasında pozitif yönde bir ilişki rapor etmektedir (Jost vd., 2003). Ancak bu yaklaşım on yıllarca paradigmayı hâkimiyeti altına almasına rağmen son yıllarda ciddi anlamda eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden en önemlisi geçmiş çalışmaların ön yargı grubu olarak hep solcuların önemsendiği azınlık grupları seçmesidir (feminist, gey, biseksüel, ateist; Brandt, 2017). Ancak bu bulgular daha genel olarak sosyal kimlik kuramının ileri sürdüğü insanların kendi iç gruplarına karşı tarafgirlik gösterdiği argümanı ile doğrudan uyumludur (Tajfel, 1981) ve

fazladan bir açıklama gücü sunmamaktadır. Keza ön yargı grubu olarak azınlık gruplar yerine daha farklı gruplar seçildiğinde (muhafazakârlar, zenginler, askerler) bu defa solcular kendilerine değer sistemi açısından benzer olmayan gruplara karşı ön yargı göstermişlerdir. Bu da insanların -siyasal ideolojiden bağımsız olarak- kendisine benzeyen gruplarla iş birliğine girme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde daha önceden sağcılara atfedilen yetkecilik, ayrımcılık, bilimsel düşüncelere direnmek ve bilişsel tutarsızlıktan kaçınmak, solcularda da farklı bağlamlarda gözlenmiştir (Collins, Crawford ve Brandt, 2017; Conway, Houck, Gornick ve Repke, 2018; Washburn ve Skitka, 2018; Wetherell, Brandt ve Reyna, 2013). Hatta yakın zamanda yapılan bir meta analizde her iki ideolojik grubun da kendi ideolojisini meşrulaştıracak birtakım davranış örüntülerinde bulunduğu ve kendi ideolojisiyle çelişen bulguları göz ardı etme eğiliminde olduğu görülmüştür (Ditto vd., 2019). Bu da geçmiş literatürde solcuların daha eşitlikçi ve evrenselci, sağcılarının da daha yerelci ve kabileci eğilimlere sahip olduğunu iddia eden yaklaşımlarla (Jost, 2017) çelişmektedir. Ancak yapılan bu çalışmalar ve özel olarak Ditto ve arkadaşlarının yaptığı meta analiz hem yöntembilimsel açıdan hem de kuramsal açıdan sert eleştirilere maruz kalmış ve solcularla sağcılar arasında bir fark olmadığına dair iddianın temelsiz olduğu öne sürülmüştür (örneğin Baron ve Jost, 2019). Dolayısıyla bu konuda literatürde süregiden bir tartışma vardır.

Unutulmamalıdır ki bu kitapta anlatılan her şey bilimsel çalışmaların bulgularına atıfta bulunmakta, kişisel görüş *içermemektedir*. Bahsedilen bütün bulgular, alanında önemli bilim insanlarının önemli dergilerde yayımladığı bilimsel çalışmaların sonuçlarıdır. Siyaset psikolojisinin bu zamana kadar biriktirdiği bulguların çok önemli bir kısmı, kitap boyunca anlattığımız gibi, sağcılar ve solcular arasındaki önemli bazı farklara işaret etmektedir. Bu farklar da özünde kişilik farkları (örneğin analitik-sezgisel düşünme

farkı, farklı fiziksel tepkilere yol açan mizaç ya da olumsuzluk eğilimi farkı, genetik, fizyolojik farklar, komplo teorilerine inanma eğilimi farkı, ahlaki görüş farklılıkları gibi) ve dış dünyadan gelen etkilerdeki farklılıklar (aileden ve toplumdan gelen ve dünyanın düşmanlarla dolu olduğu telkini, ölümlülük kaygısı, sistem istikrarsızlığı korkusu gibi) olarak basitleştirilebilir. Buna göre sağcılar, solculara kıyasla, tehlikeye ve korkuya daha duyarlıdır, solcular ise bunlara daha az ağırlık verir ve farklılıklara daha açıktır. Bizim de bu kitapta dile getirmeye çalıştığımız bir bakış açısına göre de bu farklılık aslında sağcılık ve solculuğun farklı ortamsal koşullara daha uyumlu olabileceğini göstermektedir. Bu da neden bazı ülkelerde sağ partilerin ve neden bazılarında sol partilerin daha başarılı olduğunu gösteriyor olabilir.

Her bilimsel alanda, özellikle de sosyal bilimlerde, olduğu gibi, birbiriyle çelişkili bulguların olması normaldir. Her ne kadar ana akım bulgular bizim bakış açımızı desteklese de bu bölümün başında bahsettiğimiz gibi son dönemde yayımlanmış ve bu bakış açısıyla çelişen farklı bulgular da vardır. Ancak bunlar hâlen alanda tartışma konusudur. Eğer günün birinde bu çelişkili bulgular da ikna edici delillerle desteklenirse o zaman hem sağcılar ve solcuların temelden farklı olduğuna dair bulguları hem de o kadar da farklı olmadığına dair bulguları aynı anda açıklayacak daha üst seviye bir kurama ihtiyaç duyulacaktır. Öyle bir durumda, sağcılığın ve solculuğun psikolojisine dair yepyeni bir kitabın yazılması gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T. ve Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637-647.
- Adams, T. (2009, 5 Nisan). The town that made Margaret. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/politics/2009/apr/05/margaret-thatcher-grantham-reappraisal>
- Alba, B., & Haslam, N. (2015). Dog people and cat people differ on dominance-related traits. *Anthrozoös*, 28(1), 37-44.
- Alford, J. R., Funk, C. L. ve Hibbing, J. R. (2005). Are political orientations genetically transmitted? *American Political Science Review*, 99(2), 153-167.
- Alper, S., Bayrak, F., Us, E. Ö. ve Yılmaz, O. (2019). Do changes in threat salience predict the moral content of sermons? The case of Friday Khutbas in Turkey. *European Journal of Social Psychology*. Erken çevrimiçi basım.
- Alper, S. ve Yılmaz, O. (2019). How is the Big Five related to moral and political convictions: The moderating role of the WEIRDness of the culture. *Personality and Individual Differences*, 145, 32-38.
- Alper, S., Yılmaz, O. ve Sarıbay, S. A. (2020). How do cognitive styles influence political attitudes? A joint consideration of Dual-Process Model and Construal Level Theory. J. D. Sinnott ve J. S. Rabin (Ed.), *The psychology of political behavior in a time of change* içinde. İsviçre: Springer International Publishing.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, Canada: University of Manitoba Press.
- American Veterinary Medical Association (2012). *U.S. pet ownership and demographics sourcebook*. Washington, DC: AVMA.
- Baron, J. ve Jost, J. T. (2019). False Equivalence: Are Liberals and Conservatives in the United States Equally Biased?. *Perspectives on Psychological Science*, 14(2), 292-303.
- BBC Türkçe. (2019). Gezi Parkı Eylemleri: Protestolarda Gün Gün Neler Yaşandı? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44304326>
- Becker, Ernest. 1973. *The Denial of Death*. New York: Free Press.

- Biryol, U. (2008). "Kürt Nüfus Artışı Durdurulsun" Davasına Müdahiller Artıyor. *Bianet*, <https://bianet.org/bianet/print/106223-kurt-nufus-artisi-durdurulsun-davasina-mudahiller-artiyor>
- Block, J. ve Block, J. H. (2006). Nursery school personality and political orientation two decades later. *Journal of Research in Personality*, 40(5), 734-749.
- Bonanno, G. A., & Jost, J. T. (2006). Conservative shift among high-exposure survivors of the September 11th terrorist attacks. *Basic and Applied Social Psychology*, 28(4), 311-323.
- Brosnan, S. F., & De Waal, F. B. (2003). Monkeys reject unequal pay. *Nature*, 425(6955), 297-299.
- Brotherton, R. (2015). *Suspicious minds: Why we believe conspiracy theories*. Bloomsbury Publishing.
- Carney, D. R., Jost, J. T., Gosling, S. D. ve Potter, J. (2008). The secret lives of liberals and conservatives: Personality profiles, interaction styles, and the things they leave behind. *Political Psychology*, 29(6), 807-840.
- CNN Türk. (2017). O Makalenin Sahibi Tolgay Demir Konuştu: İlginç Geldi, Paylaştım. <https://www.cnnturk.com/turkiye/o-makalenin-sahibi-tolgay-demir-konustu-ilginc-geldi-paylastim>
- Cottam, M. L., Mastors, E., Preston, T. ve Dietz, B. (2015). *Introduction to Political Psychology*. New York: Routledge.
- Deb, S. (2018). Kyrie Irving Doesn't Know if the Earth Is Round or Flat. He Does Want to Discuss It. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/06/08/movies/kyrie-irving-nba-celtics-earth.html>
- Del Giudice, M., Gangestad, S. W. ve Kaplan, H. S. (2015). Life history theory and evolutionary psychology. İçinde David M. Buss (Ed.), *The Handbook of Evolutionary Psychology, Vol. 1: Foundations* (syf. 88-114). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Dodd, M. D., Balzer, A., Jacobs, C. M., Gruszczynski, M. W., Smith, K. B. ve Hibbing, J. R. (2012). The political left rolls with the good and the political right confronts the bad: Connecting physiology and cognition to preferences. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 367(1589).
- Doğruyol, B., Alper, S., & Yılmaz, O. (2019). The five-factor model of the moral foundations theory is stable across WEIRD and non-WEIRD cultures. *Personality and Individual Differences*, 151, 109547.

- Douglas, K. M., Sutton, R. M. ve Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538-542. h
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J. ve Harvey, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: Hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning*, 22(1), 57-77.
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. In M. P. Zanna (Ed.). *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 33, syf. 41-113). New York: Academic Press.
- Duran, A. E. (2016). Hendek Savaşlarında Sona Gelindi. *DW Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/hendek-sava%C5%9Flar%C4%B1nda-sona-gelindi/a-19291491>
- Habertürk. (2012, 18 Aralık). ODTÜ karıştı. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/804583-odtu-karisti>
- Hürriyet. (2015). IPSOS Araştırmasından Çarpıcı Sonuçlar. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ipsos-arastirmasindan-carpici-sonuclar-30196041>
- Eidelman, S., Crandall, C. S., Goodman, J. A., & Blanchar, J. C. (2012). Low-effort thought promotes political conservatism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(6), 808-820.
- Evans, J. S. B., & Curtis-Holmes, J. (2005). Rapid responding increases belief bias: Evidence for the dual-process theory of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 11(4), 382-389.
- Ellis, B. J., Del Giudice, M., Dishion, T. J., Figueredo, A. J., Gray, P., Griskevicius, V., ... & Wilson, D. S. (2012). The evolutionary basis of risky adolescent behavior: implications for science, policy, and practice. *Developmental Psychology*, 48(3), 598-623.
- Fatke, M. (2017). Personality traits and political ideology: A first global assessment. *Political Psychology*, 38(5), 881-899.
- Forbes. (2019, June 6). The Richest People in the World. <https://www.forbes.com/billionaires>
- Fowler, J. H. ve Dawes, C. T. (2008). Two genes predict voter turnout. *The Journal of Politics*, 70(3), 579-594.
- Fraley, R. C., Griffin, B. N., Belsky, J. ve Roisman, G. I. (2012). Developmental antecedents of political ideology: A longitudinal investigation from birth to age 18 years. *Psychological Science*, 23(11), 1425-1431.

- Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25-42.
- Franks, B., Bangerter, A. ve Bauer, M. (2013). Conspiracy theories as quasi-religious mentality: An integrated account from cognitive science, social representations theory, and frame theory. *Frontiers in Psychology*, 4: 424.
- French, J. A., Smith, K. B., Alford, J. R., Guck, A., Birmie, A. K., & Hibbing, J. R. (2014). Cortisol and politics: variance in voting behavior is predicted by baseline cortisol levels. *Physiology & Behavior*, 133, 61-67.
- Funke, F. (2005). The dimensionality of right-wing authoritarianism: Lessons from the dilemma between theory and measurement. *Political Psychology*, 26(2), 195-218.
- George, A. ve George, J. (1964). *Woodrow Wilson and Colonel House: A personality study*. Dover Publications.
- Graeupner, D. ve Coman, A. (2017). The dark side of meaning-making: How social exclusion leads to superstitious thinking. *Journal of Experimental Social Psychology*, 69, 218-222.
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P. ve Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. İçinde *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 47, syf. 55-130). Academic Press.
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1046.
- Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. In *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 29, pp. 61-139). Academic Press.
- Glover, V. (2011). Annual research review: Prenatal stress and the origins of psychopathology: An evolutionary perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(4), 356-367.
- Haidt, J. (2012). *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. Vintage.
- Hatemi, P. K., & McDermott, R. (2012). The genetics of politics: Discovery, challenges, and progress. *Trends in Genetics*, 28(10), 525-533.

- Hennes, E. P., Nam, H. H., Stern, C. ve Jost, J. T. (2012). Not all ideologies are created equal: Epistemic, existential, and relational needs predict system-justifying attitudes. *Social Cognition*, 30(6), 669-688.
- Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). Most people are not WEIRD. *Nature*, 466(7302), 29-29.
- Hibbing, J. R., Smith, K. B., Peterson, J. C. ve Feher, B. (2014). The deeper sources of political conflict: evidence from the psychological, cognitive, and neuro-sciences. *Trends in Cognitive Sciences*, 18(3), 111-113.
- Hibbing, J., Smith, K. ve Alford, J. (2014). Differences in negativity bias underlie variations in political ideology. *Behavioral and Brain Sciences*, 37(3), 297-307.
- Horrock, N. (1977, July 21). C.I.A. Data Show 14-Year Project on Controlling Human Behavior. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/1977/07/21/archives/cia-data-show-14year-project-on-controlling-human-behavior-data.html>
- Hürriyet (2017, 23 Temmuz). 78 metrelik künefe 20 dakikada tükendi. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/78-metrelik-kunefe-20-dakikada-tukendi-40528921>
- Inbar, Y., Pizarro, D. A., & Bloom, P. (2009). Conservatives are more easily disgusted than liberals. *Cognition and Emotion*, 23(4), 714-725.
- Inbar, Y., Pizarro, D. A., & Bloom, P. (2012). Disgusting smells cause decreased liking of gay men. *Emotion*, 12(1), 23-27.
- Inbar, Y., Pizarro, D., Iyer, R., & Haidt, J. (2012). Disgust sensitivity, political conservatism, and voting. *Social Psychological and Personality Science*, 3(5), 537-544.
- Isler, O., & Yılmaz, O. (2019). Intuition and deliberation in morality and cooperation: An overview of the literature. *Developing Informed Intuition for Decision-Making*. Taylor and Francis.
- Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61(7), 651-670.
- Jost, J. T., Banaji, M. R. ve Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6), 881-919.

- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375.
- Jost, J. ve Hunyady, O. (2003). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13(1), 111-153.
- Jost, J. T., Ledgerwood, A. ve Hardin, C. D. (2008). Shared reality, system justification, and the relational basis of ideological beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 171-186.
- Jost, J. T., Sterling, J. ve Stern, C. (2018). Getting closure on conservatism, or the politics of epistemic and existential motivation. In C. Kopetz, & A. Fishbach (Eds.), *The motivation-cognition interface: From the lab to the real world: A Festschrift in honor of Arie W. Kruglanski*. (pp. 56-87). New York, NY: Routledge/Taylor & Francis.
- Jost, J. T., Stern, C., Rule, N. O. ve Sterling, J. (2017). The politics of fear: Is there an ideological asymmetry in existential motivation?. *Social Cognition*, 35(4), 324-353.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York, NY: Macmillan.
- Kahvecioğlu, A. (2012, 26 Aralık). ODTÜ'deki olaylar üniversiteleri böldü. *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/odtu-deki-olaylar-universiteleri-boldu-gundem-1646917/>
- Kanai, R., Feilden, T., Firth, C. ve Rees, G. (2011). Political orientations are correlated with brain structure in young adults. *Current Biology*, 21(8), 677-680.
- KONDA. (2014, 5 Haziran). Gezi Raporu. http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/KONDA_GeziRaporu2014.pdf
- Kruglanski, A. W. (2013). *The psychology of closed mindedness*. Psychology Press.
- Landau, M. J., Solomon, S., Greenberg, J., Cohen, F., Pyszczynski, T., Arndt, J., ... & Cook, A. (2004). Deliver us from evil: The effects of mortality salience and reminders of 9/11 on support for President George W. Bush. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(9), 1136-1150.
- Lakoff, G. (2010). *Moral politics: How liberals and conservatives think*. University of Chicago Press.

- Li, J., Olsen, J., Vestergaard, M., Obel, C., Baker, J. L., & Sorensen, T. I. (2010). Prenatal stress exposure related to maternal bereavement and risk of childhood overweight. *PloS One*, 5(7), e11896.
- Margittai, Z., Nave, G., Strombach, T., van Wingerden, M., Schwabe, L., & Kalenscher, T. (2016). Exogenous cortisol causes a shift from deliberative to intuitive thinking. *Psychoneuroendocrinology*, 64, 131-135.
- McAdams, D. P., Albaugh, M., Farber, E., Daniels, J., Logan, R. L. ve Olson, B. (2008). Family metaphors and moral intuitions: How conservatives and liberals narrate their lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(4), 978-990
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: A five-factor theory perspective* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Miller, J. M., Saunders, K. L., & Farhart, C. E. (2016). Conspiracy endorsement as motivated reasoning: The moderating roles of political knowledge and trust. *American Journal of Political Science*, 60(4), 824-844.
- Moore, D. W. (2001, September 24). Bush Job Approval Highest in Gallup History. *Gallup News Service*, <https://news.gallup.com/poll/4924/bush-job-approval-highest-gallup-history.aspx>
- Nail, P. R. ve McGregor, I. (2009). Conservative shift among liberals and conservatives following 9/11/01. *Social Justice Research*, 22(2-3), 231-240.
- Nettle, D. (2010). Dying young and living fast: Variation in life history across English neighborhoods. *Behavioral Ecology*, 21(2), 387-395.
- O'Handley, B. M., Blair, K. L., & Hoskin, R. A. (2017). What do two men kissing and a bucket of maggots have in common? Heterosexual men's indistinguishable salivary α -amylase responses to photos of two men kissing and disgusting images. *Psychology & Sexuality*, 8(3), 173-188.
- Oxley, D. R., Smith, K. B., Alford, J. R., Hibbing, M. V., Miller, J. L., Scalora, M., . . . Hibbing, J. R. (2008). Political attitudes vary with physiological traits. *Science*, 321(5896), 1667-1670.
- Pappas, S. (2017). What in the World? Flat-Earthers Gather at First Conference. *Live Science*, <https://www.livescience.com/60972-flat-earth-first-conference.html>

- Peker, M., Booth, R. W. ve Dikçe, U. (2017). Muhafazakârlık, kaygı ve tehdit edici uyarıcılara karşı dikkat yanlılığı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20, 62-74.
- Pennycook, G., Fugelsang, J. A., & Koehler, D. J. (2015). Everyday consequences of analytic thinking. *Current Directions in Psychological Science*, 24(6), 425-432.
- Pennycook, G. ve Rand, D. G. (2019). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39-50.
- Perry, R., Sibley, C. G., & Duckitt, J. (2013). Dangerous and competitive worldviews: A meta-analysis of their associations with social dominance orientation and right-wing authoritarianism. *Journal of Research in Personality*, 47(1), 116-127.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. ve Malle, B. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Public Policy Polling (2013). Democrats and Republicans differ on conspiracy theory beliefs. Raleigh: PPP. http://www.publicpolicypolling.com/wp-content/uploads/2017/09/PPP_Release_National_Conspiracy_Theories_040213.pdf
- Ravelli, A. C., Van Der Meulen, J. H., Osmond, C., Barker, D. J. ve Bleker, O. P. (1999). Obesity at the age of 50 y in men and women exposed to famine prenatally. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 70(5), 811-816.
- Robbins, J. (2017, 1 Aralık). Brexit voters and Britain First supporters are more likely to believe conspiracy theories. International Business Times. <https://amp.ibtimes.co.uk/brexit-voters-britain-first-supporters-aremore-likely-believe-conspiracy-theories-1649106>
- Rozin, P. ve Royzman, E. B. (2001). Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality and Social Psychology Review*, 5(4), 296-320.
- Salter, M., E. , Duymac, F. Y., Yilmaz, O., & Bahçekapili, H. G. (2020). Low effort thinking causes liberals to show stronger negativity bias like conservatives. Hakem Değerlendirmesi Altında.

- Sarıbay, S. A., & Yılmaz, O. (2017). Analytic cognitive style and cognitive ability differentially predict religiosity and social conservatism. *Personality and Individual Differences*, 114, 24-29.
- Schaller, M. (2006). Parasites, behavioral defenses, and the social psychological mechanisms through which cultures are evoked. *Psychological Inquiry*, 17(2), 96-101.
- Schulz, L. C. (2010). The Dutch Hunger Winter and the developmental origins of health and disease. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(39), 16757-16758.
- Schreiber, D., Fonzo, G., Simmons, A. N., Dawes, C. T., Flagan, T., Fowler, J. H., & Paulus, M. P. (2013). Red brain, blue brain: Evaluative processes differ in Democrats and Republicans. *Plos One*, 8(2), e52970.
- Sibley, C. G., Osborne, D., & Duckitt, J. (2012). Personality and political orientation: Meta-analysis and test of a Threat-Constraint Model. *Journal of Research in Personality*, 46(6), 664-677.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social Dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S. ve Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133(3), 572-585.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. İçinde S. Worchel ve W. G. Austin (Ed), *Psychology of Intergroup Relations* (syf. 7-24). Chicago: Hall Publishers.
- Talhelm, T., Haidt, J., Oishi, S., Zhang, X., Miao, F. F., & Chen, S. (2015). Liberals think more analytically (More "WEIRD") than conservatives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(2), 250-267.
- Talhelm, T. (2019). Emerging evidence of cultural differences linked to rice versus wheat agriculture. *Current Opinion in Psychology*, 32, 81-88.
- Uscinski, J. E. ve Parent, J. M. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford University Press.
- Van Berkel, L., Crandall, C. S., Eidelman, S., & Blanchard, J. C. (2015). Hierarchy, dominance, and deliberation: Egalitarian values require mental effort. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(9), 1207-1222.

- Van de Vyver, J., Houston, D. M., Abrams, D., & Vasiljevic, M. (2016). Boosting belligerence: How the July 7, 2005, London bombings affected liberals' moral foundations and prejudice. *Psychological Science*, 27(2), 169-177.
- Van Leeuwen, F. ve Park, J. H. (2009). Perceptions of social dangers, moral foundations, and political orientation. *Personality and Individual Differences*, 47(3), 169-173.
- Van Prooijen, J. W. ve Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753-761.
- Vigil, J. M. (2010). Political leanings vary with facial expression processing and psychosocial functioning. *Group Processes & Intergroup Relations*, 13(5), 547-558.
- Wood, M. J., Douglas, K. M. ve Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6), 767-773.
- Yılmaz, O., & Sarıbay, S. A. (2016). An attempt to clarify the link between cognitive style and political ideology: A non-western replication and extension. *Judgement and Decision Making*, 11(3), 287-300.
- Yılmaz, O., & Sarıbay, S. A. (2017). Analytic thought training promotes liberalism on contextualized (but not stable) political opinions. *Social Psychological and Personality Science*, 8(7), 789-795.
- Yılmaz, O., & Sarıbay, S. A. (2017). Activating analytic thinking enhances the value given to individualizing moral foundations. *Cognition*, 165, 88-96.
- Yılmaz, O., & Sarıbay, S. A. (2018). Lower levels of resistance to change (but not opposition to equality) is related to analytic cognitive style. *Social Psychology*, 49, 65-75.
- Yılmaz, O., & Alper, S. (2019). The link between intuitive thinking and social conservatism is stronger in WEIRD societies. *Judgement and Decision Making*, 14(2), 156-169.
- Zitek, E. M., & Tiedens, L. Z. (2012). The fluency of social hierarchy: the ease with which hierarchical relationships are seen, remembered, learned, and liked. *Journal of personality and social psychology*, 102(1), 98-115.

YAZARLAR HAKKINDA

Sinan Alper Yaşar Üniversitesi Psikoloji bölümünde doktor öğretim üyesi olarak çalışmaktadır (www.sinanalper.net). Siyasi/ahlaki tutumlar ve onların arkasındaki sosyal bilişsel süreçlerle ilgilenen, insan psikolojisi ve dünyada olup bitenler arasında bağlantı kurmayı amaçlayan Sinan Alper'in çalışmaları uluslararası birçok dergide yayınlanmıştır.

Onurcan Yılmaz Kadir Has Üniversitesi Psikoloji bölümünde doktor öğretim üyesi olarak çalışmaktadır ve aynı zamanda Moral Intuitions Lab'ın (MINT Lab) yürütücüsüdür (www.moralintuitionslab.com). Onurcan Yılmaz genel olarak insan ahlakının psikolojik öncül ve sonuçlarını anlamaya çalışmaktadır. Uluslararası bilimsel dergilerde yayımlanmış birçok bilimsel katkısı bulunmaktadır.

